The Seventh International Symposium of Van Lake Region

VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu

EDITED BY / EDİTÖR
OKTAY BELLİ / V. EVREN BELLİ

BETAV
BİTLİS EĞİTİM VE TANITMA VAKFI

THE SEVENTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF VAN LAKE REGION

OCTOBER 04th - 07th 2011 – BİTLİS

VII. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU

04-07 EKİM 2011 – BİTLİS

EDITORS - YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. OKTAY BELLİ - VEDAT EVREN BELLİ

Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi (BEKAM)

Müdürü - Müdür Yardımcısı

THE SEVENTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF VAN LAKE REGION

VII. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU

Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi (BEKAM) ve TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi'nin Organizasyonu ile 04-07 Ekim 2011 tarihleri arasında Bitlis'te, Bitlis Eren Üniversitesi Rektörlüğü Konferans Salonu'nda Gerçekleştirilmiştir.

© Yayın Hakları
Prof. Dr. Oktay BELLİ

Tasarım ve Uygulama
Naci DEMİRAY

Ön Kapak Resmi
Bitlis İhlasiye Medresesi (H. Işıkgör)

Arka Kapak Resmi
Tahrip Edilen Bitlis Deliklitaş Kaya Tüneli (O. Belli)

Kapak Tasarımı ve Uygulama
Naci DEMİRAY

Düzelti
Güzin Sühran BELLİ

Baskı ve Cilt
ROTA OFSET
Barışçı İş Merkezi, Sanayi Cad. No: 317
16140 Nilüfer, BURSA
Tel: 0224 242 72 00
Faks: 0224 241 91 06
e-posta: grafik@rotaofset.com.tr / info@rotaofset.com.tr
web: www.rotaofset.com.tr

İlk Basım 2013 BURSA

Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, No: 3
Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını, No: 5
Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 2
Tüm Hakları Saklıdır. Kaynak Belirtmek Koşulu ile Yararlanılabilir.

ISBN: 978-975-00207-1-1

Kitapta yer Alan Görsel Malzemelerin Çok Büyük Bir Kısmı, Yazarları Tarafından Sağlanmıştır.
Kitapta Yer Alan Makalelerin Her Türlü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

DÜZENLEME KOMİTESİ – ORGANIZATION BOARD

Prof. Dr. Mahmut DOĞRU
(Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü – Rectorate of Bitlis Eren University)
Prof. Dr. Oktay BELLİ
(Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü-
Belli Education and Culture, History and Archaeology Research Center)
Ahmet H. EREN
(BETAV Vakfı Başkanı – Chairman of BETAV Foundation)
Fehmi ALAYDIN
(Bitlis Belediye Başkanı – Municipality of Bitlis)
Nurdoğan OTO
(BETAV Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi)
Dr. Sinan GENİM
(TAÇ Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı - Chairman of TAÇ Foundation)
Prof. Dr. Nihat FALAY
Yard. Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK
Güzin Sühran BELLİ
Vedat Evren BELLİ (M.A.)

DANIŞMA KURULU-EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr Abdülselam ULUÇAM
(Batman Üniversitesi Rektörü – Rectorate of Batman University)
Prof. Dr. İbrahim Hakkı YILMAZ
(Iğdır Üniversitesi Rektörü- Rectorate of Iğdır University)
Prof. Dr. İrfan ASLAN
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörü – Rectorate of Ağrı İbrahim Çeçen University)
Prof. Dr. Ali Mükrimin APAYDIN
Prof. Dr. Hacı Kadir KADİRZADE
Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL
Prof. Dr. Galip AKIN
Doç. Dr. Zeynelabidin MAKAS
Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Doç. Dr. Necmettin ELMASTAŞ

YAYIN KURULU – EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Oktay BELLİ
(Yayın Kurulu Başkanı - Editor in Chief)
Prof. Dr. Metin TUNCEL
Prof. Dr. Nihat FALAY
Prof. Dr. İsa YÜCEER
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK
Yrd. Doç. Dr. M.Salih MERCAN
Güzin Sühran BELLİ
Vedat Evren BELLİ (M.A.)

THE SEVENTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF VAN LAKE REGION

OCTOBER 04th - 07th 2011 - BİTLİS

VII. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU

04-07 EKİM 2011 – BİTLİS

Adlı kitap, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV)
Tarafından Bastırılarak Bilim Dünyasına Sunulmuştur.

Anadolu ve Dünya uygarlıklarına yapılan bu önemli katkıdan dolayı,
Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV)
Başkanı Sayın Ahmet H. EREN ve Yönetim Kurulu'nun Değerli Üyelerine
Sonsuz Teşekkürlerimizi Sunarız.

Editors - Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Oktay BELLİ – Vedat Evren BELLİ
Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma
Merkezi (BEKAM) Müdürü – Müdür Yardımcısı

İÇİNDEKİLER - *CONTENTS*

Mahmut DOĞRU
Önsöz X
Preface XII

Ahmet H. EREN
Önsöz XIV

Oktay BELLİ - Vedat Evren BELLİ
Sunuş XV

Vedat Evren BELLİ
Şar Pazar: Early Iron Age Necropolis North of Lake Van 1
Van Gölü'nün Kuzeyinde Erken Demir Çağı Nekropolü: Şar Pazar 2

Oktay BELLİ
Bitlis'in En Eski Tarihi ve Görkemli Anıtı: Deliklitaş Kaya Tüneli 7
Deliklitaş Kaya Tunnel: Bitlis' Oldest and Most Sublime Monument 16

Oktay BELLİ
The Oldest Residential Architecture in Van Province: Yoncatepe Palace and the Lower Town Residential Area 21
Van Bölgesi'nin En Eski Konut Mimarlığı: Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent Yerleşmesi 25

Oktay BELLİ
Eski Çağ'da Van Gölü'nün Güneyinde Bulunan Taştan Yapılmış Bitlis Geleneksel Konut Mimarlığının Kökenine ait Yapı Kalıntıları 67
The Origin of the Traditional Bitlis House Architecture of Ancient Ages at the South of Van Lake 83

M. Sinan GENİM
Bitlis Üzerine Bir Konuşma 93
A Speech on Bitlis 96

Selçuk BAĞLAR
An Example of Common God Culture in Anatolian and Caucasus Myths: Storm God Teişeba-Teşup and Nart Sosriko 99
Anadolu ve Kafkas Mitlerinde Ortak Tanrı Kültürü Üzerine Bir Örnek: Fırtına Tanrısı Teişeba-Teşup ve Nart Sosriko 100

İrfanYILDIZ
An Assessment of Bridges on the Bitlis-Diyarbakır Caravan Route 107
Bitlis-Diyarbakır Kervan Yolu Üzerinde Bulunan Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme 108

Şahabettin ÖZTÜRK-Vedat Evren BELLİ
Ilıcak Bridge Restoration Works 125
Ilıcak Köprüsü Restorasyon Çalışmaları 126

Nurten İlknur ÇETE (ADAK)
Bitlis'in Tarihi ve Kültürel Mirasının Geleceğe Taşınması 134
History of Bitlis, and Handover of its Cultural Enheritance to Next Generations 136

Yaşar Subaşı DİREK- Sevda OCAK
Bitlis Traditional Housing's Investigation of Architectural Ecology 138
Bitlis Geleneksel Konutlarının Ekolojik Mimari Açısından İncelenmesi 139

Şahabettin ÖZTÜRK-Kıyas TÖKMECİ
Bitlis Old Municipality Building 144
Bitlis Eski Belediye Binası 145

Sabite Müftügil CESUR
Natural, Historical and Cultural Preservation as Sustainable Development 157
Doğa, Tarih ve Kültürel Değerlerin Korunmasi ile Sürdürülebilir Kalkınma 158

Şahabettin ÖZTÜRK
Bitlis Merkez Şemsiye Small Mosque 164
Bitlis Merkez Şemsiye Mescidi 165

Mehmet TOP
Excavation and Cleaning Work of Şemdinli Kayme Palace – 2011 171
Şemdinli Kayme Sarayı Kazı ve Temizlik Çalışması-2011 172

Galip AKIN-Müge K. AKIN
The Problems of Urban Planning: A Case from Bitlis 180
Kentsel Tasarımdan Kaynaklanan Sorunlar: Bitlis Örneği 181

Şahabettin ÖZTÜRK-Ebru Özeke TÖKMECİ
New Function of the Historical Rahva El Aman Caravanserai of Bitlis 188
Tarihi Bitlis El Aman Hanı Yeniden İşlevlendirme Projesi 189

İsmet ALPASLAN
Ahlat the Last Representative of the Masters of Building: Tahsin Kalender 199
Ahlat Yapı Ustalarının Son Temsilcisi: Tahsin Kalender 200

Şahabettin ÖZTÜRK-Özgür CANGÜLEÇ
An Example from Traditional Bitlis Houses "The House of İsa Kalkan" 207
Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek "İsa Kalkan Evi" 208

Yusuf ÇETİN-Fatih KARİP
An Assessment of the Herbal Decoration of the İshak Pasha Palace in the Context of the Effects of Western Arts 221
Doğubayazit İshak Paşa Sarayı'ndaki Bitkisel Süslemelerin Batı Sanatı Etkileri Bağlamında Bir Değerlendirmesi 222

Şahabettin ÖZTÜRK-M. Sedat BEKİROĞLU
Hersan Bridge Restoration Works 234
Hersan Köprüsü Restorasyon Çalışmaları 235

Alparslan SANTUR
The Functions of (Open Air) Folkloric Museums on the Protection, Sustentation and Convection to the Next Generation of Traditional Architecture in the Example of Bitlis 243
Bitlis Örneğinde Geleneksel Mimarinin Korunması, Yaşatılması ve Geleceğe Aktarılmasında Halkbilim (Açık Hava) Müzelerinin İşlevi 244

Şahabettin ÖZTÜRK-Yüksel BİNGÖL
Hatibiye Madrasah Restoration 254
Hatibiye Medresesi Restorasyonu 255

Fethi Ahmet YÜKSEL
Seismicity of Bitlis and its Neighborhood 265
Bitlis ve Çevresinin Tarihsel ve Aletsel Dönem Deprem Etkinliği 266

Şahabettin ÖZTÜRK-Eser GÜLTEKİN
Alemdar Camii Restorasyonu 277
Alemdar Mosque Restoration Works 287

Metin EREN
Space in Bitlis Oral Culture 292
Bitlis Sözlü Kültüründe Mekân 293

Şakir GÖZÜTOK
Scholars Brought up in Ahlat During Abbasite Period 302
Abbasiler Döneminde Yetişen Ahlatlı Alimler 303

Mehmet DEMİRTAŞ
A Source that Shows the Name of Van Lake as the Sea of Tatvan in the XVIth Century: Tezkiretü'l Bünyan 308
XVI. Yüzyılda Van Gölü'nün Adının Tatvan Denizi Olduğunu Gösteren Bir Kaynak: Tezkiretü'l Bünyan 309

Çakır Ceyhan SUVARİ
Tribe Perception from Şerefname Until Today 312
Şerefname'den Günümüze Aşiret Kimliği 313

M. Törehan SERDAR
The Sanjak of Bitlis in Land Title Census Book of 1540 320
1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı 321

M. Salih MERCAN
The Coup of Armenians in Bitlis Enterprises and Removal During these Events Caught Seditious Report Prepared on Courts and Incident 327
Bitlis'te Ermeniler'in İhtilal Çıkarma Teşebbüsleri ve Bu Olaylar Esnasında Yakalanan Müfsitlerin Mahkemeleri ve Hadisesi Hakkında Hazırlanan Rapor 329

Tuncay ÖĞÜN
The Logistic Support Provided to the Caucasian front in the World War 1st By People of Bitlis 344
Bitlis Halkının 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesine Sağladığı Lojistik Destek 345

Namiq MUSALI
Van Lake Region According to the Travel Books of Haji Zeynel Abidin Shirvani 349
Hacı Zeynel Abidin Şirvânî Seyahatnamelerinde Van Gölü Havzası 350

Yaşar KALAFAT
Government of Southern Southwest Caucasus Muakkat Cultural Geography 356
Muakkat Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Kültür Coğrafyası 358

Abdulaziz KARDAŞ
The Establishment of Bitlis Community Centers and their Activities (1934-1951) 367
Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951) 369

Cemalettin KİNÇ
The Event of Musa Bey 384
Musa Bey Olayı 385

M. Törehan SERDAR
Social and Administrative Structure of Bitlis Province 390
Bitlis İlinin Sosyal ve İdari Yapısı 391

Önder GÜLBAHAR
Ahlat Kırklar Neighborhood According to the 1836 Census of the Ottoman Empire 398
Osmanlı Devleti'nde 1836 Nüfus Sayımına Göre Ahlat Kırklar Mahallesi 399

İbrahim ÖZGÜL-Muhammed KÖSE
Political and Social Structure of Hasenan Tribe in 19th Century According to Archive Records 413
Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Hasenan Aşiretinin Siyasal ve Sosyal Yapısı 414

Kerem KARABULUT-N. Seda KALENDER
Socio-Economic Structure and Development Strategy of Bitlis Province 422
Bitlis İli Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Kalkınma Stratejisi 423

Nihat FALAY
Tobacco and Cigarette in East and South-East Anatolia 430
Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Tütün ve Sigara 431

Cevdet BAYCAN
Why did Ehmede Xani Write His Work Mem Ü Zin? – What is Xani's Understanding of the State? 440
Ehmedê Xanî Neden Mem Û Zin Eserini Yazdı? Xanî'nin Devlet Anlayışı Nedir? 442

İsa YÜCEER
Reflection of Belief to the Life Model of Bitlis 446
İnancın Hayata Yansıması Bitlis Örneği 447

Bülent AKOT
The Book "Âsâr" written by Müştâk Baba from Bitlis Being Remembered Due to his Books Around the Scientific Circles by the Lake Van 458
Van Gölü Havzasının İlmi Hayatında İz Bırakan Şahsiyetlerden Bitlisli Müştâk Baba'nın Âsâr Adli Eseri 459

Necmeddin ŞEKER
Said Nursî and the Concept of Circumcision 465
Said Nursî'nin Sünnet Anlayışı 466

Naim AVAN
Sibgatullah Arvasi 473
Sibgatullah Arvasi (?—1870) 474

Zeki TAN
On the Role and Possibility of Intangible Dynamics in Integrating the Social Differentiations 481
Toplumsal Farklılıkları Bütünleştirmede Manevi Dinamiklerin Rolü ve İmkânı Üzerine 482

Ekrem BEKTAŞ
Famous Scholars of Hizan of Bitlis 496
Bitlis Meşhurları Bağlamında Hizanlı Şahsiyetler 497

Yasin İPEK
Beliefs and Practices About Transition Periods of Adilcevaz 509
Adilcevaz'da Geçiş Dönemlerine Dair İnanış ve Uygulamalar 510

Elif KANCA
Practiced and Memorised Bitlis: Space, Memory and Culture 522
Yaşanmış ve Anlaşılmış Bitlis: Mekan, Bellek ve Kültür 523

Zeynelabidin MAKAS
The Wounded Mahmut in Ahlat 528
Yaralı Mahmut Ahlat'ta 529

Mehmet Akif IŞIK
Toilet Culture Over Time and Toilet Sites 532
Dünden-Bugüne Tuvalet Kültürü ve Tuvalet Mekanları 533

Mehmet Sait ŞAHİNALP-Veysi GÜNAL
Reflections of the Geographical Environment in Bitlis Folk Songs 549
Coğrafî Ortamın Bitlis Türkülerine Yansımaları 551

Veysi GÜNAL-M. Sait ŞAHİNALP
Comparison of the Population of Bitlis Province with Van Province and Turkey in the Context of Basic Indicators 558
Temel Göstergeler Bağlamında Bitlis İli Nüfusunun Van İli ve Türkiye Nüfusu İle Karşılaştırılması 560

Necmettin ELMASTAŞ-M. Sait ŞAHİNALP-Veysi GÜNAL
A Geographical Approach to Village Names in the Province of Bitlis 576
Bitlis İli Köy Adlarına Coğrafi Açıdan Bir Yaklaşım 577

Davut ŞAHİN-Gökçe GÜLBAHAR
Some Determinations on Ahlat Center Dialectics 594
Ahlat Merkez Ağzı Üzerine Tespitler 595

Halit BAŞI
Historical Tour and Drama for History Lessons - Example of Selçuklu Cemetery in Ahlat- 600
Tarih Dersleri İçin Tarihi Alan Gezisi ve Drama-Ahlât Selçuklu Mezarlığı Örneği- 602

Sibel ATA-Hilal TOPRAKOĞLU
Multi-Party Period of One Party in Transition Period Bitlis Development Efforts (1939-1951) 612
Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte Bitlis'i Kalkındırma Çabaları (1939-1951) 614

Ziya Zakir ACAR
Ağrı Eteklerinde Yaylacılık ve Turizm 624
Transhumance and Tourism Around the Foot of Ağrı Mountain 628

Haci Qadir QƏDİRZADƏ -Türkan QƏDİRZADƏ
Habits, Faiths and Comparisons Connected with Henna in the Eastern Anatolia and the Nakhchivan 631
Doğu Anadolu ve Nahçıvan'da Hına İle Bağlı Adetler, İnamlar ve Karşılaştırmalar 632

Aşkım HATUNOĞLU-B. Yavuz HATUNOĞLU-Mehmet Ali AVCI
The Tradition of Tattooing in Anatolia Examples of Application Around Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Şanlıurfa and Ağrı and Sociological and Psychological Dimensions of this Situation 638
Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Dövme Geleneği Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Şanlıurfa ve Ağrı Çevresinde Uygulama Örnekleri ile Bu Durumun Sosyolojik ve Psikolojik Boyutları 639

Tahir YAŞAR
Meme Alan 646
Meme Alan 647

Mehmet PINAR
Hakkari (Çölemerik) Community 650
Hakkari (Çölemerik) Halkevi 652

Murat BAYAZIT-Olgun ATAMER-Sedat CERECİ
Cinematographic Value of Van Lake Basin's Picturesque Images 662
Van Gölü Havzası'nın Pitoresk Görüntülerinin Sinematografik Değeri 663

Ceren Uluer SAVGIN-Meral AKYÜZ
Province of Special Facility Applications Modeling for Bitlis 671
Özel Tesis Uygulamalarının Bitlis İline Modellenmesi 672

Faruk KAYA-Sinan KOCAMAN
Urban Poverty with it's Socio-Economical Dimensions: A Case of Ağrı City 681
Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk: Ağrı Kenti Örneği 682

Güzin Sühran BELLİ-Oktay BELLİ
Bitlis Geleneksel Mutfak Kültüründe Büryân Kebabı'nın Tarihsel Gelişimi 700
The History of Bitlis Traditional Büryân Kebab 708

VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'na katılanların toplu hatıra fotoğrafı

ÖNSÖZ

*Mahmut DOĞRU **

04-07 Ekim 2011 tarihleri arasında üniversitemizin Rektörlük Konferans Salonu ile yine üniversitemize bağlı Ahlat Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen *"VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu - The Seventy International Symposium of Van Lake Region"*, Bitlis Eren Üniversitesi'nin Van Gölü Havzası'nın en önemli bilim kurumu olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Uluslararası seviyede düzenlenen bu önemli sempozyuma, Türkiye ve yurtdışından birçok bilim insanı ve araştırıcı katılmıştır. Bitlis Bölgesi'nin tarih, arkeoloji, sanat tarihi, coğrafya, jeoloji, teoloji, dil ve edebiyat, halk bilimi, iktisat, turizm, geleneksel mutfak kültürü ve yemekleri konusunda bildiri sunan bilim insanları, özellikle Van Gölü Havzası'nın mimarlık tarihi konusunda daha çok bildiri sunmuşlardır.

VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'nun en büyük amacı ve özellikle ağırlık verdiği konuların başında, Bitlis Bölgesi'nin Orta Çağ ve Osmanlı Devleti dönemindeki kent dokusu ile han, hamam, kervansaray, köprü, çeşme, türbe, mescit, cami, medrese ve geleneksel konut mimarlığı gelmektedir.

** Prof. Dr. Mahmut DOĞRU, Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü, Bitlis- TÜRKİYE*
e-posta: mdogru@gmail.com

Tarihin canlı tanığı olan askeri, dini ve sivil mimariye ait taşınmaz kültür varlıkları, ne yazık ki her geçen gün biraz daha fazla tahrip ve hatta yok olmaktadır. Bitlis Eren Üniversitesi'nin en büyük amacı, en önemli kültürel mirasımızı oluşturan bu tür değerli mimari yapıların korunması, geleceğe aktarılması ve Bitlis'in yaşayan bir "Açık Hava Müzesi" ne dönüştürülmesidir.

Bu amaç doğrultusunda düzenlediğimiz ve bundan sonra da düzenleyeceğimiz uluslararası sempozyumlar, Bitlis Bölgesi'nin sahip olduğu birbirinden değerli tarihi yapıların korunması, yaşatılması ve turistik bir değere dönüştürülmesini sağlayacaktır.

VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'na sunulan bildirilerin yarısına yakın kısmını, Bitlis Bölgesi'nin taşınmaz kültür varlığı ve tarihi mimarlık anıtları ile ilgili konular oluşturmuştur. Şimdiye kadar düzenlenen Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumlarında ilk kez Bitlis Bölgesi'nin tarihsel mimarlık anıtlarının korunması, yaşatılması ve geleceğimizi yönlendiren en önemli kültürel değerler olarak belgelenmesi, bundan sonra düzenlenecek olan uluslararası sempozyumları da, yönlendirilecektir.

VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'nun sekreterya işlemlerini büyük bir sabır ve başarıyla yürüten Vedat Evren Belli'ye, özverili çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederim. Kendisi aynı zamanda, Prof. Dr. Oktay Belli ile birlikte kitabın editörlük çalışmalarını da, yürütmektedir.

Sempozyum düzenleme komitesi başkanı ve kitabın editörü meslektaşım Prof. Dr. Oktay Belli'ye içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım. Değerli meslektaşım Prof. Dr. Oktay Belli'nin özverili çalışmaları sayesinde, Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumları düzenlenmiş ve bundan da önemlisi, düzenlenen her sempozyumun kitabı yayınlanarak, geleceğe kaynak eser olarak bırakılmıştır.

Sempozyumun düzenlenmesine önemli maddi ve manevi katkı sağlayan ve sunulan bildirilerin kitaba dönüştürülmesini gerçekleştiren *Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV)* Başkanı Sayın Ahmet H.Eren ve Yönetim Kurulu Üyelerine çok teşekkür ederim.

Bitlis Eren Üniversitesi olarak, bundan sonraki yıllarda da Van Gölü Havzası'nda benzer sempozyumların düzenleneceğini ve Bitlis Eren Üniversitesi'ni bölgede bir uluslararası kongre merkezi haline dönüştüreceğimizi, özellikle vurgulamak istiyorum.

Bugüne kadar gerçekleştirmiş olduğumuz uluslararası sempozyumlar ve bu sempozyumların yayınlamış olduğumuz değerli kitapları, Bitlis Eren Üniversitesi'ni Van Gölü Havzası'nın en önemli bilim ve kültür üniversitesi olduğunu gözler önüne sermiştir.

PREFACE

*Mahmut DOĞRU **

"VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu - The Seventh International Symposium of Van Lake Region" held in both the Rektörlük Conference Hall and Ahlat Kültür Merkezi Conference Hall of our university on October 04-07, in 2011 has one more time revealed that Bitlis University is the most eminent institute of science in the Van Lake Region.

Many scientists and researchers both from Turkey and abroad has attended to this significant symposium at the international level. Scientists who have presented reports on the history, archaeology, history of art, geography, geology, theology, language and literature, folklore, economy, tourism, traditional culinary culture and cuisine of Bitlis Region, especially presented more reports on the subject of the architectural history of Lake Van Region.

One of the most important and most emphasized subjects of 7th International Van Lake Region Symposium is urban fabric of Bitlis Region in middle ages and in the period of Ottoman Empire, and inns, baths, caravanserais, bridges, fountains, tombs, mosque, mosques, madrasas and traditional residential architecture.

The living evidence of history, immovable cultural assets of military, religious, and civil architecture, unfortunately day by day are exposed to more and more erosion and even to destruction. The ultimate aim of Bitlis Eren University is to protect such precious architectural structures that make up our cultural heritage, to transfer them to future, and to turn Bitlis into an open-air museum.

Symposiums that we have organized and we are going to organize for this purpose will help to protect and keep alive the invaluable historic structures, each of which are more valuable than one another, of Bitlis Region and turn them into touristic values.

Near to half of the reports presented in the 7th International Van Lake Region Symposium, are on the subjects related with the immovable cultural assets and historic architectural monuments.
In all International Van Lake Symposiums held up to this time, proving for the first time the fact that to protect, and to keep alive historic architectural monuments of Bitlis Region are the most important cultural values will shape the future international symposiums that are going to be organized.
I would like to thank Vedat Evren Belli, who did secretary services of 7th International Van Lake Region Symposium successfully with patience. He also conducts editorship of the book together with Prof. Dr. Oktay Belli.

I would be very glad to thank my colleague the editor of the book, and the president of the organizing committee of symposium Prof. Dr. Oktay Belli. Thanks to the devoted studies of my well-beloved colleague Prof. Dr. Oktay Belli International Van Lake Region Symposiums could be organized and more importantly, by publishing books of each symposium a book is left as a future source work.

I would like to thank to the President of Bitlis Education and Promotion Foundation (BETAV), honoroble Ahmet H. Eren and to the Board of Directors, who made considerable moral and material contribution to the organization of symposium and carried out the collection of the presented reports into a book.

On behalf of the Bitlis Eren University, I would like to emphasize that such symposiums will be organized again in the fallowing years in the Van Lake Region and Bitlis Eren University will become an international conference centre in the region.

All international symposiums we have organized up to this time and the invaluable books of these symposiums we have published have flaunted that Bitlis Eren University is the foremost science and culture university of Van Lake Region.

** Prof. Mahmut DOĞRU, Rectorate of Bitlis Eren Universty, Bitlis- TURKEY*
e-mail: mdogru@gmail.com

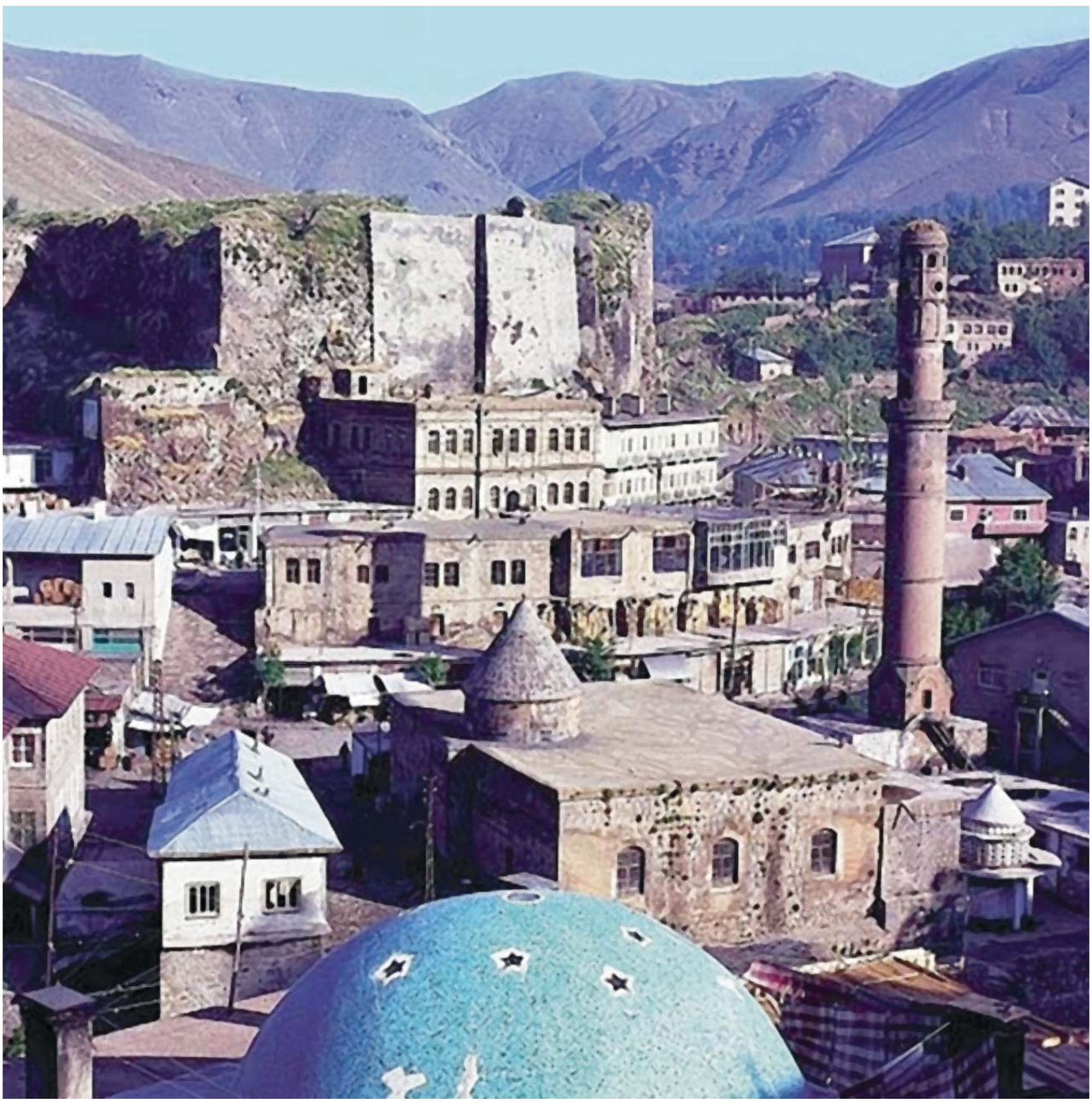

Bitlis

ÖNSÖZ

Ahmet H. EREN *

Tarihler boyu medeniyetlere beşiklik yapmış bir coğrafyada; Van Gölü Havzası'nda Uluslararası bir sempozyum düzenlemek çok heyecan verici. Üstelik sempozyumu, bu coğrafyanın en önemli parçalarından biri olan Bitlis'te ve yeni kurulmuş Bitlis Eren Üniversitesi'nde hayata geçirmek hem çok daha anlamlı, hem de heyecan katsayısını artıran bir olgu.

Bildiğiniz üzere üniversiteler, düzenledikleri uluslararası sempozyumlar, yayınladıkları uluslararası bildiriler, bilimsel çalışmalarla değerlenirler. Halkla bütünleşebilen, bölgesinin sorunlarıyla ilgilenebilen, bölge halkıyla dayanışma içine girerek bölgenin tarihi ve Kültürel mirasını ortaya çıkarıp, sunabilen üniversiteler elbette çok daha başarılı olacaklardır. *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* da bu amaç doğrultusunda düzenlenmiş çok önemli bir bilimsel etkinlik. Değerli bilim adamlarının sempozyumda sundukları her biri diğerinden değerli bildirilerini incelediğinizde, ne kadar haklı olduğumuzu göreceksiniz.

Bitlis Eren Üniversitesi 2007 yılında kurulmuş, ülkemizin en genç üniversitelerinden birisi. Henüz emekleme çağında olan üniversitemizin VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'na ev sahipliği yapmasından büyük onur duyuyoruz ve bu sempozyumu geleneksel hale getirip ev sahipliğini kalıcı hale getirmeyi umuyoruz.

Sempozyumun diğer ev sahiplerinden birisi de başkanı olmaktan onur duyduğum kısaltılmış adı BETAV olan Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, 1987 yılında kuruldu. Vakfımızın öncelikli kuruluş amacı tıp, mühendislik v.b dallarda yüksek öğrenim gören yoksul Bitlisli öğrencilere yardımcı olmaktı. Bugüne kadar 3500 Bitlisli öğrenciye burs vererek mezun olmalarında katkı sağlamıştır. Şu andada 800 öğrenciye burs vermeye devam etmektedir.

Vakfımız, Bitlis'in tarihi ve kültürel mirasına sahip çıkmak, tanıtımında görev almak üzere bazı sosyal projelerin içinde de yer almıştır. Bu bağlamda yine Eren Üniversitesi'yle ortak *"Tarihi ve Kültürel Mirasın Geleceğe Taşınması -Yeniden Bitlis"* ve *"Bilimin Yeni Güneşinin Doğuşu"* çalıştayları düzenlenmiştir. Ayrıca BETAV, yine Eren Üniversitesi, Bitlis Belediyesi ile ortak Bitlis'le ilgili Tasarım Fikir Projeleri hazırlamıştır. Söz konusu projelerin hayata geçirilmesi için çaba göstermektedir.

Vakfımızın ve üniversitemizin ev sahipliğinde düzenlenen bu sempozyumun organizasyonunda en büyük katkı şüphesiz gerçek bir Bitlis dostu olan Prof. Dr. Oktay Belli hocamızındır. Kendisine ve ekibine teşekkürü borç biliyorum. Sempozyuma, gerek katılarak gerekse değerli bildirileriyle destek veren tüm katılımcılara da teşekkür ediyor, sempozyumun ilelebet devamını diliyorum.

Yayınlanacak olan *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyum* kitabının ağırlık noktasını, Bitlis'in bugüne kadar değerlendirilmeyen taşınmaz kültür varlıklarını oluşturan han, hamam, kervansaray, çeşme ve özellikle geleneksel konut mimarlığı meydana getirmektedir. Çok büyük bir eksikliği giderecek olan bu değerli kitap, gelecek için de önemli bir kaynak eser olacaktır.

Saygılarımla,

** Ahmet H. EREN, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı, İstanbul - TÜRKİYE*

VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'na katılanların toplu hatıra fotoğrafı

SUNUŞ

O 4-07 Ekim 2011 Tarihleri arasında Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi (BEKAM), ve TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesinin organizasyonu ile *"VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu – The Seventy International Symposium of Van Lake Region"* düzenlenmiştir.

Bitlis Eren Üniversitesi Rektörlüğü Konferans Salonu ile Bitlis Eren Üniversitesi'ne bağlı Ahlat Kültür Merkezi Konferans Salonunda gerçekleştirilen *"VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu"* na 76'dan fazla yerli ve yabancı bilim insanı ve araştırmacı katılmıştır.

Sempozyum duyurusunda da açıkça vurguladığımız gibi, bu sempozyumda Van Gölü Havzası ve özellikle Bitlis Bölgesi'nin Eski Çağ'dan başlamak üzere Orta Çağ ve Osmanlı Devleti dönemi'nin anıtsal mimarlık anıtları ele alınmıştır. Bir çok bilim insanı, araştırıcı ve mimar, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti dönemine ait kent dokusunu yansıtan, ancak her geçen gün biraz daha tahrip ve hatta yok olan taşınmaz kültür varlığına ait han, kervansaray, çeşme, köprü, hamam, türbe, mescit, medrese, cami ve konut mimarlığı konusunda çok önemli bildiriler sunmuştur.

Birbirinden değerli bilimsel sunumların ardından başlayan tartışma bölümlerinde, Bitlis Bölgesi'nin sahip olduğu geleneksel konut mimarlığının, diğer taşınmaz kültür varlıklarıyla birlikte korunması, geleceğe taşınarak yaşatılması ve havza kalkınmasında kullanılması konusunda, bir dizi yararlı kararlar alınmıştır.

Bitlis yöresinde tümüyle taştan yapılan, tasarım ve inşa tekniği açısından oldukça özgün özelliklere sahip olan geleneksel konut mimarlığı ile diğer taşınmaz kültür varlıkları, Doğu Anadolu Bölgesi mimarlık

tarihi açısından çok ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Tümüyle taştan yapılan Bitlis geleneksel konut mimarlığı, Eski Çağ'da Van Gölü'nün güneyindeki vadiler içinde tümüyle taştan yapılan konutların plan ve inşa tekniği açısından benzerini oluşturmaktadır. Şimdilik 2700 yıllık bir mimari geleneğe sahip olan Bitlis yöresi mimarlık anıtları, bölgenin mimarık tarihinin gelişim evrelerini yansıtması açısından son derece önemlidir.

Sempozyuma katılanlara verilen çantalar, TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi Başkanı Dr. Şahabettin Öztürk tarafından yaptırılmıştır. Aynı zamanda sempozyumun Organizasyon ve Yayın Kurulu üyesi olan değerli dostumuz Dr.Şahabettin Öztürk'e, özverili ve değerli katkılarından dolayı en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Sempozyuma katılan yerli ve yabancı bilim insanlarını rahat ettirmek için ev sahipliği yapan ve olağanüstü bir çaba harcayan Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mahmut Doğru'ya içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarız.

Bitlis Bölgesi'nin tarihsel ve kültürel değerlerinin konuşulup tartışılmasını ve geleceğe aktarılması için bilimsel sempozyumların düzenlenmesini sağlayan ve bizleri yönlendiren Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mahmut Doğru'nun maddi ve manevi destekleri olmasaydı, bu önemli sempozyumun gerçekleşmesi mümkün olmayacaktı.

Bitlis Bölgesi'nin geleneksel mimari dokusunu korumak, yaşatmak, tarihi ve kültürel değerlerini geleceğe taşımak için büyük çaba harcayan ve bu değerli düşünceyi Bitlis Eren Üniversite'nin en büyük amacı haline getiren Sayın Rektör Prof. Dr. Mahmut Doğru'ya, sempozyuma katılan bilim insanları adına çok teşekkür ediyoruz.

Sempozyuma Bitlis ili dışından katılan bilim insanlarının uçak biletleri, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV) tarafından karşılanmıştır. BETAV Vakfı Başkanı Sayın Ahmet H. Eren ve Yönetim Kurulu'nun değerli üyelerine çok teşekkür ederiz. Ayrıca, Simge Grup Şirketleri Yönetim Kurulu Başkanı Sayın M. Nezir Gencer ve Sayın Erdoğan Bilenser'e, Bursa'da göstermiş oldukları misafirperverlikten dolayı teşekkür ederiz.

Bitlis Eren Üniversitesi'ne adını veren, yerleşkedeki tüm idari ve sosyal yapıları inşa eden ve adını geleceğe altın harflerle yazdıran Eren Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Ahmet H. Eren'e, bu anlamlı davranış ve engin düşüncelerinden dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Değerli dostumuz Hüsnü Işıkgör ile Geylani Adıyaman'ın Bitlis Bölgesi'nin sahip olduğu önemli tarihi eser ve doğal güzellikleriyle ilgili gönderdiği ve kitapta kullandığımız birbirinden güzel fotoğraflar, bölgenin daha iyi tanınmasına çok büyük bir katkı sağlanmıştır.

Sempozyuma sunulan birbirinden değerli bildirilerin kitap olarak basılmasını sağlamak için elinden gelen ve her türlü çabayı harcayan, bunu kısa süre içinde gerçekleştiren Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV) Başkanı Sayın Ahmet H. Eren ve Yönetim Kurulu Üyeleri'ne kalpten teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarız. Gelecek kuşaklara çok değerli bir kaynak eser olarak bırakılacak olan bu önemli kitap, bundan sonra yapılacak bilimsel çalışmalar için de, bir esin kaynağı olacaktır.

Prof. Dr. Oktay BELLİ
Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji
Araştırma Merkezi Müdürü

Vedat Evren BELLİ
Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji
Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı

ŞAR PAZAR: EARLY IRON AGE NECROPOLIS NORTH OF LAKE VAN

ABSTRACT

*Vedat Evren BELLİ**

The burial site in İn Mevkii 28 km north of Erciş on the northern shore of Lake Van and east of the village of Şar Pazar has not been robbed. It is on a flat hill that is neither very elevated nor very rough. The reason why it has been spared is most probably that it is considered sacred by the local population; this type of kurgan has been revered from antiquity to this day. There is no doubt that the veneration of the burial sites is perpetuated by the traditional culture.

The kurgan in the İn Mevkii is around 2290 m above sea level. Measuring 8 x 10 metres it covers an area of around 80-90 square metres. Like other Early Iron Age burial sites it is surrounded by row of megaliths that prevent soil erosion. There are similar such Early Iron Age tumuli encircled by megaliths in East and Northeast Anatolia and in Nakhchivan. The megaliths here roughly describe an ellipse and these as well as the large, heavy capstones above the grave were obtained from the nearby stone quarry.

The roughly east-west direction of the grave chamber follows the contours of the land. It is believed that the narrow mouth of the tomb that has no front entrance faces west like the other Early Iron Age burial sites. A new burial in the grave chamber of this tomb that appears to be family grave was achieved by lifting the capstone on the west side. This was also the method employed in the other Early Iron Age burial sites. The stones covering the graves are very large and heavy. The way these capstones have been roughly cut can be observed in the other Early Iron Age graves too. Grave robbers appear to have attempted but failing to excavate the burial site as they were unable to lift the large and heavy capstones.

In Erciş there are many Early Iron Age necropolises similar to the burial site in Şar Pazar. These include Ernis-Evditepe, Uncular, Meydan Tepe, Koca Kafir Fortress, Alacahan, Keçikıran, Musava, Arinkar, İt Fortress, Ganiya Naso Fortress and its necropolis. The largest Early Iron Age fortress, urban centre and necropolis are Ernis-Evditepe north of Lake Van. Ernis-Evditepe excellently illustrates the stages in the development of the Early Iron Age necropolises' layout, and this is why it stands out as a key to the necropolises of East Anatolia. Ernis-Evditepe was evidently a very important economical and administrative centre in the Lake Van Plateau in the Early Iron Age.

Nearly all the Early Iron Age fortresses and necropolises in Erciş are located south of the necropolis in Şar Pazar (İn) with Erciş necropolis being the highest elevated amongst them. Şar Pazar on the southern foothills of the Aladağ and Tendürek mountains present a typical example of an Early Iron Age fortress and necropolis.

Located between Aladağ (3225 m) and Tendürek (3315 m) mountains and Lake Van, Erciş is rich in water resources, lush pasture and meadows. Nearly all of the many springs in the foothills of Aladağ and Tendürek mountains flow into the closed basin of Lake Van in the south.

The rich water resources, pastures and meadows provide a very good living for the semi nomadic communities that raise goats and sheep and so account for the dense population of Erciş during the Late Bronze Age and the Early Iron Age. The numerous fortresses and necropolises that survive to today throw a light on how crowded the area was during the Late Bronze Age and especially in the Early Iron Age. Such a multitude of fortresses, urban areas and necropolises are yet to be found anywhere else in East Anatolia.

***Key words*:** Şar Pazar, Early Iron Age, Lake Van, İn Mevki, kurgan, megaliths, Northeast Anatolia, Nakchivan, family grave, Aladağ and Tendürek mountains, semi nomadic communities, Late Bronze Age.

** Vedat Evren BELLİ (M.A.), Deputy Director of Belli Education and Culture, History and Archaeology Research Centers, İstanbul- TURKEY*
e-mail: evrenbelli@gmail.com - evrenbelli@hotmail.de

VAN GÖLÜ'NÜN KUZEYİNDE ERKEN DEMİR ÇAĞI NEKROPOLÜ: ŞAR PAZAR

*Vedat Evren BELLİ **

GİRİŞ

Araştırmamıza konu olan Şar Pazar Köyü, Van Gölü'nün hemen kuzey kıyısındaki modern Erciş yerleşim merkezinin yaklaşık olarak 28 km. kuzeyinde bulunmaktadır.[1]

Şar Pazar nekropolü hakkındaki ilk bilgi, 2009 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması konusunda çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Oktay Belli tarafından yapılmıştır.[2] Şar Pazar Köyü'nün 7-8 km. güneydoğusunda bulunan Soğanlı Arkı, Tendürek Dağı'nın güneybatı eteğinde bulunan Soğanlı Yaylası'ndaki zengin su kaynaklarının birleşmesinden oluşmaktadır. Şar Pazar nekropolünün güneydoğusunda, dağların günaybatı eteklerinden geçirilen Soğanlı Arkı, güneyde Erciş İlçesi'ne kadar uzanan tarım alanlarının sulanması için kullanılmıştır.[3] Sayın Belli yayınlamış olduğu çalışmasında, yörede bulunan Erken demir Çağı'na ait nekropoldeki mezarların halk tarafından yapılan kaçak kazılar sonucunda soyularak tahrip edildiğini, ancak bu mezarlardan birinin üzerinde bulunan ağır kapak taşları nedeniyle şimdilik tahripten kurtulduğunu belirtmiştir.[4]

2010 yılında Erciş Bölgesi'nde yapmış olduğumuz yüzey araştırması çalışmasında, daha önce haber olarak verilen ve halk tarafından tahrip edilmeyen Erken Demir Çağı'na ait Şar Pazar mezarının plan ve kesitleri yapılarak, ayrıntılı olarak incelenmiştir.[5]

ŞAR PAZAR NEKROPOLÜ

Deniz seviyesinden ortalama 2240 m. yüksekliğindeki Şar Pazar Köyü, tipik bir yayla yerleşimi niteliğindedir. Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan volkanik Tendürek Dağı'nın (3315 m.) güney eteklerinde bulunan Şar Pazar Köyü'nün yakın çevresi, oldukça zengin su kaynakları ve gür otlaklara sahiptir.[6] Zengin otlak ve dağ çayırları, M.Ö. III. binyılından itibaren, ekonomik yaşamlarında küçükbaş hayvan besiciliğinin önemli bir yer tuttuğu yarı göçebe topluluklarına, çok elverişli bir yaşam ortamı sunmuştur. İlginçtir ki, günümüzde bile Şar Pazar Köyü çevresindeki zengin su kaynakları, otlak ve dağ çayırları, bölgedeki yarı göçebe topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır.[7]

Yarı göçebe toplulukların yaylak olarak kullandıkları Tendürek Dağı'nın güney etekleri, en azından 3500-4000 yıldan beri süregelen geleneksel kültür konusunda önemli bilgiler vermektedir. Yarı göçebe toplulukların ticari ilişkileri, ekonomik üretimleri ve özelikle geleneksel yaşam biçimi sayesinde, Eski Çağ kültürlerini anlamak ve bu ilginç kültürü ilişkilendirmek daha kolay olmaktadır.

Köyün 1-1,5 km. doğusunda, Erken Demir Çağı'na ait mezarlar bulunmaktadır (Resim: 1). Mezarlar toplu olarak değil, arazinin coğrafi konumundan dolayı dağınık ve farklı yerlerdedir. Mezarların farklı yerlerde bulunmasında, yer seçiminin göz önüne alındığı, dere, çay ve sel yataklarından etkilenmeyen alanların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Dere yatağının güneyinde ve çok büyük bir kayalığın hemen kuzey eteğindeki mezar, ne yazık ki halk tarafından kaçak olarak kazılmış ve soyulmuştur. Bu yüzden gömü geleneği ve mezar armağanları konusunda en küçük bir bilgiye sahip değiliz.[8]

Mezar odası, arazinin biçimine göre kabaca doğu-batı yönünde yapılmıştır (Çizim: 1). Diğer Erken Demir Çağı mezarları gibi, ön girişsiz olan mezarın dar alan ağız kısmının, batı yönüne doğru yapılmış

[1] Erken Demir Çağı'na ait kale ve nekropollerin araştırılması amacıyla Erciş Bölgesi'nde sürdürmüş olduğumuz çalışma sırasında, Şar Pazar nekropolünün yerini bizlere gösteren ve rehberlik eden sayın Mehmet Bağdaş, Necati Bağdaş ve Dursun Bağdaş'a, değerli yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim. Eğer onların rehberliği ve yardımları olmasaydı, bu önemli çalışmayı gerçekleştiremeyecektik.
[2] Belli 2011a, 210.; Belli 2011b, 64.
[3] Belli 2011b, 64-65.
[4] Belli 2011b, 25-26.
[5] Erken Demir Çağı'na ait Erciş Bölgesi'nde sürdürmüş olduğumuz "Erken Demir Çağı'na ait Kale ve Nekropollerin Araştırılması" çalışmalarına büyük yardım ve katkıda bulunanın Prof. Dr. Oktay Belli, Güzin Sübran Belli, arkeolog Yasin Yaşar Köse, Bora Özdoğan, Mehmet Kolsuz ve Bakanlık Temsilciliği görevini yapan Trabzon Müzesi'nden arkeolog Ali Ihsan Kartal'a, çok teşekkür ederim.
[6] Saraçoğlu 1956, 409-422.; Sezer 1972, 71-84.
[7] Belli 2011a, 210.; Belli2011b, 24-26.
[8] Belli 2011a, 210.; Belli 2011b, 24.

** Vedat Evren BELLİ (M.A.), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı, İstanbul- TÜRKİYE*
e-posta: evrenbelli@gmail.com - evrenbelli@hotmail.de

Resim 1: Şar Pazar mezarının (kurganının) genel görünümü, güneybatıdan

olduğu sanılmaktadır. Bir aile mezarı olduğu anlaşılan mezar odasına yeni bir gömü yapılacağı zaman, batı uçtaki taş kaldırılarak, mezar odasına yeni bir gömü yapılmaktadır. Bu yöntem, diğer Erken Demir Çağı mezarlarında da geçerlidir.[9] Mezarın üzerini kapatan taşların çok büyük ve ağır olduğu görülmektedir. İri ve kabaca dikdörtgen biçimli taşların üzerinin ve kenarlarının düzeltildiği, çıkıntıların tıraşlandığı ve bir şekil verildiği görülmektedir. Kapak taşlarının kabaca da olsa düzeltilmesi yöntemi, diğer Erken Demir Çağı mezarlarında da görülmektedir.[10] Öyle anlaşılmaktadır ki, defineciler mezarı kazmak istemişlerdir, ancak iri ve ağır kapak taşlarını kaldıramamışlardır.[11] (Resim: 2).

Mezar odasının üzerini kapatan büyük taşlar, kuzey-güney doğrultusunda enlemesine atılmıştır. Günümüzde üzerinde toprağın bulunmadığı bir kapak taşı, ortalama 40 cm. kalınlığında ve 2.90-3.10 m. uzunluğundadır. Mezarın içinin toprak ile dolması yüzünden, ne kadar derinliğe sahip olduğunu bilemiyoruz. Üst kapak taşlarından aşağıya doğru mezarın derinliği şimdilik 75 cm. ile 1.10 m. arasında değişmekteyse de, gerçek derinliğinin 1.80- 2 m. kadar olduğu sanılmaktadır. Mezar odasının yan duvarları çok az görülmektedir. Diğer Erken Demir Çağı aile mezarları gibi, Şar Pazar (İn) mezarının yan duvarlarının da, bindirme tekniği ile inşa edildiği anlaşılmaktadır.[12]

Mezar odasının doğu-batı yönünde dikdörtgen bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mezar odasının ne kadar büyüklüğe sahip olduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyorsak da, 3 x 6.5 m. ölçülerinde olduğu sanılmaktadır. Şimdilik bilemediğimiz bir başka önemli konu, mezardaki ölü armağanlarıdır. Bilindiği gibi tunç ve demirden yapılmış çeşitli armağanlar ile çanak çömlekler, mezarın kesin olarak tarihlenmesini sağlayan en önemli buluntuları oluşturmaktadır. Ancak mezarların konumu, mimarisi ve inşa tasarımı, Son Tunç ve Erken Demir Çağı'ndan beri bu tür kurgan türü mezarların Doğu Anadolu Yüksek Yaylası,[13] Güney Kafkasya[14] ve Nahçıvan[15] bölgelerinde yaygın bir gömü geleneği olarak kullanıldığını göstermektedir.

[9] *Belli Konyar 2003a, 172-179.; Belli 2003b, 6-88.; Belli 2004, 29-38.; Belli 2005, 176-190.; Belli 2005, 176-190.; Belli 2006, 65-71.; Belli 2007a, 241-254.; Belli 2007b 54-68.; Belli 2011b, 4-26.; Sevin-Kavaklı 1996, 14-25.*
[10] *Belli 2005, 176-190.; Belli 2006, 66-70.; Belli 2007a, 241-254.; Belli 2007b, 55-67.; Belli 2011b, 6-24.*
[11] *Belli 2011b; 24-25.*
[12] *Belli-Konyar 2003, 173-178.; Belli-Konyar 2003b, 8-76.; Belli 2005, 178-189.; Belli 2006, 68-69.; Belli 2007a, 243-252.; Belli 2011b, 6-25.; Konyar 2004, 58-64.; Sevin-Kavaklı 1996, 15-24.*

Resim 2: Şar Pazar mezarı, batıdan

SONUÇ

Erciş yöresinde, Şar Pazar (İn) mezarına benzer çok sayıda Erken Demir Çağı'na ait nekropol bulunmaktadır. Bunların başında Ernis-Evditepe, Uncular, Meydan Tepe, Koca Kafir Kalesi, Alacahan, Keçikıran, Musava, Arinkar, İt Kalesi, Ganiya Naso Kalesi ve nekropolü gelmektedir. Erciş yöresindeki Erken Demir Çağı, kale, yerleşim merkezi ve nekropollerinin en büyüğü, Van Gölü'nün hemen kuzey kıyısında bulunan Ernis-Evditepe'dir. Ernis-Evditepe özellikle Erken Demir Çağı nekropollerindeki mezar planlarının gelişim evrelerini en iyi bir şekilde yansıtan ve bu yüzden Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki nekropoller için tipik bir anahtar olma niteliğini taşımaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki Ernis Evditepe bu konumu ile Erken Demir Çağı'nda Van Gölü Havzası'nda çok önemli bir ekonomik ve yönetim merkezi durumundadır.

Şar Pazar Köyü'nün hemen doğusunda, İn Mevkii olarak isimlendirilen alanda bulunan mezar ise soyulmamıştır. Mezarı, ya "Şar Pazar" veya "İn Kurganı" olarak adlandırmanın doğru olacağına inanmaktayız. Fazla yüksek ve engebeli olmayan basık bir tepe üzerinde bulunan mezarın defineciler tarafından soyulmamasında, yöre halkı tarafından tepenin kutsal olarak kabul edilip saygı gösterilmesinin çok büyük bir etkisi vardır. Tendürek Dağı'nın doğu eteğinde Şehit Tepe adlı mevkide bulunana kurgan türü bir başka mezar da, yine yöre halkı tarafından kutsal kabul edilip, ziyaret edilmesine karşın, ne yazık ki defineciler tarafından kazılarak, acımasız bir şekilde tahrip edilmiştir. Bizim için ilginç olan, bu tür kurgan mezarların Eski Çağ'dan günümüze kadar kutsal olarak kabul edilmesidir. Hiç kuşkusuz mezarların yöre halkı tarafından kutsal alan olarak benimsenmesinde, geleneksel kültürün sürekliliği çok önemli bir rol oynamaktadır.

[13] *Belli 2000, 176-189.; Belli-Konyar 2000, 364-367.; Belli 2001, 146-148.; Belli-Konyar 2001, 331-335.; Belli-Konyar 2003a, 172-179.; Belli-Konyar 2003b, 8-76.; Belli 2004, 29-36.; Belli 2005, 178-189.; Belli 2006, 66-69.; Belli 2007a, 242-254.; Belli 2007b, 54-68.; Beli 2011b, 4-26.; Konyar 2004, 56-64.*

[14] *Özfirat 2001, 17-23.*

[15] *Bahşaliyev 1997, 36-39.; Belli –Sevin 1999, 25-40.; Bahşaliyev 2002, 57-60.; Bahşaliyev 2008, 16-288.*

Kurgan niteliğindeki mezarların bulunduğu İn Mevkiinin deniz seviyesinden yüksekliği, ortalama 2290 m'dir. Kurganın, 8 x 10 m. büyüklüğünde, ortalama 80-90 metrekarelik bir alana yapıldığı görülmektedir. Diğer Erken Demir Çağı mezarlarında olduğu gibi, buradaki kurganın üzerindeki toprağın akıp gitmesini önlemek amacıyla, çevresi bir sıra iri taşlarla çevrelendirilmiştir. Benzer kromlekli (taş çevrimli) mezarlar, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan'daki Erken Demir Çağı mezarlarında da görülmektedir. Taş çevrimli (kromlekli) kurgan, bu görünümüyle kabaca elips bir plana sahiptir. Toprağın akıp gitmesini önleyen taşlar ile mezarın üzerinde kullanılan büyük ve ağır kapak taşlarının, yakın çevrede bulunan yerel taş yataklarında elde edildiği anlaşılmaktadır.

Erciş yöresindeki Erken Demir Çağı'na tarihlenen kale ve nekropollerin hemen hepsi, Şar Pazar nekropolü nün güneyinde bulunmaktadır. Şar Pazar (İn) nekropolünün güneyinde bulunmaktadır. Erciş yöresinde Erken Demir Çağ nekropollerinin deniz seviyesinden en yüksekte bulunanını oluşturmaktadır. Aladağ ve Tendürek dağlarının güney eteğinde bulunan Şar Pazar (İn) nekropolü, Erken Demir Çağı kale ve nekropollerinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aladağ (3225 m.) ve Tendürek (3315 m.) dağları ile Van Gölü arasında yer alan Erciş yöresi, oldukça zengin su kaynakları ile mera, otak ve dağ çayırlarına sahiptir. Aladağ ve Tendürek dağlarının eteklerinden çıkan çok sayıdaki su kaynağının hemen hepsi, güneyde bulunan kapalı havzadaki Van Gölü'ne akmaktadır.

Zengin su kaynakları, mera ve otaklar, ekonomik üretimlerinde küçükbaş hayvan besiciliğinin önemli bir yer tuttuğu yarı göçebe topluluklara, çok olumlu bir yaşam olanağı sunmuştur. Bu yüzden Son Tunç ve Erken Demir Çağı'nda Erciş yöresi çok yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur. Günümüze kadar varlığını koruyan kale ve nekropoller, Son Tunç ve özellikle Erken Demir Çağı yerleşmelerinin ne denli yoğun olduğu konusunda bilgi vermektedir. İlginçtir ki bu kadar fazla kale, yerleşim merkezi ve nekropolün varlığına, Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer yörelerinde şimdilik rastlanılmamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Son Tunç ve özellikle de Erken Demir Çağı'na ait kale, yerleşim merkezi ve nekropollerinin saptanmasına, araştırılmasına ve incelenmesine devam edilmektedir.

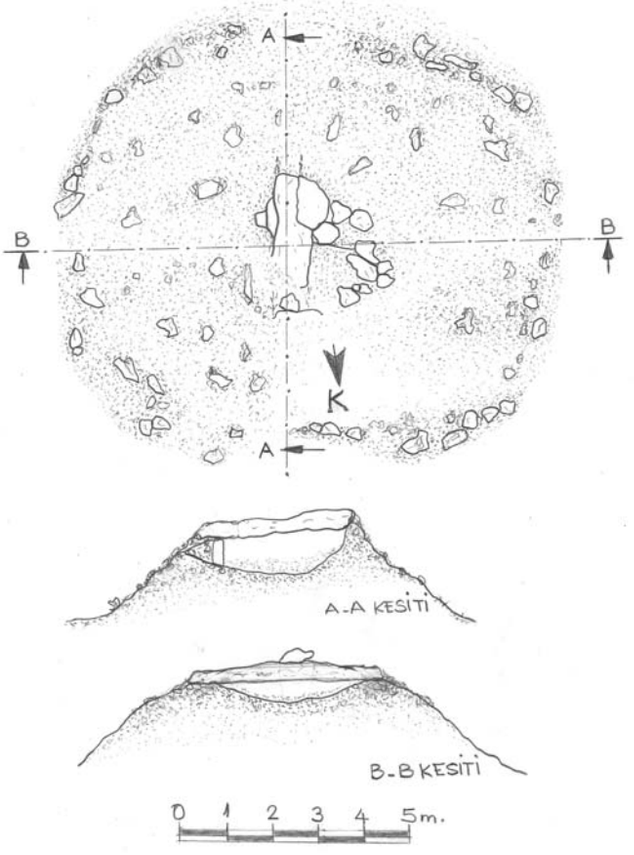

Çizim 1: Şar Pazar mezarının plan ve kesitleri

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Bahşaliyev, V. 1997 : *Nahçıvan Arkeolojisi – The Archaeologh of Nakhichevan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Bahşaliyev, V. 2002 : *Nahçıvan'ın Erken Demir Devri Medeniyteti*, Bakü.

Bahşaliyev, V. 2008 : *Nahçıvan'ın Arkeoloji Abidileri*, Bakü.

Bahşaliyev, V. 2010 : *Nahçıvanda Arkeolojik Tetkikatlar*, Nahçıvan, (L. Ristvet- H. Gopnik – S. Aşurov ile birlikte).

Belli, O. – V. Sevin 1999 : *Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar1998 -Archeological Survey in Nakhichevan 1998*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O. 2000 : "Van Bölgesi'nde Bir Erken Demir Çağ Mezarlığı: Ernis-Evditepe", *Türkiye*

Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), (ed. O. Belli), Ankara, 175-180.

Belli, 0. – E. Konyar 2000 : "Kuzeydoğu Anadolu'da Erken Demirçağı'na ait Kale ve Nekropollerin Araştırılması", (ed. O. Belli), *İstanbul Üniversitesi ve Türkiye Arkeolojisi (1932-1999)*, Ankara 363-368.

Belli, O. 2001 : "An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, (ed. O. Belli), İstanbul, 145-149.

Belli, O.-E. Konyar 2001 : "Archaeological Survey on Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Northeast Anatolia", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, (ed. O. Belli), 2001, 331-335.

Belli, O. – E. Konyar 2003a : "Ernis-Evditepe: The Largest Early Iron Age Necropolis in Eastern Anatolia", *Tel Aviv* 30;167-203.

Belli, O. – E. Konyar 2003b: *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri- Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O. 2004 : "Doğubayazıt Bölgesi'nde Tunç Çağı Kalelerinin Araştırılması-Research for Bronze Age Fortresses in Doğubayazıt Region", (ed. O. Belli), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, 13-14 Eylül 2003, Doğubayazıt*, İstanbul, 27- 40

Belli, O. 2005 : "Iğdır Ovası'nda Urartu ve Erken Demir Çağı Kaleleri ile Nekropollerinin Araştırılması – The Research of Urartian and Early Iron Age Fortresses and Necropoleis on Iğdır Plain", *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan, Makaleler*, (ed. O. Belli – B. B. Kurtel), İstanbul 2005, 173 – 194 (C. Avcı, İ. Z. Konuralp, İ. Ayman ile birlikte).

Belli, O. 2006 : "Kuzey Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı'na Ait Devetaşı Kalesi ve Nekropolü", (ed. T. Takaoğlu), *Anadolu Arkeolojisine Katkılar, 65. Yaşında Abdullah Yayalalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul, 63 -74.

Belli, O. 2007 a : "Iğdır Ovası'nda Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması", *Refik Duru'ya Armağan – Studies in Honour of Refik Duru*, (ed. G. Umurtak – Ş. Dönmez- A. Yurtsever), Ege Yayınları, İstanbul, 237-258.

Belli, O. 2007b : "Erken Demir Çağı'nda Ağrı Dağı Bölgesi – The Region of Mount Ararat in the Early Iron Age", *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07-11 Eylül 2005 Doğubayazıt – I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark, 07-11 Septemper 2005 Doğubayazıt*, (ed. O. Belli), Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Nr. 2, Matbaa Çözümleri, İstanbul 2007, 49-71.

Belli; O. 2011a : "2009 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Barajı Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, 24-28 Mayıs 2010 İstanbu*l. Ankara 2011, 203-220.

Belli, O. 2011b : "Erciş Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması - The Early Iron Age Castle in Erciş County and Survey of the Necropolises", (ed. O. Belli). *VI. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 09.11 Haziran 2010 Erciş*, Erçiş Belediyesi Kültür Yayınları, Nr. 1, Atölye Ofset, İstanbul 2011, 1-28.

Konyar, E. 2004 : "Demir Çağı'nda Doğubayazıt ve Yakın Çevresi-Doğubayazıt and its Vicinity in the Iron Age", (ed.O.Belli), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu13-14 Eylül 2003, Doğubayazıt*, İstanbul 2004, 51-72.

Özfırat, A. 2001 : *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul.

Saraçoğlu, H. 1956 : *Doğu Anadolu* I, İstanbul.

Sevin, V. – E. Kavaklı 1996 : *Bir Erken Demir Çağı Nekropolü: Van-Karagündüz, An Early Iron Age Cemetery*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Sözer, A.N. 1972 : *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*, Ankara.

BİTLİS'İN EN ESKİ TARİHİ VE GÖRKEMLİ ANITI: DELİKLİTAŞ KAYA TÜNELİ

Hani Bitlisimin ahen süleri
Hani cane yehin, yokuş yolleri
Hani Şorkileri Şorbulahleri
O güzel Delükli Taşi ne ettız?

Yıkmışlar bin yıllık Deliklitaş'ı
Gidenin ardından döker göz yaşı
Bir garip hal almış toprağı, taşı
Eyvanlar, bahçeler, bağlar bozulmuş

Hüsamettin BİLGEN

GİRİŞ

*Oktay BELLİ **

Başkentliğini Van Ovası'nda bugünkü Van Kalesi'nin (eski *Tuşpa*) yaptığı Urartu Krallığı, M.Ö. 9. – 7.yüzyıllar arasında başta Doğu Anadolu olmak üzere, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran Bölgeleri'nde egemenliğini sürdürmüştür. Bugünkü Türkiye yüzölçümünün yarısı kadar bir coğrafi bölgeye yayılan Urartu Krallığı, hemen her şeyden önce bir kara devletiydi; ne kuzeyde Karadeniz'e, ne de güneyde Akdeniz'e ulaşabilmişti. Deniz ticaretinden yoksun olan Urartu Krallığı'nın ekonomisi, bu yüzden fazla gelişememiştir.

Urartu kralları tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan çok sayıda baraj, gölet ve sulama kanalı, küçük ova ve vadi tabanlarında yapılan tarıma hayat vermiştir. Sulama tesisleriyle ilgili olarak inşa edilen güçlü ve anıtsal taş duvarlar, en şiddetli deprem kuşağında yer almasına karşın, alınan bilinçli önlemler sayesinde depremden fazla etkilenmeden günümüze değin varlığını korumuştur.

Yaklaşık olarak 2700 – 2800 yıldan beri kesintisiz olarak çalışan çok sayıdaki baraj, gölet ve sulama kanalının benzerine, şimdiye kadar ne Anadolu'da, ne de dünyanın öteki ülkelerinde rastlanılmıştır. Bu yüzden haklı olarak Urartu Krallığı, Eskiçağ'da Anadolu ve Eski Önasya Dünyası'nın en büyük "Hidrolik Uygarlığı" olarak tanımlanmaktadır.

Urartu kralları tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptırılan imar faaliyetleri, Eski Çağ'da 250 yıl boyunca bu bölgeye altın çağını yaşatmıştır. Bunların başında kara ulaşım ağı gelmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk düzenli karayolları, bizzat Urartu kralları tarafından planlanarak yaptırılmıştır. Yollar yalnızca Doğu Anadolu Bölgesi'nin değil, aynı zamanda Anadolu ve Eski Önasya Dünyası'nın da en eski ve düzenli karayollarını oluşturmaktadır.

Urartu Krallığı'nın Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert iklim koşullarına ve engebeli arazi yapısına uyum sağlayarak 250 yıl boyunca başarılı bir şekilde egemenliğini sürdürmesinde, yaptırmış olduğu düzenli yolların çok büyük bir etkisi olmuştur. Doğu Anadolu'nun ekonomik ve sosyal etkinliklerine birinci derecede etki eden askeri ve ticaret yolları, bölgenin ekonomik ve kültürel yönden gelişmesinde de çok önemli bir rol oynamıştır.

Urartu Krallığı'nda ulaşım sisteminin merkezini, *Tuşpa* (bugünkü Van Kalesi) ve *Rusahinili* (bugünkü Toprakkale) gibi iki görkemli başkentin bulunduğu Van Ovası oluşturmaktadır. Yani Urartu Krallığı'nın egemenliği altında bulunan Güney Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne ulaşan bütün yollar, zorunlu olarak başkent *Tuşpa* ve *Rusahinili*'nin bulunduğu Van Ovası'na açılmaktadır.

Aslında Van Ovası, yolların kesiştiği bir kavşak noktasında yer alacak elverişli bir coğrafi konuma sahip değildir. Tam tersine, özellik güneyde o dönemin en süper gücü sayılan ve Urartuların can düşmanı olan Assur Krallığı'nın çok zor ulaşabileceği bir konumda yer almaktaydı. Batısı Van Gölü tarafından sınırlandırılan ovanın doğusunu, yarım ay şeklinde çevreleyen 3200 m. yüksekliğindeki Varak ve Erek Dağları kapatmaktadır. Van Ovası'nın güneyini ise, doğu – batı doğrultusunda uzanan ve yükseklikleri 3000 – 3500 metreye ulaşan Güneydoğu Torosları

** Prof. Dr. Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul- TÜRKİYE*
e-posta: oktaybelli@oktaybelli.net- obelli@istanbul.edu.tr- obelli@hotmail.com

Bitlis'in güneyinde dağlar arasından giden eski yol kalıntısı

çevrelemektedir. Güneyde Assur Krallığı ile Urartu başkenti arasında doğal bir duvar gibi yükselen bu engebeli dağlar, Urartu Krallığı'na çok elverişli bir savunma olanağı hazırlamıştır.

Ortalama 150 km^2 genişliğindeki Van Ovası, yalnızca kuzeyde Kafkasya ve kuzeydoğuda da Kuzeybatı İran içlerine kolayca açılan bir coğrafi yapıya sahiptir. Böylece Eski Çağ'da savunma yönünden bir avantaj oluşturan Van Ovası'nın coğrafi yapısı, Orta Çağ ve Yeni Çağ'da bir dezavantaja dönüşmüştür. Örneğin aşağıda da belirttiğimiz gibi Kuzey Suriye'den gelen ticaret yolu Bitlis Çayı Vadisi'ni izleyerek Van'a uğramadan, Van Gölü'nün kuzeyinden Kafkasya, kuzeydoğu yönünden de Kuzeybatı İran içlerine ulaşmaktadır. Bu önemli ticaret yolunun Van'a uğramaması yüzünden Eski Çağ'da çok ünlü bir kültür ve ticaret merkezi olan Van, Orta Çağ'da ekonomik ve politik yönden önemini yitirerek sanki küçük bir kasabaya dönüşmüştür.

DELİKLİTAŞ KAYA TÜNELİ VE GÜNEY TİCARET YOLU (İPEK YOLU)

Urartu Krallığı'nın ekonomisi için çok büyük bir öneme sahip olan Güney Ticaret Yolu'nun izlediği güzergah; Van Ovası'nın kuzeyinde Kalecik – Derebey – Muradiye Ovası – Erciş – Adilcevaz – Ahlat – Tatvan ve Bitlis Çayı Vadisi'nden Kuzey Suriye'ye ulaşmaktadır. Oldukça uzun olan bu yol, iki günden az olmamak kaydıyla, üç-dört gün sürmektedir. Aslında günümüzde olduğu gibi, Van Gölü'nün güney kısmında geçen ve Bitlis Çayı Vadisi üzerinden Kuzey Suriye'ye ulaşan yol, kuzey yolu ile kıyaslanamayacak ölçüde kısa olmasına karşın, o dönemdeki dağlık arazi geçit vermeyecek ölçüde sık orman alanları ile kaplıydı. Orman alanlarının 19. yüzyılın sonlarına kadar varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 17. yüzyılın ortalarında Bitlis'e gelen ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, Bitlis'ten hareket ederken Taht-ı Van (Tatvan), Ahlat-Adilcevaz-Erciş-Muradiye Ovası güzergahını izlemek zorunda kalmıştır. Bitlis'ten Van'a ulaşan bu uzun yolun iki gün sürdüğünü belirten Evliya Çelebi, çok kısa olan Van Gölü'nün güneyinden geçen yolun dağlık, tehlikeli ve sık ağaçlı kaplı olması yüzünden pek kullanışlı olmadığını yazmaktadır.

Kuzey Suriye üzerinden gelen bu ünlü ticaret yolu yalnızca Urartu Krallığı'nın başkenti *Tuşpa* için değil, tüm Doğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzeybatı

İran Bölgeleri için de büyük bir öneme sahiptir. Doğuda Afganistan – Hindistan üzerinden gelen ve Urmiye Gölü'nün güneyinden geçerek Zağros Dağları Geçitleri'nin aşan ticaret yolu, Suriye üzerinden Doğu Akdeniz kıyılarındaki liman kentlerine ulaşmaktaydı. Doğudan getirilen ve çok büyük bir kıymeti olan başta kalay olmak üzere, birbirinden değerli kolyeler, çeşitli takılar, lapis lazuli, fildişi, su aygırı dişi, değerli ve yarı değerli taşlar, baharatlar ve çeşitli parfümler, ya Akdeniz yoluyla Anadolu'nun güney kıyılarına, ya da kara yoluyla Kuzey Suriye üzerinden Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer kentlere gönderilmekteydi.

Bitlis Çayı Vadisi üzerinden kuzeye ve doğuya açılan ticaret yolundan taşınan mallar, Urartu Krallığı'nın hem bronz endüstrisi, hem de ekonominin gereksinime duyduğu diğer malları karşıladığı için büyük bir öneme sahiptir. Büyük bir bronz endüstrisine sahip olan Urartu kalelerindeki atölyelerinde kalaya karşı çok büyük bir gereksinme vardı. Bilindiği gibi bronz yapmak için gerekli olan kalay, Akdeniz Ülkeleri'nde bulunmadığı gibi, Anadolu, Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da da bulunmamaktaydı. Bu yüzden güney ticaret yolundan getirilen kalay, Doğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerindeki kentlerin maden endüstrisi için en azından altın, gümüş ve değerli taşlar kadar önemliydi.

Kuzey Suriye üzerinden Bitlis Çayı Vadisi boyunca devam eden bu ünlü ticaret yolunun önemi Eski Çağ ile sınırlı kalmamış, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür. Örneğin 16. yüzyılın sonunda eserini yazan Bitlis'in ünlü tarihçisi Şeref Han, Bitlis şehrinin çok önemli bir ticaret yolu üzerinde yer aldığını ve dünyanın dört bir yanından gelen tacirlerin mutlaka ticaret yolu üzerinde bulunan *"Deliklitaş"* tan geçtiğini yazmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında Bitlis şehrine gelen Evliya Çelebi, Bitlis halkının büyük bir kısmının tüccar olduğunu, Gürcistan ve Acem Diyarı'na mal götürüp sattıklarını ve kalay ticareti yaptıklarını yazmaktadır.

Bitlis Çayı Vadisi boyunca devam eden bu ünlü ticaret yolunun, yalnız çok büyük bir engeli bulunmaktadır; bu engel bugünkü Bitlis şehrinin 10 km. güneyinde yer alan halk tarafından *"Deliklitaş"* olarak adlandırılan mevkidir. Batıdaki yüksek tepelerden çıkarak doğuda Bitlis Çayı'na doğru akan kar, yağmur ve özellikle kaynak suları, kalkerden oluşan büyük bir kayalık tepe oluşturmuştur. Bilindiği gibi Urartu yolları da, genellikle çay ve derelerin arazide açmış olduğu vadiler boyunca geliştirilmiştir. Vadilerin en elverişli yerlerinden geçirilen Urartu yollarının genişliği, 4 – 6 metre arasında değişmektedir. Vadilerden geçirilen yollar da, arazinin eğimli ve çökük kalan kısımlarına destek duvarları yapılarak ulaşıma elverişli olmayan kısımlar düzeltilmiş, dik eğimli kesimler asgariye indirilmiş ve daha düzgün bir yol zemini oluşturulmuştur.

Yolun geçirilmek zorunda olduğu kayalık kesimlerde ise, kayalıklar oyularak açılan dar ve alçak tüneller, günümüzde modern araçların yardımıyla açılan büyük kaya tünellerinin ilk örneğini oluşturduğu için çok büyük bir önem taşımaktadır; bunlardan biri *Tuşpa – Kelişin Geçidi* üzerinde yer alan *"Sakaltutan Kaya Tüneli"*, diğeri de Bitlis'in 10 km. güneyinde yer alan *"Deliklitaş (Semiramis) Kaya Tüneli"*dir.

Bilindiği gibi, Van Gölü Havzası'nda güneyde Kuzey Suriye'ye açılan Bitlis Çayı Vadisi dışında bir başka ulaşım güzergahı bulunmamaktadır. Bu yüzden Urartu kralları çok büyük bir çaba harcayarak, Bitlis'in 10 km. güneyinde yer alan kalker kayalığı deldirerek, küçük bir tünel açtırmışlardır. Uçları çelikleştirilmiş demir kazma, el keskisi ve murçlar ile açılan kaya tüneli ortalama 5 – 5.5 m. genişliğinde, 4 – 4.5 m. yüksekliğinde ve 11 – 12 m.uzunluğundadır. Sakaltutan Kaya Tüneli'nin benzeri olan Deliklitaş, Urartuların özenli kaya işçiliğini tüm canlılığı ile yansıtmaktadır. Deliktaş, Sakaltutan Kaya Tüneli'nden daha küçük olmasına karşın, bu görkemli tünel insanlar üzerinde o kadar büyük bir etki bırakmıştır ki, buradan geçen tacir kervanlarını ve yolcuları hayrete düşürmüş ve daha sonraki dönemlerde de kuşaktan kuşağa anlatılarak aşk öyküleri ve efsanelere konu olmuştur.

Bu ünlü kaya tünelinin Urartular Dönemi'nde hangi kral tarafından yaptırıldığını ve o dönemdeki adının ne olduğu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak aşağıda da belirteceğimiz gibi, kaya tünelinin M.Ö. 9. yüzyılın sonlarında Urartu Kralı Menua (810-786) döneminde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Çok tanrılı Urartu dininde göller, su kaynakları, mağaralar, kayalıklar, yüce dağlar, dağ ve kaya geçitleri gibi, yollar da kutsaldı ve onlara güç veren, koruyan ve kollayan ruh ve tanrıların olduğuna inanılıyordu. Urartu Krallığı'nın resmi dininde, yüce dağ ve kayalıkların aşılmasında, çığ,

heyelan gibi doğa olayları sırasında insanları ve yolcu kervanlarını koruyup kollayan dağ ve yolların ruh ve tanrılarına kurbanlar sunulmaktaydı. Yüce dağların, geçit veren kayalıkların ve yolların tanrıları yalnızca Urartuların resmi devlet dini tarafından değil, geniş halk kitleleri tarafından da kutsanmakta ve onların ruhlarına saçılar sunulmaktaydı.

Çivi yazılı belgelerin eksikliği yüzünden, halkın bu tür gizemli kült törenlerini nasıl yaptıklarını ve onların ruhlarına neler sunduklarını şimdilik bilemiyoruz. Ancak Urartu Krallığı'nın resmi devlet dini konusunda bilgi veren Van Ovası'ndaki ünlü Meher Kapısı Çivi Yazıtı'ndan, çok sayıdaki tanrı ve tanrıça ile totem inançlarını yansıtan dağ, göl ve yolların tanrılarına ne zaman ve kaç adet hayvan kurban edileceğini öğrenmekteyiz. Örneğin her yıl Eylül ayının sonunda veya Ekim ayının ilk haftasında düzenlenen *"Bağ Bozumu Şenlikleri"*nde, tanrılara sunulan kurban törenlerinde, diğer tanrılar gibi *"Yol Tanrısı"*na da, *"bir sığır, iki koyun"* kurban edilmekteydi.

Urartu Krallığı'nın M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında kuzeydoğu ve doğudan adeta bir çekirge sürüsü gibi gelen İskitler tarafından yıkılmasından sonra, bölgede yaşayan topluluklar tarafından tıpkı baraj, gölet ve sulama kanallarında olduğu gibi, yolların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü çok büyük bir çalışma aleti, insan gücü ve organizasyon isteyen yeni yolların yapılması, hemen hemen olanaksızdı.

DELİKLİTAŞ KAYA TÜNELİ KONUSUNDA BİLGİ VEREN TARİHSEL KAYNAKLAR

M.Ö. 400 yıllarında güneyde Kunaksa'dan kuzey yönüne doğru hareket eden ve Bitlis Çayı Vadisi'ni geçerek Doğu Anadolu üzerinden Trabzon'a ulaşan Xenophon ve ordusunun, Deliklitaş'tan geçmediği anlaşılmaktadır. Xenophon ve onun ordusu, Bitlis Çayı Vadisi'nde kuzey yönüne doğru ilerlerken, tepelerde konuşlanan Karduklar ile çatışmaya girmiş ve onların sürekli olarak fırlatmış oldukları ok ve büyük taşlardan korunmak için, vadi tabanından çıkıp tepeleri bir bir ele geçirerek ilerlemeye çalışmışlardır.

Orta Çağ'da Ermeni yazılı kaynaklarının eksikliği yüzünden, Bitlis Çayı Vadisi'nden geçen ticaret (İpek) yolu ve bu yol üzerinde bulunan Deliklitaş Kaya Tüneli hakkında anlatılan öykü ve söylenceleri şimdilik bilemiyoruz. Ancak Orta Çağ'dan hemen

1901 yılında Bitlis Deliklitaş (Semiramis) Kaya Tüneli (H.F.B. Lynch)

Deliklitaş Kaya Tüneli'nin tahrip edildikten sonraki görünümü, kuzeydoğudan

sonra Bitlis Bölgesi'nin Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına geçmesinden sonra, hem bu ünlü ticaret yolu, hem de ünlü Deliklitaş Kaya Tüneli ve hakkında söylenen efsaneler hakkında ayrıntılı bilgiye sahibiz.

16. yüzyılın başlarında İdris-i Bitlisî tarafından yazılan *Heşt Bihişt* adlı önemli tarihi eserde, ne yazık ki Bitlis'in ünlü Deliklitaş kaya tünelinden söz edilmemektedir. Bitlis Çayı Vadisi'nden geçen ünlü ticaret yolu ve Deliklitaş Kaya Tüneli hakkında ilk ayrıntılı bilgiyi, Bitlisli tarihçi Şeref Han'ın 16. yüzyılın sonlarında yazmış olduğu *Şerefname, Kürt Tarihi* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Şeref Han, tarihi Bitlis şehri, tacirler, ticaret yolu ve Deliklitaş Kaya Tüneli'nin oluşumu ve ne zaman yaptırıldığı konusunda şu önemli bilgileri vermektedir:
Bitlis şehri bir yandan Azerbaycan ve Diyarbakır vilayetleri, diğer yandan da Ermenistan ve Rebia vilayetleri arasında bir geçittir. Bunun için, iki mübarek Haremi ziyarete giden hacıların, birleştikleri bir yerdir; bunlar ister Doğuda Türkistan, Hindistan, Horasan ve Irak'tan gelip İran'dan geçenler olsun; ister Cidde ve Zencibar yoluyla batıdan gelen seyyahlar olsun… Sözün özü, Hata ve Haten tacirleri ile Rus, Slav, Bulgar, göçebe Arap ve Acemler, ve bütün dünyanın her tarafından, her cins milletten dünyayı dolaşan ve ülkeleri gezen diğer seyyahların, Bitlis'in "Deliklitaşı"ndan mutlak geçmeleri gerekmektedir. Bu ünlü kaya, Bitlis'in güneyinde ve bir fersah uzaklıktadır.

Bu Deliklitaş aynı zamanda bir pınardır. Suları fışkırdıktan ve yeryüzüne çıktıktan sonra, günlerin geçmesiyle sular katılaşarak donar. Böylece kayalık, gelip geçenlerin önünde güçlü bir set oluşturur; artık yolcular bu seddi çok büyük bir güçlükle aşabilirler. Ancak Bitlis şehrinde, "Hatun Cami ve Köprüsü" adlarıyla bilinen bir cami ve köprü yaptıran çağının hayırsever bir kadını, kayalıklardan oluşan bu seddi deldirtmiş ve yolcuların, kervanların bu delikli kayalardan geçmesine elverişli olması için deliğini genişlettirmiştir.

Ünlü tarihçi Şeref Han'ın da belirttiği gibi, Bitlis

şehri gerçekten de Kafkasya, Orta Asya ve Mezopotamya'dan gelen ticaret yollarının kesiştiği önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu yüzden Rus, Slav, Bulgar, Arap, Acem ve Türkistan'dan gelen tacirlerin, buradan Mezopotamya'ya gitmek için takip ettikleri ticaret yolu üzerinde geçmek zorunda oldukları en önemli geçit, Deliklitaş Kaya Tüneli'dir.

Bunlardan da önemlisi ilk kez Şeref Han, bu kaya tünelinin oluşumu konusunda bilgi vermiş ve bunun bir kadın tarafından açtırıldığını belirtmiştir. Şeref Han böylece Eski Çağ'dan beri söylenegelen Deliklitaş Kaya Tüneli'nin Assur Kraliçesi Semiramis tarafından yaptırıldığı söylencesini, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti Dönemi'ne taşımakta ve bu ünlü kaya tünelinin bir kadın tarafından yaptırıldığını vurgulamaktadır.

Urartu Krallığı döneminde açtırılan bu kaya tüneli, yüzlerce yıldan beri kalkerli suyun katılaşıp sertleşmesi sonucunda tekrar daralmış, insanların, hayvanların, kervanların ve arabaların geçmesine elverişli olmadığı için, hayırsever bir kadın tarafından tekrar genişlettirilmiştir.

Ticaret kervanlarının geçmesini sağlayan Deliklitaş Kaya Tüneli, Bitlis'in sosyal ve ekonomik yaşantısına o denli fazla etki etmiştir ki, 17. yüzyılın ortalarında Bitlis'e gelen Evliya Çelebi de, günümüzde Bitlis Çayı olarak adlandırdığımız vadiyi, Deliklitaş'a uygun olarak *"Delikli Kaya Deresi"* olarak tanımlamıştır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Delikli Kaya hakkında verdiği bilgiler, Şeref Han'ın yazdığı önemli tarihi bilgilerin hemen hemen benzerini oluşturmaktadır. Ancak Evliye Çelebi, Deliklitaş'ı çok daha gerçekçi olarak *"Delikli Kaya"* olarak adlandırmaktadır. Evliya Çelebi, Delikli Kaya konusunda şunları yazmaktadır:
Bu büyük hanı ve önündeki eski köprüyü yaptıran Huma Hatun Sultan'ın Bitlis şehrine yüzlerce hayrı vardır. O bahtlı kadının bir hayırlı işi de, Bitlis şehrinden güneybatı yönüne doğru akan derenin Kefendir Köyü yakınlarında Delikli Kaya denilen sert kayalık alandan çıkan bir su vardır. Bütün tüccar ve seyyahlar bu kapıdan geçemeyince, Bitlis şehrine giremez ve Hazo Kalesi'ne varamazlar. Ancak bu Delikli Kaya, köye baş uzatmış çakmak taşından oluşan demir gibi sert bir kayalıktır. Adı geçen Huma Hatun, nice yüz hazine ve paralar harcayıp bu sert kayayı, üstad dağ delenlere deldirerek, halkın geçeceği bir yol yaptırmıştır ki, görenin aklı perişan olur. İnsan yapacağı değil, belki bir ifrit işidir denilir. Hatta

Deliklitaş Kaya Tüneli'nin tahrip edildikten sonraki görünümü, güneyden

1929 yılında Bitlis'e gelen otomobillerin Deliklitaş Kaya Tüneli önündeki resmi

bu kapı önünde bir adam huu diye nara atsa, bütün dağlardan bir yıldırım gürültüsü duyulur ki, adam kendinden geçer. İnsan bu Delikli Kaya kapısından aşağıya bakmaya cesaret edemez. Güya cehennemin gayya deresidir.

Evliya Çelebi ayrıca, 1647 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan eden Bitlis Beyi Abdal Han'ın, kendisini aynı zamanda Diyarbakır'dan kuşatmaya gelen Osmanlı Devleti askerlerinin Bitlis'e ulaşmasını engellemek için, Delikli Kaya Tüneli'nin büyük kaya parçaları ile kapattırarak askerlerin Bitlis'e ulaşmasını engellemeye çalıştığını yazmaktadır.

Deliklitaş Kaya Tüneli hakkında Avrupalı seyyahlar da bilgi vermeye başlamışlardır. Örneğin 17.yüzyılın ikinci yarısında Bitlis'e gelen Fransız seyyah ve tüccar Jean Baptiste Tavernier, Deliklitaş Kaya Tüneli isminden söz etmese de, yolun kayalıklar içine oyulduğunu ve çok zor ilerlediğini belirtmektedir:
…Halepten Bitlis'e giderken kente yaklaşıldığında tam bir gün boyunca sarp ve yüksek dağlardan yürünmektedir. Bu yüksek ve sarp dağlar kentin iki mil ilerisine kadar devam etmektedir. Yolun her iki yanında ya sel yatakları, ya da dağ vardır. Yol kayalıklar içine oyulduğu için, birçok yerde deve veya katır aşağıdaki dereye düşmemek için ayağını çok dikkatli basmak zorundadır.

19. yüzyılın sonlarında bölgede araştırma yapan H.F.B. Lynch, hem ilk kez Deliklitaş'ın fotoğrafını çekmiş, hem de Deliklitaş'ı o dönemde anlatılan efsanelere dayanarak *"Semiramis Kaya Tüneli"* olarak adlandırmıştır. İlk kez çekilen ve Deliklitaş Kaya Tüneli'nin tüm görkemiyle gösteren bu bu önemli fotoğraf, bizim için çok önemlidir.

Semiramis Kaya Tüneli adı da, tıpkı Van Ovası'na su taşıyan 51 km.uzunluğundaki Menua Sulama Kanalı'na halkın vermiş olduğu Semiramis (Şamran) Sulama Kanalı adı gibi bir aşk öyküsüne konu olduğu için verilmiştir. Semiramis Sulama Kanalı M.Ö.9.yüzyılın sonlarında Urartu Kralı Menua (M.Ö. 810-786) döneminde yapıldığına göre, aynı adı taşıyan Deliklitaş Kaya Tüneli'nin de M.Ö. 9.yüzyılın sonunda yapılmış olduğu sanılmaktadır. 03 Mart 1916 yılında Bitlis'i işgal eden Ruslar, 10 km. güneyde bulunan Deliklitaş Kaya Tüneli'nin önlerine kadar gelmişlerdir. Deliklitaş Kaya

Tüneli'nden güney yönüne doğru ise, Osmanlı Devleti'nin sınırı başlamaktaydı. Ancak Bitlis şehri, 08 Ağustos 1916 yılında Rus ordusu ve Ermeni çetelerinin beş ay boyunca süren korkunç yağma ve yıkımından kurtarılarak, yeniden vatan topraklarına katılmıştır.

DELİKLİTAŞ KAYA TÜNELİ'NİN DİNAMİTLER İLE TAHRİP EDİLMESİ

Bitlis Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal yaşantısında önemli bir rol oynayan Deliklitaş Kaya Tüneli, 1960'lı yıllara kadar kullanılmaya devam edilmiştir. 1929 yılında Bitlis şehrine gelen ilk otomobilleri Deliklitaş Kaya Tüneli önünde çiçekler ile karşılayan Bitlisliler, burada küçük otomobiller ile birlikte hatıra fotoğrafı çektirmişlerdir. Bu fotoğraf, araştırmacı H.F.B.Lynch'ten sonra Deliklitaş Kaya Tüneli'ni gösteren ikinci önemli belgedir.

Yüzlerce yıldan beri yalnızca insan, hayvan ve kağnılar için kullanılan, Anadolu ve dünyanın en eski Deliklitaş Kaya Tüneli'nden, bundan sonra artık motorlu araçlar da geçmeye başlamıştır. Ancak ne yazık ki bu durum, 30 yıl sonra Deliklitaş Kaya Tüneli'nin tümüyle tahrip edilmesine yol açacaktır.

Büyük motorlu araçların Deliklitaş Kaya Tüneli'nden geçememesi üzerine, 1960'lı yılların başında, Karayolları Bölge Müdürlüğü tarafından dinamitler ile parçalanarak genişletilmiştir. Üstü ve kenarları, özellikle doğu tarafı parçalanan Anadolu ve dünyanın en eski Deliklitaş Kaya Tüneli, günümüzde de zorunlu olarak kullanılmaya devam etmektedir.

TAHRİP EDİLEN KAYA TÜNELİ'NİN ŞİİRLERE KONU OLMASI

Bitlisin tarihi ve ünlü Deliklitaş Kaya Tüneli'nin tahrip edilmesinden sonra, değerli ozan Hüsamettin Bilgen, 1978 yılında *"Taşi Ne Ettız?"* adlı şiirini yazmış ve tahribattan hemen herkesin suçlu olduğunu vurgulamıştır:

TAŞİ NE ETTIZ ?

Gelin Bitlisliler sesıme gelın
Söyleyim baheyim, taşı ne ettız ?
Muhammet aşkıne yalan dimeyın
Doğru diyın gıra, taşi ne ettiz ?

Hani Bitlisımın ahen süleri
Hani cane yehin, yokuş yolleri
Hani Şorkileri, Şorbulahleri
O güzel Delükli Taşi ne ettız ?

Hani dam üstünden ezan verenner
Hani her ginahe fetva diyenner
Hani çeşit türşi tütenner
Şa'rıf, Hoce Hülmi, taşi ne ettız ?

Ey dört senede bir oyden çıhenner
Kürsidan atende dağler yıhanner
Seçımdan seçıme bir el sıhanner
Ankara'dakiler, taşi ne ettız ?

Dişci Husam der ki, dogridür sözüm
Şehrımın halıne, islandi gözüm
Hepımız süçliyız, başte men özüm
Bitlis'tan göçenner, taşi ne ettız ?

Deliklitaş Kaya Tüneli'nin tahrip edilmesinden sonra 1992 yılında da "Bozulmuş" adlı şiirini yazan Bitlis'in duyarlı ozanı Hüsamettin Bilgen, yıkılan bin yıllık Deliklitaş'ın, gidenlerin ardından göz yaşı döktüğünü, şu anlam dolu dizeler ile anlatmaktadır:

BOZULMUŞ . . .

Çıktım Dideban'a, seyran eyledim
Heyhat… Eski güzellikler bozulmuş.
İndim düze, bir sual eyledim
Dediler ki, eski haller bozulmuş.

Yıkmışlar bin yıllık Deliklitaş'ı
Gidenin ardından döker göz yaşı
Bir garip hal almış toprağı, taşı
Eyvanlar, bahçeler, bağlar bozulmuş.

Bozulmuş bahçeler, dönmüş tarlaya
Dergahlar çevrilmiş, bir mağaraya
Dağ taş bile batmış, yasa karaya
Tepeler, yokuşlar, düzler bozulmuş.

Dişçi'yim Bitlis'e kalmamış hasret
Yüce Mevlam, sen bu derda derman et
Yerimi alanlar bilmemiş kıymet
Doğup büyüdüğüm, yerler bozulmuş.

Deliklitaş Kaya Tüneli basit bir geçit değil, Doğu Anadolu'nun kültürel ve özellikle ticari hayatına çok büyük bir olanak sağlayan en önemli tarihsel belgedir.
Olağanüstü bir tarihi değer taşıyan bu önemli kültür varlığının tescil edilerek, gelecek kuşaklara daha sağlam bir şekilde aktarılması ve korunması gerekmektedir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Belck, W. 1899 : "Die Rusas-Stele von Topsava (Sidikan)", *Zeitschrift für Etnologie*, Berlin, 99 – 132.

Belli, O. 1977 : Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Belli, O. 1982 : "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I*, İstanbul, 140 – 208.

Belli, O. 2000 : "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", (ed. O. Belli), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, 409 – 414.

Belli, O. 2001 : "Survey on the Urartian Road Network in East Anatolia", (ed. O. Belli), *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul, 370-374.

Belli, O. 2004 : *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi – The History of Tin and Bronze in Anatolia*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Yayını, İstanbul.

Belli, O. 2006 : "Van ve Urartular – Van and Urartian Kingdom", (ed. O. Belli), *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 8-10 Eylül 2004 Van*, Van Valiliği, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 15-29.

Belli, O. 2007a Basım : "Van Bölgesi'nin En Eski ve Düzenli Kara Yolları", *Tarih Boyunca Van*, Promat Yayın Sanayi, İstanbul, 342-347.

Belli, O. 2007b : "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliklitaş (Semiramis) Kaya Tüneli", (ed. O. Belli), *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Eylül 2006, Bitlis*, Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Nr.17, Desen Ofset, Ankara 2007, 20-28.

Belli, O.2011 : "Bitlis – Deliklitaş Kaya Tüneli'nin Doğu Anadolu Bölgesi Ticareti İçin Önemi", *BETAV, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını*, 17, Ankara, 37-43.

Bilgen, H.2012 : *Bitlis'e Özlem, Bütün Şiirler*, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını, Rota Ofset, Bursa.

Evliya Çelebi : *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 4, (yayına hazırlayanlar: Y. Dağlı – S. Ali Kahraman), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2001.

İdris-i Bitlisî : *Heşt Bihişt* I-II, (çev.M.Karataş – S.Kaya - Y.Baş) Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını, No:4, Ankara 2008.

Lehmann – Haupt, C.F. 1910 – 1921 : *Armenien einst und jetzt*, II/1, Berlin.

Lynch, H.F.B. 1965 : *Armenia Travels and Studies* II, Beirut.

Şeref Han : *Şerefname, Kürt Tarihi* I, (çev. M.E. Bozarslan), Yöntem Yayınları, İstanbul 1975.

Xenophon : *Anabasis, (Onbinlerin Dönüşü)*, (çev. T. Gökçöl), Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

Yerasimos, S. 2006 : *Tavernier Seyahatnamesi*, (çev. T. Tunçdoğan), Kitap Yayınları, Ankara.

DELİKLİTAŞ KAYA TUNNEL: BİTLİS OLDEST AND MOST SUBLIME MONUMENT

What happened to Bitlis' flowing waters
What happened to those gracious mountain roads
Where are the songs, the salt springs
Oh, what have you done to the beautiful Delikli Taş

They demolished the thousand year-old Deliklitaş
Tears are shed after the lost
The state of the soil and stones is sad
Terraces, gardens and vineyards are spoilt

Hüsamettin BİLGEN

INTRODUCTION

*Oktay BELLİ**

The public works of the Urartian kings in Eastern Anatolia brought about a golden age in the region 9th -7th century B.C. Their most outstanding achievement was the road network, the first proper roads to be planned and built in Eastern Anatolia. They are not only the oldest and the best in Eastern Anatolia but throughout the entire Ancient Asia Minor.

The Urartian Kingdom maintained its supremacy for 250 years in the harsh climate and rough terrain of Eastern Anatolia and their success was largely due to the high standard of the roads they built. The military- and trade routes had a major impact on the socio-economic activities in Eastern Anatolia and as such were very important to the economical and cultural development of the region.

THE FAMOAUS TRADE ROUTE AND DELİKLİTAŞ KAYA TUNNEL

The famous trade route passing through northern Syria was not only significant for *Tuşpa*, the capital of the Urartian Kingdom, but also for the whole of eastern Anatolia, Caucasia and north-western Iran. Beginning in Afghanistan in the east, crossing India, running south of Lake Urmia, over the Zagros Mountain passes and through Syria, the trade route reached the harbour towns on the eastern Mediterranean shores. Valuable goods from the east, primarily tin, precious necklaces, various jewellery, lapis lazuli, ebony, hippopotamus teeth, precious and semiprecious stones, spices and perfumes, would be carried either via the Mediterranean to the southern shores of Anatolia, or by road across northern Syria to the other cities in eastern Anatolia.

The merchandise transported along the Bitlis River Valley trade route north- and eastwards were crucial both to the Urartian bronze industry as well as to other goods vital to the economy. The bronze industry's requirements of tin for the workshops in the Urartian fortresses were enormous. And as we know tin could not be obtained in either the Mediterranean countries or in Anatolia, Caucasia or northern Iran. Therefore the tin brought along the southern trade route was at least as important to the metal industry as gold, silver and precious stones in eastern Anatolia, Caucasia and northwest Iran.

This famous trade route that followed the Bitlis River Valley and crossing northern Syria was extremely important not only in antiquity but also throughout the Middle Ages and during the Ottoman period. For example, Bitlis' famous historian Şeref Han whose book dates back to the late 16th century writes that Bitlis sits on a very important trade route and merchants who come here from all around the world have to pass through Deliklitaş along the way.

Evliya Çelebi visits Bitlis in the mid-17th century and he writes that a large proportion of the population was merchants, that they sell their wares in Georgia and Persia, and that they trade in tin.

This famous trade route follows the whole of Bitlis River Valley, but there is one great obstacle 10 km south of the city of Bitlis in the district locally known as Deliklitaş. Snow, rain and especially the springs from the high mountains in the west flowing down towards the Bitlis River have brought

** Prof. Oktay BELLİ, Director of Belli Education and Culture, History and Archaeology Research Centers, İstanbul- TURKEY*
e-mail: oktaybelli@oktaybelli.net- obelli@istanbul.edu.tr- obelli@hotmail.com

A view of the Deliklitaş Kaya Tunnel after being destroyed, from the northeast

about the formation of a gigantic limestone rock. As we know the Urartians usually built their roads that were between four and six metres in width along the river valleys. These roads were reinforced by walls where the terrain became steep or was sunken, escarpments were minimized as much as possible and the road surface was enhanced.

The narrow and low tunnels that were carved in the rock where the road had to pass were the predecessors of the large tunnels made today by modern machinery, and as such are very important. One is the *Sakaltutan Kaya Tunnel* on the *Tuşpa-Kelişin Pass*, and the other is the *Deliklitaş (Semiramis) Kaya Tunnel.*

There is no other passage from the Lake Van Plateau to northern Syria in the south except through the Bitlis River Valley. This is why the Urartian kings invested considerable effort to open a small tunnel by carving through the limestone rock located 10 km south of Bitlis. The tunnel is 5-5 1/2 metres wide, 4-4 1/2 metres high and 11-12 m long and it has been cut out with steel pointed iron pickaxes, hand chisels and broaches. Similar to Sakaltutan Kaya Tunnel Deliklitaş gloriously reflects the Urartians' painstaking rock carving skills. Although smaller than the Sakaltutan Kaya Tunnel, the magnificent Deliklitaş tunnel impresses and amazes the caravans and travellers passing through it. It has even become the subject of love stories and legends that are passed down through the generations.

THE HISTORIAN MENTION FROM THE DELİKLİTAŞ KAYA TUNNEL

The first detailed mention of the famous trade route through Bitlis River Valley and the Deliklitaş Kaya Tunnel appears in the late 16th century *Şerefname, Kurdish History* by Şeref Han. Şeref Han provides very important information about the historical city of Bitlis, the merchants, the trade route and the building of the Deliklitaş Kaya Tunnel as well as when it was built.

The distinguished historian Şeref Han points out

that the city of Bitlis is in a truly important spot at the crossroads of the Caucasian, Central Asian and Mesopotamian trade routes. Therefore Deliklitaş Kaya Tunnel is the most important passage along the trade route for Russian, Slav, Bulgarian, Arabic, Persian and Turkistan traders travelling to Mesopotamia.

More to the point, Şeref Han is the first to refer to the making of the tunnel and that it was a woman who had commissioned it. Thus Şeref Han corroborates the myth that has been passed on from antiquity and continued through the Middle Ages and the Ottoman Era which says that the Deliklitaş Kaya Tunnel was made by a woman, namely the Assyrian Queen Semiramis.

Carved in the rock during the Urartian period the tunnel narrowed once more after centuries of solidifying limey water and when it became difficult for people, animals, caravans and cars to pass through, it was once again a female benefactor who had it broadened.

Permitting the passage of merchant caravans the Deliklitaş Kaya Tunnel has played such a big role in Bitlis' socio-economic life that Evliya Çelebi who came to Bitlis in the mid-17th century named the valley - that we today call Bitlis River - after Deliklitaş, and called it the *"Deliklitaş Kaya River"*. Besides, Evliya Çelebi's information about Delikli Kaya largely confirms Şeref Han's important historical writing, except that Evliya Çelebi more realistically names Deliklitaş *"Delikli Kaya"*.

Evliya Çelebi writes that the ruler of Bitlis Abdal Han who in 1647 rebelled against the Ottoman State, tried to stop the Ottoman soldiers that came from Diyarbakır to besiege Bitlis by closing the Delikli Kaya Tunnel with large rocks.

European travellers also began to impart knowledge about the Deliklitaş Kaya Tunnel. The French traveller and merchant Jean Baptiste Tavernier for instance, arrives in Bitlis in the second half of the 17th century, and while he does not mention Deliklitaş Kaya Tunnel by name, he does remark that the road was carved into the rock and very difficult to pass.

H.F.B. Lynch was carrying out research in the region in the late 19th century, and he photographed Deliklitaş for the first time; he even calls it the *Semiramis Kaya Tunnel* based on the legends told about Deliklitaş at the time. This first photograph showing the Deliklitaş Kaya Tunnel in all its dignity is very important to us.

The name *Semiramis Kaya Tunnel* corresponds to the name of the 51 km Menua Irrigation Canal in Van Ovası that was named Shamran Irrigation Canal by the people; these were based on a love story. This anecdotal love story involving the Urartian King Menua and the Assyrian Queen *Semiramis (Shammuramat)* has been told for centuries.

The Semiramis Irrigation Canal was built in the late 9th century B.C. during the reign of the Urartian King Menua (810 B.C. – 786 B.C.) and it is believed that the Deliklitaş Kaya Tunnel that carries the same name, was built at the same time.

When the Russian Army occupied Bitlis 3 March 1916 they reached all the way to the Deliklitaş Kaya Tunnel, 10 km in the south where the Ottoman State border began. But after five months of unbridled plunder and destruction by the Russian Army and Armenian gangs, the city was liberated on 8 August 1916 and reunited with its homeland.

Playing a significant role in the socio-economic life of Bitlis, Deliklitaş Kaya Tunnel continued to be used until the 1960s. When the first cars arrived in the city of Bitlis in 1929 the people welcomed them with flowers before the Deliklitaş Kaya Tunnel and had a photograph taken here as a souvenir together with the small cars. This photograph is after that of the researcher H.F.B. Lynch's, a second important testimony of the Deliklitaş Kaya Tunnel.

THE DESTROYED KAYA TUNNEL WITH DYNAMITED

After centuries of only being used by people, animals and oxcarts, Anatolia's and the world's oldest carved stone tunnel would now be passed by motor vehicles. But sadly, thirty years later this development led to the total destruction of Deliklitaş Kaya Tunnel.

When large vehicles were unable to pass through the tunnel it was dynamited by the Regional Directorate of the Highway Department in the early 1960s. The top and the sides, especially the eastern side, were destroyed. The Deliklitaş Kaya

Bitlis Deliklitaş Kaya Tunnel (IHA)

Tunnel, the oldest carved rock tunnel in Anatolia, indeed in the world, continues unavoidably to be used today.

THE DESTROYED DELİKLİTAŞ KAYA TUNNEL IN POETRY

After Bitlis' historical and famous Deliklitaş Kaya Tunnel was destroyed, the great poet Hüsamettin Bilgen, wrote his poem in 1978 *"Taşi Ne Ettız? ("What have we done to the stone")* and pointed out that practically everyone was to blame for destruction.

What happened to Bitlis' flowing waters
What happened to those gracious mountain roads
Where are the songs, the salt springs
Oh, what have you done to the beautiful Delikli Taş

Several years after the Deliklitaş Kaya Tunnel was blown up, Bitlis' sensitive poet Hüsamettin Bilgen wrote the poem called *"Destroyed"* in 1992 describing the tears shed after the annihilation of the thousand-year old Deliklitaş in these deep-felt stanzas.

They demolished the thousand year-old Deliklitaş
Tears are shed after the lost
The state of the soil and stones is sad
Terraces, gardens and vineyards are spoilt

The Deliklitaş Kaya Tunnel is not just a simple passage; it is the most important historical testimony to Eastern Anatolia's cultural and especially mercantile heritage.

This major cultural asset with its extraordinary historical status needs to be protected in a much more substantial way for generations to come.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

Belck, W. 1899 : "Die Rusas-Stele von Topsava (Sidikan)", *Zeitschrift für Etnologie*, Berlin, 99 – 132.
Belli, O. 1977 : Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
Belli, O. 1982 : "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I*, İstanbul, 140 – 208.
Belli, O. 2000 : "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", (ed. O. Belli), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, 409 – 414.
Belli, O. 2001 : "Survey on the Urartian Road Network in East Anatolia", (ed. O. Belli), *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul, 370-374.
Belli, O. 2004 : *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi – The History of Tin and Bronze in Anatolia*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Yayını, İstanbul.
Belli, O. 2006 : "Van ve Urartular – Van and Urartian Kingdom", (ed. O. Belli), *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 8-10 Eylül 2004 Van*, Van Valiliği, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 15-29.
Belli, O. 2007a Basım : "Van Bölgesi'nin En Eski ve Düzenli Kara Yolları", *Tarih Boyunca Van*, Promat Yayın Sanayi, İstanbul, 342-347.
Belli, O. 2007b : "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliklitaş (Semiramis) Kaya Tüneli", (ed. O. Belli), *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Eylül 2006, Bitlis*, Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Nr.17, Desen Ofset, Ankara 2007, 20-28.
Belli, O.2011 : "Bitlis – Deliklitaş Kaya Tüneli'nin Doğu Anadolu Bölgesi Ticareti İçin Önemi", *BETAV, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını*, 17, Ankara, 37-43.
Bilgen, H.2012 : *Bitlis'e Özlem, Bütün Şiirler*, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını, Rota Ofset, Bursa.
Evliya Çelebi : *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 4, (yayına hazırlayanlar: Y. Dağlı – S. Ali Kahraman), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2001.
İdris-i Bitlisî : *Heşt Bihişt* I-II, (çev.M.Karataş – S.Kaya - Y.Baş) Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını, No:4, Ankara 2008.
Lehmann – Haupt, C.F. 1910 – 1921 : *Armenien einst und jetzt*, II/1, Berlin.
Lynch, H.F.B. 1965 : *Armenia Travels and Studies* II, Beirut.
Şeref Han : *Şerefname, Kürt Tarihi* I, (çev. M.E. Bozarslan), Yöntem Yayınları, İstanbul 1975.
Xenophon : *Anabasis, (Onbinlerin Dönüşü)*, (çev. T. Gökçöl), Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.
Yerasimos, S. 2006 : *Tavernier Seyahatnamesi*, (çev. T. Tunçdoğan), Kitap Yayınları, Ankara.

THE OLDEST RESIDENTIAL ARCHITECTURE IN VAN PROVINCE: YONCATEPE PALACE AND THE LOWER TOWN RESIDENTIAL AREA

*Oktay BELLİ**

ABSTRACT

Yoncatepe Palace lies 1.5 km southwest of Yukari Bakraçlı (the old Yedikilise) Village, which is 9 km southeast of Van Province. The mountains of Varak (2800 m) and Erek (3200 m) 1.5-2 km east of the palace settlement in the shape of a crescent prevents the cold and harsh winds blowing from the east and provides a beter climate. The mountains of Varak and Erek not only have the richest water sources of Eastern Anatolia Region, but also pastures that are easy to climb and convenient for transportation. Erek Mountain and its immediate vicinity with fertile pastures and mountain meadows as well as water sources are used by nomadic people with thousands of small cattle every summer as mountain pastures. Yoncatepe Palace on the southwestern skirts of Varak and Erek Mountains controls the route that leads to the Keşişgöl Pasture. Yoncatepe, being very strong in defence, continued its function until the end of the Urartian Kingdom.

700-800 m. north of the palace settlement lies the earliest hitherto known irrigation facility in Van Region, Marabe Dam. The way of the rich water sources coming from the skirts of Varak Mountains is closed by dams one after another, forming kind of a large pool. Although the dams of Bakraçlı is filled and their walls are damaged, the main wall of Harabe Dam is well preserved. 4-5 m. wide, 2 m. high and 80 m. long wall closes the western part of the land that has a slope. The dam wall is built of proper blocks of sandstone.

Unfortunately, the thick earth layer carried by the water for centuries has filled the entire dam. The interior of the dam is being used as agricultural lands in the present. The sluice measuring 35 x 35 cm. on the west side and in the middle of the wall is by far the smallest sluice found in Urartian dams. Water, poured towards west, was used for agricultural areas, orchards and vegetable gardens.

Yoncatepe looks like a compressed hill, on which the palace is located at the highest point, civil settlement on the Yoncatepe Palace lies 1.5 km southwest of Yukari Bakraçli (the old Yedikilise) Village, which is 9 km southeast of Van Province. The mountains of Varak (2800 m) and Erek (3200 m) 1.5-2 km east of the palace settlement in the shape of a crescent prevents the cold and harsh winds blowing from the east and provides a beter climate. The mountains of Varak and Erek not only have the richest water sources of Eastern Anatolia Region, but also pastures that are easy to climb and convenient for transportation. Erek Mountain and its immediate vicinity with fertile pastures and mountain meadows as well as water sources are used by nomadic people with thousands of small cattle every summer as mountain pastures. Yoncatepe Palace on the southwestern skirts of Varak and Erek Mountains controls the route that leads to the Keşişgöl Pasture. Yoncatepe, being very strong in defence, continued its function until the end of the Urartian Kingdom.

700-800 m. North of the palace settlement lies the earliest hitherto known irrigation facility in Van Region, Marabe Dam. The way of the rich water sources coming from the skirts of Varak Mountains is closed by dams one after another, forming kind of a large pool. Although the dams of Bakraçlı is filled and their walls are damaged, the main wall of Harabe Dam is well preserved. 4-5 m. wide, 2 m. high and 80 m. long wall closes the western part of the land that has a slope. The dam wall is built of proper blocks of sandstone.

Unfortunately, the thick earth layer carried by the water for centuries has filled the entire dam. The interior of the dam is being used as agricultural lands in the present. The sluice measuring 35 x 35 cm. on the west side and in the middle of the wall is by far the smallest sluice found in Urartian dams. Water, poured towards west, was used for agricultural areas, orchards and vegetable gardens.

** Prof. Oktay BELLİ, Director of Belli Education and Culture, History and Archaeology Research Centers, İstanbul- TURKEY*
e-mail: oktaybelli@oktaybelli.net- obelli@istanbul.edu.tr- obelli@hotmail.com

A general view from the Lower Town and Yoncatepe Palace, from the northeast

Yoncatepe looks like a compressed hill, on which the palace is located at the highest point, civil settlement on the northeastern skirt and a necropolis on the northern skirt. The civil settlement and the necropolis is almost one inside another just like the other castles and settlements dating to the Early Iron Age. This is mostly caused due to the lack of utilizable land. The palace settlement 2050 m. high above the sea level is by far the highest excavation area in Turkey. The southern part of the palace settlement ends with a steep edge. Doni Stream, flowing from southwest to the east, has widely and deeply carved the land. The northern part of the palace settlement is also steep but there are terraces towards northeast and northwest directions.

The palace settlement in the east-west direction is spread out on area of 2650 square metres. The most profound buildings of the palace are located at the west, on an area of 1650 square metres, because the eastern part of the land is very steep and has a slope. The height difference between the eastern and western part of the land exceeds 10 m., causing a major problem for the buildings. Therefore, buildings on the eastern side were built on an area of maximum 450 square metres, excluding the open courtyard. Thus, Yoncatepe Palace much smaller then the Urartian Palaces.

The strong and high exterior walls of the buildings in the palace are made of mud brick over stone foundation. They also function as defence walls. The walls of the first floor of the buildings in the palace are built of proper sandstones, while the second floor is made of mud-brick. In this state, Yoncatepe resembles Toprakkale ***(Rusahinili),*** which has no fordification wall and lies on the Zımzım Rockies. However, there is a temple dedicated to the national god, Haldi, in Toprakkale, while a temple has not been found in Yoncatepe. As it is well known, most of the Urartian Palaces are built on high rockies together with one or two temples.

The only exception for now is Giriktepe Palace, situated 8 km. southeast of Patnos Aznavurtepe. For this reason, Yoncatepe Palace are very similar to the Giriktepe Palace located on a low hill. During the archaeological excavations conducted for 8 years, there have been no finds of cuneiform writings, nor any signs on the storage pits, scales and hieroglyph. Yoncatepe Palace, together with its settlement and the necropolis belonged to a

local principality that was not subject to the Urartian Kingdom. Both the Assyrian cuneiform scripts and the Urartian sources provide profound information about such principalities; for example on a small stele found in Van:

Argişti, son of Rusa, from this palace in front of Gilurani's forest To the garden of Ispili, son of Batu, fired his arrow for 950 (c.485m.) locats.

In 714 B.C., during the famous 8th expedition againts the Urartian and its allies, Sargon II., the Assyrian King, distinguishes the rulers of Urartian noble class from the representatives of the kings descendance. As it is usually mentioned in the Urartian sources, the rulers and commanders of the Urartian noble class brought their own soldiers to the battlefield and for no doubt they took man and women captives as well as cattle and small cattle is booty.

We do not yet know when the Yoncatepe Palace was built. However, many gravs at the necropolis on the northern skirt of the palace settlement were used since the beginning of the 1st Millenium B.C. the palace was destroyed together with the other Urartian castles by the Schytians coming from the north and the east at the end of the 7th century B.C. people that could manage to save their lives from this brutal plundering and looting took refuge in Erek Mountain with their mobile gear and weapons. In addition, they took food and pulse. The lentil pieces on the pavement of the Great Hall demonstrate that people ran away in a panic and hurry. After this destruction the palace was not settled again.

Evidently Yoncatepe Lower Town was not surrounded by a defence wall. But the thickness of the outer walls of the residences in block No. II is 1.5-2 meters like the houses in block No. I, and as such rather sturdy and therefore they must

The Lower Town and Yoncatepe Palace, from the north

The Yoncatepe Palace, from the north

also have functioned as defence walls.

Like in block No. I the houses in block No. II are single storey buildings entirely constructed of sandstone. The thickness of the partition walls measured a minimum of 50 cm, designed to protect against the cold. The partition walls of the detached houses vary between 1.5 and 2 m. This type of house was apparently occupied by different families. The present data indicating that the residences in block No. II consisted of two different families is conclusive.

Surrounding the large rooms, the corridors provide entry into the rooms and this shows that the residences were built according to a plan. Small rooms were also made when needed.
The rooms of the houses in block No. II are smaller compared with those in block No. I in the north. So far no places for domestic animals, such as stables, have been found in Block No. II. The tandır house appears to have existed away from the houses or in a simpler form adjacent to the rooms.

The actual entrance doors to the houses in block No. II open to the north and east where they would not be affected by the wind. In order to protect against the very cold and strong western wind there are no doors to the west.
The walls were built entirely from neatly cut sandstones and the interior was plastered. Still, we do not yet know if the broken off plaster had been whitewashed. The ceilings of the rooms were flat as the roofs of the houses in the village of Bakraçlı (Yedikilise) today.

A large number of discarded bones from larger and especially smaller domestic animals whose meat has been eaten have been found inside the rooms. The animal bones have been analyzed by our archaeological committee member Archaeozoologist Prof. Dr. Vedat Onar who concludes that the majority is goat and sheep bones. There are no bones from wild animals.

Besides the storage vessels in the rooms and the pots and pans used in the kitchen a very small amount of red glazed royal Urartu pots and pans have been found. There are many grinding stones and pots.

The symbols on a broken handle from a fragment of a pot are very interesting. Similar symbols showing the volume of a vessel have also been found in other Urartu castles. It is the first time that a fragment of a handle bearing these symbols has been found in Yoncatepe Palace and the Lower Town. This small, but by us much valued handle with its symbols, is very important as it provides the historical and cultural connection with other Urartu urban centres.

As in block No. I, no traces of fire have been found inside the houses of block No. II. When the Scythians attacked Yoncatepe Palace in the late 7th Century B.C. the inhabitants of the Lower Town took all their portable belongings and escaped into to the high and precipitous mountains. The rooms in the houses were therefore empty, and no articles such as unbroken pots and pans, metal implements, weapons or anything else have been found. There were only a few willow shaped arrowheads. The extremely rusty iron arrowheads resemble Urartu arrowheads. The objects that people could not take along with them were the basalt grinding vessels and stones. In any case most of these are broken.

VAN BÖLGESİ'NİN EN ESKİ KONUT MİMARLIĞI: YONCATEPE SARAYI VE AŞAĞI KENT YERLEŞMESİ

GİRİŞ

Oktay BELLİ *

Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti, bugünkü modern Van Kenti'nin 9 km. güneydoğusundaki Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün 1.5 km. güneybatısında yer almaktadır. Saray yerleşmesinin 1.5 – 2 km. doğusunda yükselen Varak (2800 m.) ve Erek (3200 m.) dağları, tam bir yarım ay biçimindeki doğal konumu ile doğudan esen sert ve soğuk rüzgarları önlemekte ve daha elverişli bir iklim sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en zengin su kaynaklarına sahip olan Varak ve Erek dağları, aynı zamanda Van Bölgesi'nin ulaşım yönünden en elverişli ve kolay çıkılabilen yaylalarına da sahiptir. Su kaynaklarının yanı sıra, zengin otlak ve dağ çayırlarına sahip Erek Dağı ve yakın çevresi, yaz mevsiminde onbinlerce küçükbaş hayvanı ile göç eden yarı göçebe topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır. Varak ve Erek dağlarının hemen güneybatı eteğinde yer alan Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent yerleşmesi, zengin su kaynakları ve otlaklarına sahip Keşişgöl Yaylası'na giden yolu denetim altında tutmaktadır. Yoncatepe Sarayı'ndan bakıldığı zaman kuzeyde Van Kalesi (eski *Tuşpa*), Van Şehri ve Toprakkale (eski *Rusahinili*) çok rahat bir şekilde görülmektedir. Oldukça elverişli ve güçlü savunma sistemine sahip olan Yoncatepe yerleşmesi, bu işlevini Urartu Krallığı'nın yıkılışına değin sürdürmüştür.

Saray yerleşmesinin 700- 800 m. kuzeyinde, Aşağı Kentin ise 600 m. kuzeybatısında, şimdilik Van Bölgesi'nin en eski sulama tesisi olan Harabe Barajı bulunmaktadır. Doğuda Varak Dağı eteklerinden çıkan zengin su kaynaklarının önü, tıpkı büyük bir havuz gibi bir biri ardı sıra barajlar ile kesilmiştir. Köyün içinde ve batı eteğinde bulunan Bakraçlı barajlarının içi dolmasına ve duvarları tahrip olmasına karşın, Harabe Barajı'nın gövde duvarı günümüze değin sağlam bir şekilde varlığını korumuştur. 4- 5 m. genişliğinde, 2 m. yüksekliğinde ve 80 m. uzunluğundaki baraj duvarı, arazinin eğimli olan batı kesimini kapatmaktadır. Baraj duvarı, düzgün kumtaşı bloklardan yapılmıştır. Ancak ne yazık ki yüzlerce yıldan beri suların taşımış olduğu kalın toprak tabakası, barajın içini doldurmuştur. Günümüzde barajın içi tarla olarak kullanılmaktadır. Batı yüzde ve duvarın ortasında bulunan 35 x 35 cm. büyüklüğündeki savak kısmı, bugüne değin bulunan Urartu barajlarındaki savakların en küçüğünü oluşturmaktadır. Batı yönüne doğru akıtılan sular, tarım alanlarının, sebze ve meyve bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır.

Basık bir tepe görünümünde olan Yoncatepe'nin en yüksek kesiminde saray, bunun kuzeydoğu eteğinde sivil yerleşim alanı ve kuzey eteğinde de nekropol bulunmaktadır. Erken Demir Çağı'na ait diğer kale ve yerleşim merkezlerinde olduğu gibi, Yoncatepe'de sivil yerleşim merkezi ile nekropol alanı neredeyse iç içedir. Yerleşim merkezi ile nekropol alanının iç içe olmasında, kullanılabilir arazinin çok az ve yetersiz olmasının büyük etkisi vardır. Deniz seviyesinden 2050 m. yüksekliğinde olan saray yerleşmesi, şimdilik Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı alanını oluşturmaktadır. Saray yerleşmesinin güneyi dik ve derin bir uçurum ile sonuçlanmaktadır. Güneydoğudan batı yönüne doğru akan Doni Çayı, araziyi geniş ve derin bir şekilde oymuştur. Saray yerleşmesinin kuzey kesimi de dik olmasına karşın, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerine doğru teraslar halinde alçalmaktadır.

Doğu- batı doğrultusunda uzanan saray yerleşmesi, yaklaşık 2.650 m²'lik bir alana yayılmaktadır. Arazinin doğu kesimi çok dik ve eğimli olduğu için, sarayın en önemli mimari yapıları, batıda 1675 m²'lik bir alana yapılmıştır. Arazinin doğusu ile batısı arasındaki yükseklik farkının 10 m.'yi geçmesi, doğu bölümündeki mimari yapılar için çok büyük bir sorun oluşturmuştur. Bu yüzden doğu bölümündeki mimari yapılar, açık avlu dışında en çok 450 m²'lik bir alanda teraslar üzerinde yapılmıştır. Bu durumda Yoncatepe

** Prof. Dr. Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul- TÜRKİYE*
e-posta: oktaybelli@oktaybelli.net- obelli@istanbul.edu.tr- obelli@hotmail.com

Yoncatepe Sarayı ve yakın çevresi

Sarayı'nın, Urartu sarayları ile kıyaslanmayacak ölçüde küçük olduğu görülmektedir.

Temelleri taştan ve bunun üzeri de kerpiçten örülen saraydaki mimari yapıların çok güçlü ve yüksek dış duvarları, aynı zamanda savunma duvarı görevini görmektedir. Saraydaki mimari yapıların ilk katının duvarları düzgün kum taşlarından, ikinci katın duvarları da kerpiçten yapılmıştır. Bu haliyle Yoncatepe, Van Ovası'nın kuzeydoğusunda Zımzım Kayalıkları üzerinde bulunan ve çevresi sur duvarı ile çevrili olmayan Toprakkale'nin (Rusahinili) konumuna çok benzemektedir. Ancak Toprakkale'de ulusal Tanrı Haldi adına kurulmuş tapınak olmasına karşın, Yoncatepe yerleşmesinde tapınak yoktur. Bilindiği gibi Urartu saraylarının çok büyük bir kısmı, yüksek ve yalçın kayalıklar üzerinde, çevresi çok güçlü savunma duvarları ile çevrelenen kaleler içinde bir veya iki tapınak ile birlikte planlanarak yapılmıştır.

Şimdilik bu kuralın dışında kalan tek yerleşme, Patnos Aznavurtepe'nin 8 km. güneydoğusunda bulunan Giriktepe Sarayı'dır. Bu yüzden Yoncatepe Sarayı, alçak bir tepe üzerinde bulunan Giriktepe Sarayı'nın konumuna çok benzemektedir. Ancak son sekiz yıldan beri akropoldeki sarayda sürdürdüğümüz arkeolojik kazı çalışmalarında herhangi bir çivi yazısı örneği bulamadığımız gibi, erzak küpleri üzerinde işaret, ölçek ve çivi yazısı ile resim yazısı da bulunamamıştır. Çok büyük bir olasılıkla Yoncatepe Sarayı, yerleşim merkezi ve nekropolü, Urartu Krallığı egemenliğine tabi olmayan bir yerel beyliğe ait olmalıdır. Bilindiği gibi hem çivi yazılı Assur kaynakları, hem de Urartu kaynakları bu tür beyler konusunda önemli bilgiler vermektedir; örneğin Van'da bulunan küçük bir stel üzerinde şunlar okunmaktadır:

Rusa oğlu Argişti, Gilurani'nin ormanının önü olan bu yerden, Batu oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar, okunu 950 lokat (yaklaşık 485 m.) attı.

Görüldüğü gibi, Urartu Krallığı'nın başkentliğini yapan Van Ovası'nda bile bağ, bahçe ve orman alanlarına sahip beylerin varlığından söz edilmektedir. Ayrıca, Assur Kralı II. Sargon, M.Ö. 714 yılında Urartu ve onun müttefiklerine karşı düzenlemiş olduğu ünlü sekizinci seferinde, savaşta yendiği Kral I. Rusa'nın yakın çevresindeki Urartu soylu sınıfına ait beyleri, özellikle kral soyundan

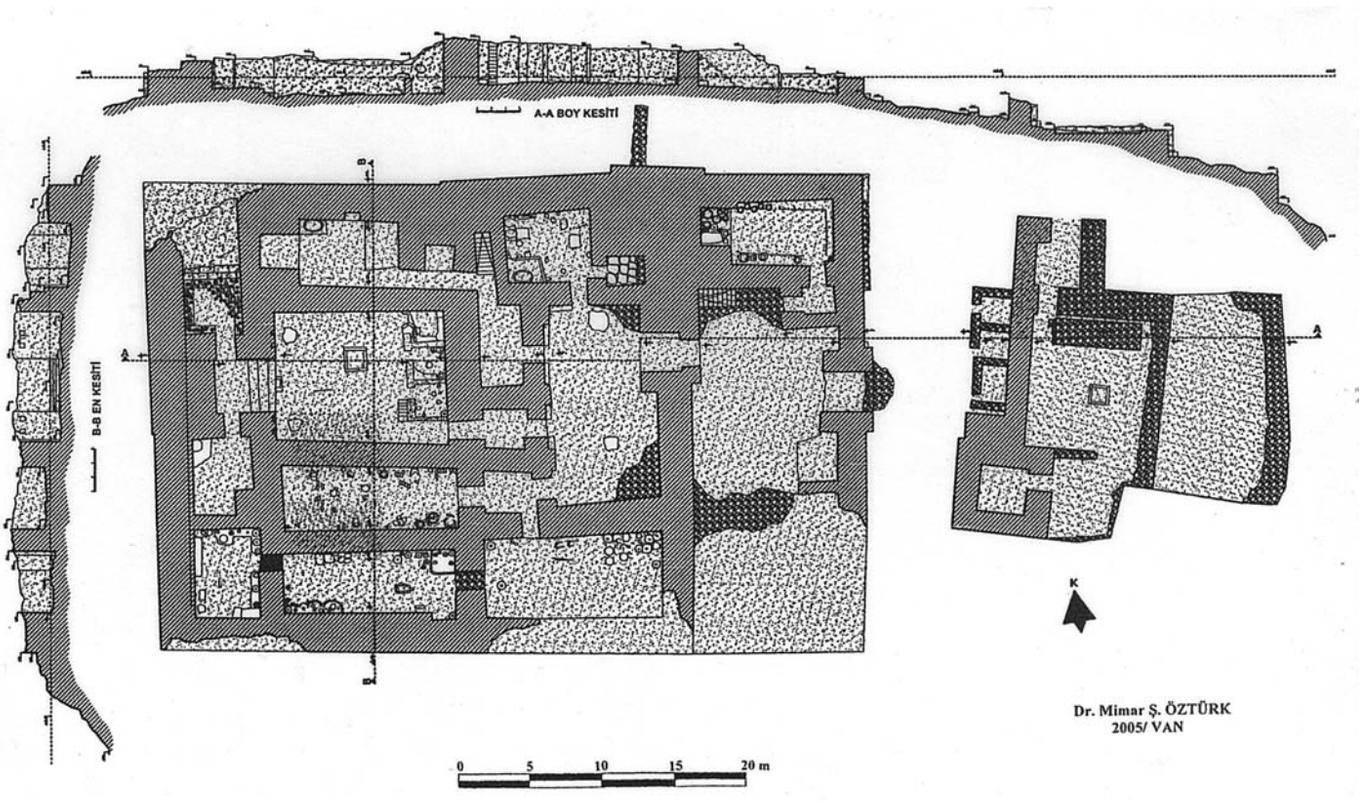

Yoncatepe Sarayı'nın plan ve kesitleri

gelen temsilcilerden ayırmaktadır. Urartu yazılı kaynaklarının da sık sık belirttiği gibi, savaşlara kendi askerleri ile katılan Urartu soylu sınıfına ait beyler ve komutanlar, hiç kuşkusuz savaşlardan erkek ve kadın tutsaklar ile birlikte büyük oranda büyükbaş ve küçükbaş hayvanları ganimet olarak almaktaydılar.

Yoncatepe Sarayı'nın ne zaman kurulduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak saray yerleşmesinin hemen kuzey eteğinde bulunan nekropol alanındaki birçok mezar, M.Ö. 1. binyılın başlarından beri kullanılmıştır. Saray, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu Bölgesi'ne kuzeyden ve doğudan bir çekirge sürüsü gibi giren İskitler tarafından diğer Urartu kaleleri ile birlikte yakılıp yıkılmıştır. Bu korkunç yıkım ve yağmadan canını zor kurtaran halk, taşınabilir eşya ve silahlarıyla birlikte Erek Dağı'na sığınmıştır. Ayrıca saraydaki insanlar kaçarken yanlarına yiyecek ve bakliyat almayı da ihmal etmemişlerdir. Büyük Salon'un döşeme taşları üzerine dökülen mercimek taneleri, kaçışın ne denli acele ve büyük bir panik içinde olduğunu göstermektedir. Bu yıkımdan sonra saray kesimi, yeni bir yerleşmeye uğramamıştır.

Orta Avlu

Aşağıda sivil yerleşim merkezi önlerinden gelen eski yol, fazla dik olmayan bir rampayı aşarak, üstü açık olan Orta Avlu'ya ulaşmaktadır. Orta Avlu'nun tabanın sıkıştırılmış kilden yapıldığı gözlemlenmiştir. Avlunun batı duvarının kuzeybatı köşesinde, sal taşlarından yapılmış bir seki bulunmaktadır. Ancak bu sekinin yer yer tahrip olduğu görülmüştür. Ayrıca köreltilen kapının kuzeydoğusunda, taş duvarın büyük kaya parçalarının üzerinden geçirildiği görülmektedir.

Kaya parçalarının görülen doğu yüzündeki çıkıntılar, murç ve keskiler ile büyük bir özenle düzeltilmiştir, öyle ki kaya parçası sanki işlenmiş bir taş bloğu gibi görünmektedir. Avlunun kuzey kısmı ise, toprağın dik ve eğimli arazide kuzey yönüne doğru akıp gitmesi sonucunda tahrip olmuştur. Avlunun batı duvarının orta kesiminde yer alan ve Büyük Salon'a geçiş sağladığı anlaşılan kapı girişi köreltilmiş ve 2.80 m. genişliğindeki bu girişin önünde sal taşlarından yapılmış bir rampanın varlığı saptanmıştır. Avlu içerisinde, batıdaki Büyük Salon'un doğu duvarının 10 m. doğusuna denk düşen kesimde, kuzey güney doğrultusunda uzanan bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Şimdilik toplam 28

m. uzunluğunda olan bu duvarın genişliği 1.60 m.'dir. İri taşlardan oldukça sağlam olarak yapılan duvarın yalnızca kuzey bölümü arazinin dik ve eğimli olması yüzünden akıp gitmiştir. Örneğin duvarın güney ucunda kalın duvarlı küçük bir oda bulunmasına karşın, kuzey ucundaki duvarların tahrip olması yüzünden herhangi bir odanın olup olmadığı belli olmamaktadır. Ayrıca duvarın batı yüzünde, yani hücre planlı odaların hemen güneyinde, yer yer tahrip olmasına karşın, sal taşlardan yapılmış bir sekiye rastlanılmıştır. Bu duvarın batı kısmına, kuzeye doğru yan yana üç küçük oda yapılmıştır.

Doğu duvarına bitişik olarak yan yana yapılan üç küçük oda, plan ve tasarım yönünden batıda yer alan ve Büyük Depo olarak adlandırılan mekândaki üç küçük odaya benzemektedir. Ancak Büyük Depo Odası'nın ve içindeki üç küçük odanın üstü kapalı olmasına karşın, buradaki odaların üstünün kapalı olup olmadığını şimdilik bilemiyorsak da, üzerlerinin kapalı olduğu sanılmaktadır.

SARAYIN DOĞU BÖLÜMÜ
Kuzeydoğu Kapısı

Sarayın doğu bölümünde yer alan odalar topluluğuna geçit veren Kuzeydoğu Kapısı, 3.18 m. genişliğindedir. Tıpkı sarayın Batı Kapısı'nda olduğu gibi, bu kapının her iki yanında da kule çıkıntıları bulunmamaktadır. Kapı girişinin batı duvarının hemen doğu yüzüne 90 cm. genişliğinde ve 1.70 m. derinliğinde bir kapı kanadı duvarı yapılmıştır. Bunun sonucunda kapının genişliği 2.10 m.'ye inmiştir. Kapının çift kanatlı olduğu ve içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. 5 m. derinliğindeki kapı odasının genişliği, güney yönüne doğru 3.20 m. genişliğe ulaşmaktadır. Bundan sonra 1.30 m. genişliğinde ve 1.90 m. derinliğinde bir kapı açıklığı ile sunaklı ve havuzlu odaya geçit vermektedir. Kapı odasının tabanı sal taşları ile döşeli değil, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Yalnızca kapı eşiği sağlam bir şekilde taşlar ile döşenmiştir.

Sarayın doğu bölümünde kuzey güney

Yoncatepe Sarayı, doğu kapısı

Yoncatepe Sarayı'nın doğu bölümü

doğrultusunda oldukça ilginç mimari özellikler gösteren ve içerisinde odalar topluluğunu barındıran geniş bir mekân yer almaktadır. Bu alandaki odaların hemen güneyde bulunanı küçük sayılabilecek, ortalama 3.35 m. x 3.40 m. büyüklüğünde, hücre tipinde ve kare plan göstermektedir. Arazinin güney ve doğu yönüne doğru oldukça eğimli ve dik olması yüzünden, odanın taş duvarları kalın yapılmıştır. Buna karşın odanın batı, doğu ve özellikle güney taş duvarlarının büyük bir bölümü yıkılarak, taşlar aşağıya sürüklenmiştir. Hatta odanın doğusundaki eğimin çok dik olması yüzünden, odanın önündeki kuzeydoğu bölümündeki arazinin çöküntü kısmında, doğu yönüne doğru 1.80 m. x 2.60 m. büyüklüğündeki bir alana, taşlardan güçlü bir blokaj yapılarak, oda duvarlarının akması önlenmiştir.

Oda duvarları cas harcı ile sıvanmış ve bunun üzeri de kahverengi bir boya ile badana edilmiştir. Tabanı sıkıştırılmış kilden yapılan odanın 1.20 m. genişliğinde ve 1.65 m. derinliğindeki kapı girişi, doğu yönünde bulunmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. Ahşaptan yapılan kapı kirişleri ile kapı kanadı ve tavan örtüsünün çıkan yangın sonucunda yanması yüzünden, içerde kalın bir kül ve kömür tabakası oluşmuştur. Odanın güneydoğu köşesinde, taban üzerinde orta büyüklükte iki depolama kabı insitu olarak bulunmuştur. Kırılan depolama kaplarının da gösterdiği gibi, bu odanın da aynı zamanda yiyeceklerin depolanması ile ilgili kullanıldığı sanılmaktadır.

Bu odanın hemen kuzeydoğusunda ve 28 m. uzunluğundaki avlu duvarının doğu yüzüne yapılan oda hem daha büyük, hem de mimari yönden çok ilginçtir. Saray yapılarının doğu bölümündeki kısmında yer alan bu odanın 9.70 m. uzunluğundaki batı duvarı, avlu duvarının doğu yüzünü oluşturmaktadır ve taş duvarın yüksekliği 1.60 - 1.90 m. arasında değişmektedir. Ancak bu ilginç odanın doğu duvarı tümüyle yıkılmıştır. Hatta doğu yönüne doğru eğimin çok dik olması

yüzünden, oda tabanının bir kısmı da akıp gitmiştir. Ayrıca bu odanın 3 - 3.5 m. doğusunda yer alan bir başka oda duvarının taşlarının büyük bir kısmı da yıkılmıştır. Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Ahşap çatı örtüsü ile birlikte kapının şiddetli bir şekilde yanması sonucunda, oda tabanında kalın bir kül ve kömür tabakası birikmiştir. Taş duvarlar üzerine yine cas harcı uygulanmış ve bunun üzeri de yine kahverengi bir boya ile badana edilmiştir.

Bu önemli odanın girişi kuzey kesimde olup, orta avlu ve ana giriş kapısı ile yakın ilişki içindedir. 1.40 m. genişliğinde ve 1.90 m. derinliğinde olan kapı girişi, diğer kapı girişlerinde olduğu gibi büyük bir özenle yapılmıştır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapı içeriye doğru açılmaktadır. Kapı girişinin hemen güneyinde ve aynı hizada, doğu batı doğrultusunda uzanan havuza benzer bir yapı yapılmıştır. Ortalama 1.80 m. x 6 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren havuz, odanın kuzey duvarından 30 cm. uzaklıktadır. Yani havuz, kuzey duvarına bitişik olarak yapılmamış, arada 30 cm. genişliğinde bir seki bırakılmıştır. Havuzun 40 - 45 cm. yüksekliğindeki yan duvarları, küçük sal taşlarından çok özenli bir şekilde örülmüştür. Tabanı sal taşlarından döşeli olan havuzun eğiminin doğu yönüne doğru olduğu görülmektedir, ancak havuzun doğu ucunda herhangi bir kanal bulunmamaktadır. Havuzun içine ise batı yüzde, yani dar olan kısımdan bir basamak ile inilmektedir. Havuzun içinde çok sayıda at iskeletine ait kemikler ortaya çıkarılmıştır.

Odanın ortasında ve tabanın üzerinde ise 38 m. x 1.40 m. büyüklüğünde kare planlı bir sunak bulunmaktadır. Çok küçük bir havuza benzeyen sunak, 15 cm. genişliğinde, 30 cm. yüksekliğinde dört adet dikdörtgen biçimdeki kalker taşının birleşmesinden oluşmaktadır. Taşların çok büyük bir özenle işlendiği ve düzeltildiği görülmektedir. Yakın çevrede kalker yataklarının olmadığını göz önüne alacak olursak, sunak taşlarının Van Bölgesi'ndeki kalker yataklarından getirildiği anlaşılmaktadır. Sunağın içinde kırık kâse, tabak ve çömlek parçaları insitu olarak bulunmaktadır. Alanın kuzeyinde yer alan uzun havuz; orta kesimdeki sunak ile sunağın çevresinde, taban üzerinde insitu durumda bulunan ve yiyecek ile ilgili olduğu düşünülen çömleklerin, bu mekânın

Sarayın batı bölümü, ana giriş kapısı, doğudan

Yoncatepe Sarayı'nın kuzey duvarları

olasılıkla libasyon amaçlı kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

SARAYIN KUZEY DUVARLARI

Sarayın batı bölümünde toplam 50.5 m. uzunluğundaki kuzey duvarları, güneye kıyasla yıkılmadan daha iyi korunmuştur. Kuzey kesimin güneye kıyasla fazla dik olmaması, duvarların daha az yıkılmasında önemli bir etken olmuştur. Tıpkı sarayın avluya bakan doğu giriş kapısının kuzey ve güneyinde olduğu gibi, kuzeydoğu duvarlarının önünde de bir seki bulunmaktadır. Ancak sekinin yer yer yıkıldığı görülmektedir. Ortalama 60 cm. derinliğinde olan seki, sal taşlardan yapılmıştır. Toprak üzerine yapılan sekinin, yüksek taş duvarlara destek amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır, çünkü arazinin en eğimli olduğu kuzeydoğu kısımdaki taş duvarların akıp gitmesi önlenmiştir.

Kuzey yönüne doğru arazi teraslar halinde alçaldığı için, sarayın kuzey duvarları da düz bir biçimde değil, bastiyon ve rizalitler yaparak devam etmektedir. Örneğin kuzeydoğu köşeden 12 m. batıda ilk bastiyon çıkıntısı bulunmaktadır. Ortalama 6.60 m. uzunluğundaki bastiyonun doğu çıkıntısı 30 cm. derinliğinde, batı çıkıntısı ise 60 cm. derinliğindedir. Bastiyon duvarında kullanılan taşlar, duvarın diğer kesimlerinde kullanılan taşlara kıyasla çok daha büyüktür. Özenle işlenmiş dikdörtgen biçimli taşların, temele doğru çok daha büyük oldukları görülmektedir. Temelden üste doğru her taş dizisi 3 - 4 cm. içeriye doğru alınarak, bastiyona bir eğim verilmiştir. Yani temel kısmında 6.75 m. uzunluğunda olan bastiyon duvarı, üst kısımlara doğru 6.50 m.'ye kadar daralmaktadır. Bundan dolayı bastiyon sanki bir piramide benzemektedir.

Bastiyonun doğusunda düz bir biçimde yapılan duvarın dış yüzünde ortalama 106 cm. aralıklarla yan yana dört havalandırma boşluğu görülmektedir. Her dört havalandırma boşluğu da, güneyde yer alan kuzeydoğu depo odasına aittir. Ortalama 20 x 25 cm. büyüklüğünde olan en doğudaki havalandırma boşluğunun içi kil ile doldurulmuş

ve kilin içine de yuvarlak kesitli bir ağaç sapı ile ikişerden yan yana ve üst üste olmak üzere dört adet delik açılmıştır. Bunun batısında yer alan diğer üç havalandırma boşluğu biraz daha küçük olduğu için, bunların içine yuvarlak boşluklar açılmamıştır.

İlk bastiyondan 12.20 cm. batıda bir rizalit çıkıntısı bulunmaktadır. 20 cm. derinliğinde olan bir rizalitin batısında ikinci bir rizalitin daha olup olmadığını bilemiyoruz. Bastiyon dışında duvarlarda kullanılan taşlar, genellikle dikdörtgen biçimli, irili ufaklı taşlardan oluşmaktadır. Şimdilik ortalama 210 - 230 m. yüksekliğinde olan taş duvarların aslında 3 m.'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Taş duvarların üzerinde ikinci katı oluşturan kerpiçten yapılmış odalar bulunmaktaydı. Kerpiç duvarların yıkılması ile taş duvarlar toprağın içinde kalmış ve akropol bir höyük gibi görünmeye başlamıştır. Uzaktan bakıldığında kuzey duvarları sarayın anıtsal görünümü konusunda bir fikir vermektedir.

SARAYIN BATI BÖLÜMÜ

Sarayın batı bölümünde yer alan odalar topluluğuna geçit veren kapı girişi, 2.80 m. genişliğindedir. Ancak kapı girişi şimdilik bilemediğimiz nedenlerden dolayı bir duvar ile kapatılarak, köreltilmiştir. İçeride kalan kapı boşluğunun batı yüzü de kapatılarak, içeriye buğday konulmuştur. Saray kompleksine kuzeydoğudan girildiğinde, sarayın batı bölümünde karşımıza öncelikle Büyük Salon olarak adlandırılan mekân çıkmaktadır.

Büyük Salon

Orta Avlu'nun batısında ve Küçük Salon'un doğusunda yer alan Büyük Salon, yaklaşık olarak 10.20 x 16.20 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu büyük alanın kuzeydoğu köşesinde, 2.60 m. x 2 m. ölçülerinde küçük bir oda yer almaktadır; ayrıca odanın 1.10 m. genişliğinde ve 1.60 m. derinliğindeki kapı açıklığı batısında yer alan Küçük Salon'a açılmaktadır.

Üstü kapalı olan Büyük Salon'un tabanı, tıpkı batıdaki Küçük Salon'un tabanı gibi yassı kum taşlarıyla döşenmiştir. Büyük bir özenle döşenen taban döşemesinde, duvarların kenarlarına herhangi bir seki yapılmamıştır. Taban döşemesinde, çok önemli çöküntü, kırık ve kaymaların görülmemesi, kalenin tahribinden sonra bölgede sık sık oluşan

Yoncatepe Sarayı, batı bölümdeki birinci salon

Yoncatepe Sarayı birinci salonun onarılan duvarları, kuzeyden

depremden etkilenmediğini göstermektedir.

Avlunun döşeme taşlarının arasında karbonlaşmış mercimek taneleri bulunmuştur. Ayrıca, salonun kuzeydoğu köşesinde, kırılan çanak çömlek parçaları, tabanda sanki keramikten yapılmış döşemeyi andırır nitelikte, yıkılan taş duvarların altında kalarak, tabana yapışmıştır.

Salonun kuzeybatı köşesinde, salonun doğu - batı doğrultusunda uzanan kuzey duvarına bitişik durumda ve taştan çamur harçla yapılmış, üst kata çıkan basamaklardan oluşan bir merdiven ortaya çıkarılmıştır. 1.35 m. genişliğinde, 37 cm. derinliğinde ve yaklaşık 20 cm. yüksekliğinde olan basamaklar doğu yönüne doğru inmektedir. Merdivenin bitişiğindeki duvar doğu-batı doğrultusunda 8.10 m. uzanmakta ve bir kapı açıklığı ile son bulmaktadır. Kuzeydoğuda yer alan küçük oda, aynı zamanda kuzey yönüne geçit vermektedir. Bu kesimden kuzeye doğru devam edildiğinde, Kuzeydoğu Depo Odası ile karşılaşılmaktadır.

Kuzeydoğu Depo Odası

Büyük Salon'un kuzeyinde yer alan doğu - batı doğrultusundaki duvarın, doğusundaki kapı açıklığından, sarayın Kuzeydoğu Depo Odası'na geçiş sağlanmaktadır. Ortalama 5 m. x 9.30 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plan gösteren bu Kuzeydoğu Depo Odası'nın kuzeybatısında bir destek çıkıntısı bulunmaktadır. Kuzey yönüne doğru arazi dik ve eğimli olduğu için, kalın destek duvarlarıyla güçlendirilmiştir.

Odanın taş duvar yüksekliği, 1 - 2.10 m. arasında değişmektedir. Diğer odalardaki sağlam kalmış taş duvar yüksekliklerinin de gösterdiği gibi, bu odadaki duvar yüksekliğinin 3.5 m.'den fazla olması gerekmektedir. Diğer odalar gibi, bu odanın taş duvarları da sıvalı ve badanalıdır. Kalkerin öğütülmesi ile yapılan ve bölgede "Cas Harcı" olarak adlandırılan harcın, nemi alan bir özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Depo odasının sağlam kalmış duvarları üzerinde en küçük bir pencere açıklığı görülmemektedir. Aslında bu durum akropoldeki tüm bodrum katları için de

geçerlidir. Aydınlanmanın kandiller ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu depo odasının 1.5 m. genişliğindeki kapı girişi, güneydeki tabanı sal taş döşeli Büyük Salon'a açılmaktadır. Tümüyle çeşitli yiyecek ve içeceklerin depo edildiği bu odanın giriş kapısı önündeki güney boşluğu kısmına da çeşitli büyüklükte erzak kapları yerleştirilmiştir. Giriş kapısından sonra, doğu duvarı önünde 20 cm. yüksekliğinde ve ortalama 70 cm. derinliğinde kerpiç bloklardan yapılmış bir seki bulunmaktadır. Bu odada çıkan şiddetli yangın yüzünden sekinin kerpiçleri tuğlalaşmıştır. Sekinin üzerine herhangi bir depolama kabı konulmamış, yalnızca girişin doğusu ve sekinin güneydoğu köşesine bir adet depolama kabı konulmuştur. Sekinin kuzeybatısında küçük bir alan ise taban sal taşları ile döşenmiştir. Ancak bu depo odasının tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır.

Depo odasının batı duvarına 2 m. x 2.30 m. derinliğinde bir niş yapılmıştır. Nişin olduğu bu bölüme, tabandan 35 cm. yüksekliğinde bir seki üzerine yerleştirilen çeşitli büyüklükte küpler yerleştirilmiştir. Dairesel ve oval biçimli dört küpün içine un konulduğu sanılmaktadır.

Ortalama 1 m. çapında olan küplerin yüksekliği de 80 cm. ile 1 m. arasında değişmektedir. Günümüzde Bakraçlı köy evlerindeki depolarda da benzer biçimli küpler içinde un saklanmaktadır. Çuvallardan çok daha kullanışlı olan küplere fareler zarar veremediği için, unlar is, duman ya da nemden de etkilenmemektedir. Ayrıca odanın güneydoğu ve kuzeybatı köşesi ile diğer depolama kapları yanına da 4 adet daha un küpü konulmuştur. Küplerin altı ve çevresinin ısıyı belirli bir düzeyde tutması için kalın bir tabaka halinde küçük ponza taşlarıyla desteklenmiştir.

Kuzeydoğu depo odası olarak adlandırdığımız bu odanın güney, batı ve kuzey duvarlarına yakın yere toplam 29 adet depolama kabı yerleştirilmiştir. Çeşitli büyüklükte olan depolama kaplarının yan yana çok düzenli olarak yerleştirildiği görülmektedir. Kapların eğilmemesi ve düşmemesi için, yanlarına dikey olarak yassı sal taşları konulmuştur. Ayrıca depolama kaplarının altı ve çevresinin yine ısıyı belirli bir düzeyde tutması için küçük ponza

Sarayın batı bölümü, kuzeydoğu depo odası

Yoncatepe Sarayı, mutfak odası

taşlarıyla desteklendiği görülmüştür. Yalnızca odanın orta kısmı, insanların bu kaplara çeşitli yiyecek koyması veya alması için boş bırakılmıştır. Depolama kaplarının çoğunlukla ağız kısımları, duvarların ve tavanın çökmesi yüzünden kırılmıştır. Bir depolama kabı üzerinde ise yılan ve başı kabartma tekniğinde başarılı olarak yapılmıştır. Şimdilik tek örnek olan bu kap üzerindeki yılan figürünün dinsel veya başka bir anlamının olup olmadığını bilemiyoruz. Depolama kaplarının içinde, ağızlarına kadar dolu bir şekilde buğday ve diğer bakliyat türleri bulunmaktadır. Bir kap içinde ise bulgur bulunmaktadır. Bulgurun küçük ve ince olarak çekildiği görülmüştür. Buğday ve diğer bakliyat türleri kalenin yıkılması ve tahrip edilmesinden sonra karbonlaşmıştır. Akropolün diğer odalarında olduğu gibi, burada da büyük miktarda bulgur ve buğdayın bulunması, kaleye düzenlenen saldırının, ekinlerin tarlalardan biçildiği, saplarından ayrıldığı ve depolara konulduğu Eylül ayının ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Bu saldırının, Van Bölgesi'nde diğer Urartu kalelerini yerle bir eden İskit ordusu tarafından yapıldığını, akropolün eteklerinde bulunan tunçtan yapılmış İskit ok uçları da kanıtlanmaktadır.

Kuzeydoğu Depo Odası'nda amorf durumda demirden yapılmış ok ve kargı uçları ile topuz başları da ortaya çıkarılmıştır. Bunların yukarıdan, ikinci kattan düştüğü sanılmaktadır. Oval ve elips biçimli topuz başlarının ortasından, ağaç sap geçmektedir. Bazı topuz başlarının üzerinde, ağaç sapa perçinlenen çiviler de insitu olarak bulunmuştur. Topuz başlarından biri diğerlerinden farklıdır, her iki uç kısmı boru biçiminde çıkıntılıdır. Demirden dövme tekniği ile yapılan topuz başları, oksitlenmeden dolayı yer yer aşınmıştır.

Küçük Salon

Büyük Salon'un batı duvarının kuzeybatı kesiminde, genişliği 2.91 m. ve 3.20 m. derinliğinde olan ve doğu yönde, her iki yanda yaklaşık 25 cm. iç kısma doğru dönerek devam eden, batıdaki mekânlara geçişi sağlayan bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Büyük olasılıkla çift kanatlı bir kapıya sahip olan bu kapı açıklığından girildiğinde,

kuzey-güney yönlü, 14.30 x 8 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlı Küçük Salon karşımıza çıkmaktadır. Taban kısmı oldukça özenli bir şekilde yerleştirilmiş 142 x 107, 69 x 88, 50 x 47, 34 x 35 cm. ölçülerinde ve araları küçük kama taşlarının konulduğu ve muhtemelen birleşme yerlerindeki açıklıkların çamur harçla doldurulduğu, aynı seviyede giden büyüklü, küçüklü sal taşı levhalarla oluşturulmuştur. Kum taşından oluşan ince sal taşı levhalarla taban döşemesi düzenlenmiş olan üstü kapalı salonun kuzey ve batı duvar diplerinde taştan ve sıvanmış kerpiç bloklardan yapılmış sekiler ortaya çıkarılmıştır. Zeminden yaklaşık 45 cm. yükseklikte olan sekilerden kerpiç olanların 47 x 47 cm. ölçülerindeki kerpiç blokların üst üste iki sıra halinde dizilerek yapıldığı ve üç sıva evresi geçirdiği saptanmıştır. Kuzey kısa duvarı ve doğu duvarı dibinde, ana giriş kapısının kuzeyindeki bölümde ise sal taşlarından yapılmış seki uzanmaktadır. Kuzey duvarı dibindeki taş sekinin derinliği 37 cm, yüksekliği 23 cm. ve uzunluğu ise 3 m.'dir. Doğu duvarı dibine yapılmış olan taş seki 37 cm. derinliğinde, 23 cm. yüksekliğinde ve 1.154 cm. uzunluğundadır.

Duvarların mevcut yüksekliği tabandan, güney duvarı önünde 2.26 m., orta kısımda 2.60 arasında değişmektedir. Ancak diğer odalarda tahrip olmayan duvar yüksekliklerinin de gösterdiği gibi, bu avlunun duvarlarının da 3 m. olduğu anlaşılmaktadır. Yine sal taşlarından çamur harç ile örülmüş duvarların iç kısımlarının krem renginde bir sıva tabakası ile sıvandığı anlaşılmıştır. Salonun tabanında sütun kaidesi olabilecek herhangi bir buluntu ile karşılaşılmamakla birlikte, bazı döşeme taşlarının bu amaçla kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Salonun kuzey kısa duvarı üzerinde, 1.25 m. genişliğinde ve 1.75 m. derinliğinde bir kapı geçidi bulunmaktadır. Tabanı sal taşları ile oluşturulmuş kapı geçişinden sonra geçilen alanın batısında yine 1.25 m. genişliğinde ve 1.55 m. derinliğinde, tabanı sal taşları ile oluşturulmuş bir kapı açıklığı ile ulaşılabilen, 2.25 x 2.10 m. ölçülerinde, kare planlı, oldukça küçük bir oda ortaya çıkarılmıştır. Tabanı avlu kısmında olduğu gibi ince sal taşı levhalarla kaplanmış olan odanın tabandan mevcut duvar yüksekliği 2.20 m. ile 2.50 m. arasında

Yoncatepe Sarayı, ikinci salon

değişmektedir. Bu küçük odanın, çeşitli malzeme ve yiyeceklerin konulduğu bir depo odası olduğu anlaşılmaktadır. Odanın kuzey duvarı, yan duvarlara oranla daha alçaktır. Kuzey kısmın dik olması yüzünden, duvarların daha çok tahrip olduğu görülmektedir. Bu alanın kuzeyindeki alan oldukça ilginç mimari özellikler göstermektedir.

Sal taşları ile oluşturulmuş ve üst düzlemleri aynı seviyede küçük odanın kuzeyinde ve doğusundaki üst düzlemleri çok iyi düzenlenmiş olan bu alanların, yapıların ikinci katları ile ilişkili teras veya platform yükseltileri olması da mümkündür. Odanın doğusundaki bir platform veya teras niteliğinde olan alana doğu yönden, Büyük Salon kuzeybatı köşesinden çıkan basamaklar buranın ikinci kattan ulaşılan bir bölüm olduğu ve ikinci katın seviyesini gösterdiğini de düşündürmektedir.

Salonun batı uzun duvarı bölümünde, batıda yer alan, batı ve kuzey kesimlere geçişi sağlayan ön giriş niteliğinde üç oda bulunmaktadır. Geçişleri sağlayan bu mekânların kapı önlerinde, orta kısımlara kadar uzanan bir yangın döküntüsü saptanmıştır. Söz konusu odalardan kuzeyde yer alan oda, kuzey-güney yönlü, 3 x 6.10 m. ölçülerinde, dikdörtgen plan vermektedir.

Odanın doğu duvarı yaklaşık 2.90 m. kalınlığındadır. Küçük Salon'a 1.25 m. genişliğinde ve 1.50 m. derinliğinde bağlanan kapı geçişinin güney yan duvarında diğer geçişlerde olduğu gibi kapı bağlantısının yapıldığı açıklık mevcuttur. Duvarları diğer odalarda olduğu gibi krem renginde bir sıva ile sıvanmıştır. Tabanı sıkıştırılmış kil ile oluşturulmuş olan odanın duvarlarının tabandan mevcut yüksekliği yaklaşık 3 m.'yi bulmaktadır. Odanın kuzey kısa duvarı üzerinde 1.40 m. genişliğinde ve mevcut derinliği 1.50 m. olan bir açıklık mevcuttur.

Küçük Salon'un batısında, geçişi sağlayan bir diğer mekânın ise doğusunda yer alan salon veya depolara geçişi sağlayan bir ön giriş olması muhtemeldir. Odanın batı duvarına açılmış 1.45 m. genişliğinde ve 2.45 derinliğinde bir kapı açıklığı ile E6 I salonuna geçiş sağlanmaktadır. Yine bu oda, bahsedilen önceki oda gibi, doğusunda yer alan Küçük Salon'a 1.40 m. genişliğinde ve 1 m. derinliğinde bir kapı açıklığı ile bağlıdır. Bu mekânın duvarlarının mevcut yüksekliğinin 2.95 m. ye kadar yükseldiği saptanmıştır. Bodrum katı oluşturan diğer odalarda olduğu gibi, bu odanın duvarlarında da herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır.

Kapı açıklığının batı yan duvarında, dikine açılmış, dikdörtgen formlu 20 x 22 cm. ölçülerinde bir boşluk yer almaktadır. Kapı pervazlarının oturtulduğu ve menteşe mekanizmasının bulunduğu bu bölümde, ahşap kalıntıları ile bu ahşap kalıntılarının sağlamlaştırılması ve oynamaması için kullanıldığı anlaşılan kil kalıntıları saptanmıştır.

Yine kapı eşiğinin bulunduğu noktanın hemen altında kare formunda her iki yan duvara açılmış girintiler bulunmaktadır. Bu boşluklarda yanmış ahşap izlerine rastlanmıştır ki, bu bölümün kapı pervazı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bütün kapı açıklıklarında rastlanan bu bölümlere ahşap bir eşik kısmının yerleştirilmiş olması veya kapı dönüş veya kilit aksamı ile ilgili bir düzenleme olabileceği, ön gözlemlerimize ve bilgilerimize dayanılarak söylenebilir.

Kapı ile bağlantının saptandığı bu bölüm çevresinde bol miktarda yanmış ahşap parçasına rastlanmıştır. Diğer odaların tabanları gibi, bu odanın tabanı da sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Duvarlar diğer odalarda olduğu gibi, krem renginde bir sıva tabakası ile sıvanmıştır. Tabandan amorf durumda demir parçaları ile kırık durumda yine tümlenemeyen çanak çömlek parçaları toplanmıştır.

Bu mekânın batısında yer alan ve batıya geçişi sağlayan koridorunun kuzey ve güney duvarlarının krem renkte sıva üzerine bordo boya ile bezendiği saptanmıştır. Birbirine paralel uzanan bordo renkte bantların üzerinde ve alt kısmında baklava dilimi biçiminde motiflerle süsleme yapılmıştır. Krem renkte sıvanın elde edildiği kil yatakları, Bakraçlı Köyü yakınlarında bulunmakta ve günümüzde de köy halkı evlerine aynı renkte sıva yapmaktadırlar. Sıva üzerine bordo renkte yapılan bantlar ve basit geometrik motifler, Yoncatepe konut duvarlarındaki desenlerle büyük bir benzerlik göstermektedir.

Bu kesimdeki son mekân ise batıda bulunan Güneybatı Pithoslu Depo Odası ile Küçük Salon arasında bir geçişi sağlayan ön giriş niteliğindeki mekândır. Bu küçük odanın aynı zamanda, güneyindeki mekânlara geçişi sağlayan bir başka kapı açıklığı da mevcuttur.

Kuzey Mutfağı

Akropoldeki sarayın batı bölümünde ve kuzey

duvarına bitişik olarak yapılan mutfak odası, 4.80 x 6 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir.

Mutfak odasına hemen güneyinde bitişik olan tabanı taş döşeli olan sekili salondan 1.10 m. genişliğindeki bir kapıdan girilmektedir. Ayrıca mutfak odasının bir başka kapısı da, doğusunda bulunan küçük kare planlı bir odaya açılmaktadır. 90 cm. genişliğinde küçük bir kapıdan girilen hücre planlı oda, başka bir oda ile bağlantılı değildir. Kapı açıklıklarında, ahşap kapıya ait herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır.

Bir saray mutfağının tüm özgün donanımına sahip olan mutfak odasının, inşa edilmeden önce en ince ayrıntısına değin planlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Planlı ve özenli uygulamalardan dolayı, mimarlara hayranlık duymamak olanaksızdır. Güneydeki kapıdan mutfağa girildiğinde, 22 cm. çapında bir sütun altlığının yeri görülmektedir. Sıkıştırılmış kilden oluşan tabana açılan sütun altlığı, altıgen bir biçim göstermektedir. İlginçtir ki sütun, hem güney, hem de doğu kapı girişine yakın bir yerde olduğundan, giriş ve çıkışları zorlaştırmaktadır. Ağaçtan yapılan sütun direği, tavanı taşıyan diğer ahşap malzeme gibi yandığı için, tabanda kalın bir kül ve kömür tabakası birikmiştir. Bu sütunun kuzey doğrultusunda bulunan sütun kaidesi, büyük bir sal taşı olarak tabana gömülmüştür. Kuzey duvarının 50 cm. güneyinde bulunan sütun kaidesi, ortalama 48 x 68 cm. büyüklüğünde olup, oldukça düzgün bir biçim göstermektedir. Karşılıklı olan bu iki sütun kaidesindeki direkler, çatıyı taşımaktaydılar.

Sütun kaidesinin kuzeyinde ve odanın doğu duvarının 85 cm. batısında, sıkıştırılmış kil tabana açılmış dikdörtgen biçimli bir niş bulunmaktadır. 72 x 84 cm. büyüklüğünde ve 15 cm. derinliğinde olan havuz biçimli bir nişin tabanı da, büyük bir özenle sal taşlardan döşenmiştir. Nişin dört bir kenarı, küçük ve düzgün sal taşları ile yapılmıştır. Mutfağın kuzeybatı köşesine yakın bir başka niş içinde olduğu gibi, bunun içinde de kırık çanak çömlek parçalarının olması, buraya kapların konulduğunu göstermektedir.

Mutfak odasının kuzey duvarının hemen önünde ve taban üzerinde bulunan demir keski, nemden

Yoncatepe Sarayı batı bölümü, güneybatı şarap mahzeni

dolayı aşırı bir şekilde oksitlenmiştir. Demirden dövme tekniği ile yapılan keski, diğer Urartu kalelerinde bulunan demir keskilere benzemektedir. Kuzeydoğu köşeye yakın ve taban üzerinde bulunan 75 cm. uzunluğundaki demir de, aşırı bir şekilde oksitlendiği için parçalara ayrılmıştır. Bir çengele ait olduğu sanılan demir, yuvarlak kesitlidir. Demir çengelin batısında ve tabanın üzerinde, taştan yapılmış bir dibek ile bileği taşı bulunmuştur. Ancak yukarıda ikinci katın çökmesi yüzünden, dibek taşı ters dönmüştür. Andezit taşından büyük bir özenle oyularak yapılan dibek taşı, yangından dolayı çatlamıştır. İnce ve dikdörtgen biçimli bileği taşı ise, sanki günümüzde kullanılan bileği taşlarına benzemektedir.
Bu ocağın hemen güneyine bitişik olarak yapılmış ikinci bir ocak daha bulunmaktadır. Ağız kısmı doğu yönüne doğru bakan ocak 50 cm. yüksekliğinde, 70 cm. derinliğinde ve 68 cm. genişliğindedir. Bu ocağın içinde ise çömleğin üzerine oturtulduğu yükselti bulunmamaktadır.

Kuzey duvarının hemen kenarında çok sayıda kap ve çömlek insitu olarak bulunmuştur. Bu kaplardan biri oldukça ilginç sonuçlar vermiştir. Bir tabağın üzerine ters kapatılan daha büyük bir tabağı kaldırdığımızda, altında daha küçük bir tabağın içinde karbonlaşmış bir yiyecek kalıntısının olduğu görülmüştür. Yiyeceği koruyan ters çevrilmiş büyük tabak çatlamıştır. Bu ilginç buluntu bize, daha önceki yıllarda da sık sık vurguladığımız gibi, akropole yapılan düşman saldırısının çok ani olduğunu ve sarayda yaşayan insanların tabaktaki hazır yiyeceği bile alamadan canlarını zor kurtardığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Mutfağın kuzeybatı köşesine doğru ve kuzey duvarının hemen önüne 15 cm. derinliğinde ve 28 cm. yüksekliğinde küçük bir seki yapılmıştır. Kerpiçten yapılan seki, odanın içinde çıkan yangından dolayı yer yer tuğlalaşmıştır. Sekinin hemen üzerinde demirden yapılmış üç çıkıntısı olan dirgen, insitu olarak bulunmuştur, ancak çıkan yangın ve daha sonra da nemden dolayı aşırı bir şekilde korozyona uğrayarak parçalara ayrılmıştır. Sekinin batısında 30 cm. genişliğindeki kare biçimli bir boşluğa yonca ağızlı testi ve üst üste gelecek şekilde tabaklar iç içe konulmuştur. Mutfağın küçük olmasından dolayı, tüm eşya ve kapların çok özenli bir şekilde yerleştirildikleri görülmektedir. Tabakların içi karbonlaşmış mercimek tohumları, testinin içi ise buğday ve yağ bitkisi ile doldurulmuştur. Ancak yukarıdaki ikinci katın çökmesi yüzünden, testi ve tabaklar kırılmıştır. İçinde yiyecek bulunan tabak ve testilerin nemden etkilenmemesi için, alt kısmı ve çevresi kalın bir ponza taşı tabakası ile desteklenmiştir.

Mutfağın güneybatı köşesine, kabaca at nalı biçimli küçük bir ocak yapılmıştır. Pişirilmiş kerpiç tuğlalardan yapılan ocağın elips biçimli iç kısmı 65 cm. genişliğinde, 71 cm. derinliğinde ve ortalama 50 cm. yüksekliğinde olup, doğu yönüne bakan ağız kısmı da 35 cm. genişliğindedir. İçeride yakılan ateşten dolayı kül birikmiş ve duvarda siyah bir renge dönüşmüştür. Ocağın içinde çömleğin üzerine oturtulduğu daire biçimli çıkıntı üzerinde insitu olarak bulunan çömlek, kırılarak dağılmıştır. Yani akropoldeki saraya ani düşman saldırısı yapıldığı zaman, ocağın üzerinde pişirilmekte olan yemeğin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda insanlar çömleği ocağın üzerinden alamadan canlarını zor kurtarmışlardır.

Ocağın hemen güneyinde, çok sayıda kap, kase ve çömlekçik insitu olarak bulunmaktadır. Ancak bunların bir kısmı, yukarıda ikinci katın çökmesi yüzünden kırılmıştır. Bazı çömlekler ise ağız kısmı tabana gelecek biçimde ters bırakılmıştır. Bu arada bulunan karbonlaşmış kumaş parçalarının, içinde yiyecek olan çömleklerin ağızlarını kapatmakta kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Batı duvarının 85 cm. doğusunda sıkıştırılmış kil tabana açılmış bir başka dikdörtgen biçimli niş bulunmaktadır. Diğer niş gibi 72 x 84 cm. büyüklüğünde ve 15 cm. derinliğinde olan havuz biçimli nişin tabanı da, sal taşlardan özenli bir şekilde döşenmiştir. Nişin kenarları, küçük ve düzgün sal taşları ile büyük bir özenle yapılmıştır. Bu nişin içinde de birçok tabak, kase ve çömlekçik insitu olarak bulunmuştur. Ayrıca mutfağın doğu duvarı önünde, birçok kap ve yonca ağızlı testi insitu olarak durmaktadır.

Mutfağın bir başka ilginç buluntusunu, küvet oluşturmaktadır. Mutfağın güneybatı köşesi önünde küçük bir platform yapılmış ve bunun doğu ve kuzeyi 1.70 x 2.20 m. uzunluğunda dikdörtgen biçimli bir kerpiç duvar ile kapatılmıştır. Ortalama 20 cm. genişliğinde olan kerpiç duvarın tabandan olan yüksekliği de 85 cm.'dir. Kerpiç duvarın iç ve dış kısmının büyük bir özenle sıvandığı ve açık kahverengi bir boya ile badana edildiği görülmektedir. İçerde küvetin bulunduğu bu bölüme, kuzeybatı köşede açık bırakılan 50 cm.

genişliğindeki kapı boşluğundan bir basamak ile girilmektedir.

Kapı girişinin hemen güneybatısında, kilden sıkıştırılmış tabana gömülmüş 10 cm. yüksekliğinde ve 20 cm. çapında daire biçimli bir taş bulunmaktadır. Üzeri ve kenarları büyük bir özenle düzeltilen, küvetten su almak için kullanılan kapların toprak ve çamur tutmaması için konulduğu anlaşılmaktadır. Oluşturulan bu platformun güney duvarı önüne, söz konusu küvet tabana gömülmüştür. Küvet güney duvarı önüne konulduğundan çevresinde su almak ve çalışmak için geniş bir alan bırakılmıştır. Küvetin ağız kısmı, taban seviyesi ile aynı hizadadır. Ortalama 1.20 m. uzunluğunda, 52 cm. derinliğinde ve 55 cm. yüksekliğinde olan küvet, birkaç çatlağın dışında insitu olarak durmaktadır. Küvetin bulunduğu platformu çeviren kerpiç duvarın güneydoğu alt kısmının genişçe açıldığı ve tabanının kırık çömlek parçaları ile döşendiği görülmektedir. Yani küvetten alınan su ile yıkanan kapların atık suları, buradan doğu yönüne doğru akıtılmaktadır. Bunlardan da önemlisi küveti çevreleyen doğu duvarının 1.40 m. doğusuna ve güney duvarının 16 cm. kuzeyine, odanın tabanına atık suların gideceği bir kanal yapılmıştır. Ortalama 16 cm. genişliğinde olan kanalın çevresi ve alt kısmı, büyük bir özenle sal taşlarıyla döşenmiştir. Ayrıca kanalın ağız kısmının üstü, daha büyük bir sal taşı ile kapatılmıştır. Mutfak inşa edilmeden önce atık suların gideceği kanalın tasarlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Küveti çevreleyen kerpiç duvarın doğu yüzü yakınında ve atık su kanalının 25 cm. kuzeyinde, taban üzerinde demir bir kürek bulunmuştur. Çıkan yangın sırasında küreğin ağaç sapı yanmıştır. Demirden dövme tekniği ile yapılan kürek, yangından ve özellikle nemden aşırı bir şekilde etkilendiği için oksitlenmiştir. Ağız kısmının çok kısa olması, bunun biçilecek yığın yapılan otların fazlalıklarını kesmek işi için kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Mutfak odasının duvarlarında herhangi bir aydınlatma ve havalandırma boşluğu görülmemektedir. Sarayın diğer depo odaları gibi, mutfağın duvarları da sıvalı ve açık kahverengi boya ile badana edilmiştir.

Kuzey Banyo Odası

Kuzey mutfağının hemen batısında banyo odası yer almaktadır. Kuzey mutfağı ile banyo odası arasına 1.20 m. kalınlığına bir taş duvar bulunmaktadır. Banyo odasına ikinci kattan basamaklar ile inilmektedir. Yani sarayın içinden hiç dışarıya çıkmadan, banyo odasına inilmektedir. Banyo odasının kuzey duvarına bitişik olarak yapıldığını göz önüne alacak olursak, soğuk ve rüzgardan korunmak için en iyi çözümün üretildiği görülmektedir. Çok büyük bir olasılıkla ikinci katta harem odaları olmalıydı. Düzgün sal taşları ile özenli bir biçimde örülen ve üzeri sıvanarak kahverengi bir boya ile badana edilen basamaklar, yukarıda 1.20 m., aşağıda ise 1.30 m. genişliğe sahiptir. Toplam 8 adet olan basamakların boyları da farklılık göstermektedir; en üstteki ilk basamak 14 cm. yüksekliğinde, diğer basamak boyları da ortalama 24 - 26 cm. arasında değişmektedir.

Basamakların batısında küçük hücre planlı bir oda bulunmaktadır, bu oda ile basamakları 1.60 m. genişliğinde bir taş duvar ayırmaktadır. Ortalama 1.70 x 2.03 cm. büyüklüğünde olan bu oda, kareye yakın bir plan göstermektedir. Duvarları sıvalı olan bu odanın tabanı da sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın içinde yassı bir biçime sokulmuş demir bir kaşık dışında, herhangi bir çanak çömlek, tabak, eşya veya silah bulunmamıştır. Çok büyük bir olasılıkla bu oda, banyonun soğukluk kısmını oluşturmaktadır.
Soğukluk odasının hemen batısında, asıl banyo odası bulunmaktadır. Banyo odası ile soğukluk kısmını 2 m. kalınlığında bir ara duvar ayırmaktadır.

Bu ara duvarın güneyi, aynı zamanda karşısındaki duvar ile birlikte kapı girişini oluşturmaktadır. Kapı girişi 1.30 m. genişliğinde ve 2 m. derinliğindedir. Kapının tek kanatlı olduğu anlaşılmaktadır. Kapı kanadını sağlamlaştırmak için, taş duvara ahşap hatılların konulduğu yuvalar açılmıştır. Böylece banyoda ısı kaybının önüne geçmek için azami çaba harcanmıştır.

Banyo odası, diğer depo odası ve mutfaktan farklı bir plan göstermektedir. Normalde 6.80 x 2.50 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösterirken, batı kısmına eklenen büyük bir niş ile çok farklı bir plana dönüşmüştür. 2 m. derinliğindeki kapı girişinin hemen kuzeydoğu köşesine büyük bir havuz yapılmıştır. Ortalama 2.30 x 3.60 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren havuzun güney ve batı kenarları, küçük sal taşlardan özenli bir biçimde örülmüştür. Tabanı sıkıştırılmış kilden yapılan havuzun yüksekliği de 40 - 50 cm. arasında değişmektedir. Havuzun güney duvarı,

Yoncatepe Sarayı, büyük depo odası, batıdan

hemen hemen kapı girişi ile aynı doğrultudadır. Havuzun kenar duvarları da, tıpkı odanın duvarları gibi büyük bir özenle sıvanarak, açık kahverengi bir boya ile badana edilmiştir. Kazı sırasında ikinci katın yanıp çökmesi yüzünden kalın bir kül ve kömür tabakası ile karşılaşılmıştır. Havuzun içinde ise yalnızca pişirilerek yenilen küçükbaş hayvanlara ait kemikler bulunmuştur.

Havuzun 55 cm. batısında ve kuzey duvarı üzerinde, 54 cm. x 1.10 m. büyüklüğünde küçük bir niş yapılmıştır. Tabandan 1 m. yüksekliğinde olan bu nişin içine, çeşitli eşyaların konulduğu anlaşılmaktadır. Odanın kuzeybatı köşesine ise, banyo küveti yerleştirilmiştir. Banyo küveti direkt tabanın üzerine değil, 17 - 18 cm. yüksekliğindeki bir sekinin üzerine konulmuştur. Yükselti, 1.10 m. x 1.75 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir biçim göstermektedir. Küvet bu yükseltinin ortasına değil, kuzey duvarına bitişik olarak konmuştur. Ortalama 82 cm. derinliğinde ve 1.20 m. uzunluğundadır. Küvetin derinliği ise 48 cm.'dir. Günümüzdeki banyo küvetlerinin ilk örneğini oluşturan bu küvet, keramikten büyük bir özenle yapılmıştır. Banyo küveti, doğusunda yer alan mutfak odasındaki küvetten biraz daha büyüktür. Ancak, ikinci katın çökmesi yüzünden, taş ve toprak altında kalan küvetin güney kenarı kırılmış ve içi de çatlamıştır.

Banyo küveti sekinin içine açılan boşluğa gömülmüş ve kenarları sekinin üst seviyesinin biraz üstüne taşmıştır. Sekinin ve küvetin kenarlarına ise düzeltilmiş ahşap serilmiştir. Düzgün bir biçimde kesilmiş ahşap parçalarının yan yana konulmasının nedeni, suya girerken insanların ayaklarının toz ve çamur olmaması ve suyun kısa sürede kirlenmesini önlemek içindir. Hatta ahşap parçaları direkt kilin üzerine serilmemiş, bir ceviz büyüklüğünde kilden pişirilen kübik parçaların üzerine yatay olarak konulmuştur. Bunun yapılmasının nedeni, ahşap parçalarının kenarlarından sızan suyun, direkt kili etkilememesi içindir. Ortalama 2 - 2.5 cm. kalınlığında olduğu anlaşılan düzgün kesilmiş ahşap parçalarının hemen hepsi karbonlaşmıştır. Sekinin kenarları da, tıpkı

odanın duvarları gibi sıvanmış ve açık kahverengi bir boya ile badana edilmiştir.

Banyo odasının batı duvarı içine ise büyük bir niş yapılmıştır. Ortalama 2.55 x 2.72 m. büyüklüğünde olan niş, kare bir plan göstermektedir. Nişin yüksekliği de odanın yüksekliği ile aynıdır. Nişin tabanı odanın tabanı ile aynı seviyede değil, 23 cm. yükseltildikten sonra yapılmıştır. Nişin yükseltilen doğu ucu, sal taşları ile örülmüştür. Nişin tabanı da sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Duvarları, odanın diğer duvarları gibi, sıvanmış ve açık kahverengi bir boya ile badana edilmiştir. Nişin içinde herhangi bir çanak çömlek, eşya veya silah bulunmamıştır. Çok büyük bir olasılıkla nişin tabanına hasır ya da kilim serilmekte ve insanlar küvetten çıktıktan sonra burada oturup giysilerini giymekte veya sohbet etmekteydiler.

Banyo odasının tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Duvarlar ise kalın bir kil tabakası ile sıvandıktan sonra, büyük bir özenle açık kahverengi bir boya ile badana edilmiştir. Odanın tavanı, diğer odaların tavanlarına kıyasla oldukça alçaktır. Banyo odasının kuzey ve güney duvarları üzerinde ahşap hatılların konulduğu yerler olduğu gibi durmaktadır. Taş dizisi 8 - 10 cm. geriye alınarak, ahşap hatılların bırakıldığı yuvalar oluşturulmuştur. Tabandan ortalama 1.65 - 1.70 m. yüksekliğinde olan tavan, diğer odalara kıyasla oldukça alçak tutulmuştur. Tavanın alçak tutulmasının nedeni, banyo odasının daha çabuk ısınmasını sağlamak içindir. Banyonun kilden yapılmış taşınabilir mangalar ile ısıtıldığı sanılmaktadır.

Kuzeybatı Depo Odası

Kuzeybatı Depo Odası, 3.90 x 4.15 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Odanın kuzey duvarının, taş temel üzerine kerpiç duvar ile örüldüğü görülmektedir. Kerpiç duvarın üzerine cas harcı ile sıva yapılmış ve bunun üzerine de açık kahverengi bir badana çekilmiştir. Akropoldeki birinci katı oluşturan odaların duvarları hep taştan örülmüş iken, ilk kez burada ilk katı oluşturan odanın duvarı kerpiçten yapılmıştır. İlk katı oluşturan diğer odalarda olduğu gibi, bu odanın duvarlarında da pencere boşluğu görülmemektedir.

Odanın batı, kuzey ve doğu duvarları önüne tabandan 25 cm. yüksekliğinde ve 70-90 cm. derinliğinde kerpiçten bir seki yapılmıştır. Odanın yalnızca güneye açılan kapı girişi ve orta kısmı boş bırakılmıştır. Kapının kuzey kısmı ile odanın ortasının boş bırakılmasının nedeni, görevli insanların bu kapların içine çeşitli yiyecek ve içecek gibi gıda maddelerini bırakmaları veya almaları içindir. Sekilerin üzerine yan yana ikişer sıra depolama kapları bırakılmıştır. Ortaya çıkardığımız depolama kaplarının sayısı şimdilik 19 adet ise de, bunların sayısının 28'den fazla olması gerekmektedir. Zira odanın kuzeybatı köşesindeki duvarları kaleden taş çeken insanlar tarafından tahrip edildiği için, buradaki kaplar da tahrip edilmiştir. Kapların hemen hepsi, oldukça kalın bir ponza taşı tabakası içine gömülmüştür.

Diğer silo odasının içindeki depolama kaplarının çevresinde olduğu gibi, küçük ponza taşları ısıyı belirli bir düzeyde tutması için konulmuştur. Duvarların ve üstteki ikinci katın çökmesi sonucunda, kapların ağız ve gövde kısımları kırılmıştır. Buradaki depolama kaplarının içinde herhangi bir bakliyat türünün bulunmayışı, kaplara şarap ya da susam yağı gibi sıvı yiyecek ve içeceklerin konulabileceğini de göstermektedir.

Depo odasının tabanı ise sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Ayrıca ikinci katın çökmesi sonucunda, çok sayıda tabak ve kâse depolama kaplarının üzerine düşmüştür. 60'dan fazla olduğu sanılan tabak ve kâselerin büyük bir kısmı da, tabanın üzerine düşmüştür. Tabak ve kâselerin büyük bir kısmı ilk düştüğü biçimde birbirinin üstüne gelecek şekilde ortaya çıkarılmıştır. Düşme sonucunda tabak ve kâselerin çok büyük bir kısmı kırılarak parçalara ayrılmıştır.

Bu odada ikinci kattan düştüğü anlaşılan bronzdan yapılmış çok sayıda bronz kemer tokası, çekiç başlı demir balta, bronz kaplama levhaları ve özellikle çeşitli büyüklükte kalkan umboları bulunmuştur. Çekiç başlı demir balta ve bronz kalkan umbolarının da gösterdiği gibi, ikinci katın akropolün önemli bir silah deposu olduğunu kanıtlamaktadır.

Büyük Depo Odası

Pithoslu Depo Odası'nın hemen kuzey bitişiğinde yer alan ve güneydoğu kesiminden bir kapı açıklığı ile Küçük Salon'a bağlanan bir diğer mekân ise Büyük Depo Odası'dır. Odanın güneyindeki Pithoslu Depo Odası'ndan çok daha büyüktür. Özellikle her iki odanın uzunlukları hemen hemen aynı olmasına karşın, bu mekânın genişliğinin depo odasına kıyasla iki kat daha fazla olduğu görülmüştür.

Büyük depo odasındaki mahzenler, kuzeyden

Depo Odasının doğu duvarına bitişik olarak yan yana üç küçük depo odasının yapıldığı saptanmıştır. Bu küçük odalardan güneyde olanı 2.30 m. uzunluğunda ve 2.40 m. genişliğinde kare bir plan göstermektedir. Doğu batı doğrultusunda uzanan duvar 35 cm., kuzey güney doğrultusunda uzanan duvar ise 50 cm. genişliğinde kerpiçten yapılmıştır. Odanın doğu duvarını ise mekanın 3.5 m. yüksekliğindeki sal taşlardan yapılmış duvarı oluşturmaktadır. Odanın 70 cm. genişliğindeki küçük kapısı, duvarın batı yüzünde ve tam orta kısmında yer almaktadır. Şiddetli yangın yüzünden kerpiç duvarlar tuğlalaşmıştır. Duvarların iç ve dış kısmının açık kahverengi bir sıva ile sıvandığı ve bunun üzerine de koyu bordo renkli bir boya ile kalın yatay bantlar yapıldığı görülmüştür. Kapı boşluğunun iç kısmında ve güney köşesinde bulunan kumtaşından yapılmış kapı alt mili, kapının içeriye doğru açıldığını ve bunun tek kanatlı olduğunu göstermiştir. Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın güney ve batı duvarı önüne 40 cm. genişliğinde ve 30 cm. yüksekliğinde bir seki yapılmıştır. Kerpiçten yapılan sekinin dış yüzü de tıpkı duvar yüzü gibi açık kahverengi bir sıva ile sıvanmıştır. Bu küçük odanın tümüyle depo odası olarak kullanıldığını, sekilerin üzerinde, duvarların dibinde ve tabanın üstünde bulunan çeşitli büyüklükte kap ve testi ile depolama kapları doğrulamaktadır. Güney duvarı önüne yapılan sekinin üzerine orta büyüklükte ve yan yana beş adet depolama kabı konulmuştur. Hatta yer darlığından dolayı daha kısa boylu kapların üzerine bir sıra daha kap yerleştirilmiştir. Taban üzerindeki tabak, kâse, testi ve depolama kaplarının oldukça kaliteli yapıldığı ve kırmızı astarlı olduğu görülmüştür.

Duvarların yıkılmasından dolayı bazı şişkin gövdeli kaplar kırılmış ve içlerinde bulunan buğdaylar yerlere dökülmüştür. Yalnızca yonca ağızlı, tek kulplu ve kırmızı açkılı bir testi yere düşerek yan yatmıştır. Diğer kâse ve depolama kaplarının hemen hepsi son yerleştirildiği biçimde insitu olarak ortaya çıkarılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yer darlığından dolayı bu küçük depo odasına tabak, kâse, testi ve depolama kapları o denli düzenli bir şekilde yerleştirilmiştir ki, insan o dönemdeki görevlilerin düzen ve kullanım yöntemine hayran kalmaktadır. Ani düşman saldırısı yüzünden çıkan yangın sırasında ahşap kapı, kapı kirişleri ve tavan örtüsü ile birlikte depoda bulunan susam yağı gibi yanıcı maddeler yanmış ve her taraf kalın bir is ve kömür tabakası ile kaplanmıştır.

Bu depo odasının bir başka ilginç özelliği, tavanın çok alçak olmasıdır. Örneğin odayı çevreleyen kerpiç duvarların mevcut yüksekliği 1.30 m. ise de, bunun ilk yapıldığı sıradaki yüksekliğinin 1.80 - 1.90 m. kadar olduğu, duvardaki tavan örtüsü izlerinden anlaşılmaktadır. Hatta kerpiç duvarın güneybatı köşesi içine yerleştirilen ahşap bir direk ile batıda yer alan basamakların en üst kısmı, çatı örtüsünün taşınmasına yardımcı olmaktadır.

Küçük depo odasının iki katlı olduğunu kanıtlayan bir başka mimari buluntu da, batı duvarına bitişik olarak yapılan basamaklardır. Kerpiçten yapılan basamaklar 70 cm. genişliğinde, 20 cm. yüksekliğinde ve 20 cm. derinliğindedir. Toplam beş basamak günümüze değin sağlam olarak varlığını korumuşsa da, en üstteki altıncı basamak çatı örtüsünün kapanmasını sağlayan ahşap hatılların konulduğu kısımdır. Bu basamaklar sayesinde küçük depo odalarının üstüne de çeşitli eşya ve çanak çömleğin yerleştirildiği sanılmaktadır. Basamaklar da tıpkı duvarların iç ve dış kısmı gibi açık kahverengi bir sıva ile sıvanmış ve bunun üzerine de yine koyu bordo renkli kalın yatay bantlardan oluşan bezemeler yapılmıştır.

Bunun hemen yanına yapılan ortadaki küçük depo odası da, 2.50 m. uzunluğunda ve 2.70 m. genişliğindedir. Diğer depo odaları gibi, bunun kapısı da batı duvarı üzerinde ve ortada yer almaktadır. Duvarlar kerpiçten yapılmışsa da, bu odanın duvarları daha fazla tahrip olmuştur. Bu odanın içinde de kırılmış depo kapları ile yanmış bir yük taşıma sepeti insitu olarak bulunmuştur. Odanın güneydoğu köşe duvarının önüne açılan boşluk, çatıyı taşımak için konulan ahşap direğe aittir, ancak direk yanmıştır.

Bu odada bulunan küçük buluntuların sayısı ve çeşitliliği oldukça fazladır. Örneğin tunçtan yapılmış iki küçük fibula, tunçtan yapılmış at koşum takımına ait umbolar, kabara başlı çiviler, çeşitli taşlardan yapılmış kolyeler ve kumaş parçaları. Kabara başlı kısa çivilerin, ahşap ya da deri kaplamasında kullanıldığı sanılmaktadır. Bulunan tunç eşya ve kolyelerin çok büyük bir olasılıkla üst kattan, yani deponun üstünden düşmüş olduğu sanılmaktadır. Fibulalar gibi birçok çanak çömlek, tabak, testi ve depolama kapları da, M. Ö. 7. yüzyıla aittir.

Bu odanın hemen kuzeyine bitişik olarak yapılan üçüncü depo odası, 2.15 m. uzunluğunda ve 2.30 m. genişliğindedir. Batı duvarı üzerinde ve ortada

Depo odasında ikinci kat merdivenleri ve duvar boyaları

bulunan 1.20 m. genişliğindeki kapı açıklığı, diğer iki depo odasının kapısına kıyasla daha geniştir. Bu odanın güney ve doğu duvarı üzerine kerpiçten seki yapılmıştır. Ortalama 40 cm. genişliğindeki sekinin üzerinde herhangi bir depolama kabı konmamıştır. Odanın kuzeydoğu köşesi önüne kerpiçten yapılan dikey eklenti, ahşap çatı direklerinin üzerine konulması içindir. Diğer odalar gibi bu küçük odanın da depo amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Büyük Depo Odası, 12.5 m. uzunluğunda ve 9.5 m. genişliğindedir ve yaklaşık 118 m².'lik bir alan kaplamaktadır. Büyüklüğünden de anlaşılacağı gibi bu yapının şimdilik akropolün en önemli yapılarından biri olduğu sanılmaktadır. Odanın içindeki üç küçük depo odasının 2.70 m. batısında ve hemen hemen odanın ortasında 1.68 x 1.65 m. büyüklüğünde kare biçimli bir sunak bulunmaktadır. Tabana yerleştirilen sunak 18 cm. genişliğinde ve 30 cm. yüksekliğinde dört adet kalker taşının birleşmesinden oluşmaktadır. Taşların çok büyük bir özenle işlendiği ve birleştirildiği görülmektedir. Kare biçimli sunağın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır.

Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmışsa da, bunun altına nem çekmesi için çakıl taşı büyüklüğünde ponza taşları serilmiştir. 9.5 m. genişliğindeki bu odanın tavanını kapatmak için, tabana direk altlıkları yerleştirilmiştir. Kapı girişinin hemen 2.5 m. doğusunda yer alan altlıkların biri ortada, diğer ikisi de bunun kuzeyinde ve güneyinde yer almaktadır. Büyük, yassı ve kalın kumtaşı bloklar kabaca elips biçimli olup, üstü ve altı düzdür. Tavanı taşıyan ahşap kirişler ile birlikte direklerin de yanmış olduğunu, yarı yanmış direk parçaları ve ahşap kirişleri doğrulamaktadır. Bu odanın içinde demir ve bronzdan yapılmış çok sayıda bronz ok ucu, demir silah parçaları, at koşum takımına ait disk parçaları, bronz miğfer yanaklık parçaları, kabara biçimli bronz çiviler, kesin olarak hangi tür eşya ve silaha ait olduğu belli olmayan demir ve bronz parçalar ile kemikten yapılmış ok uçları ortaya çıkarılmıştır. Metal eşya ve silahların yangından sonra nemli bir ortamda

kalmış olmaları, aşırı derecede korozyona uğramalarına ve kırılmalarına neden olmuştur.

Hiç kuşkusuz bu buluntuların en ilgincini, kemikten yapılan ok uçları oluşturmaktadır. Büyük bir özenle kemikten yapılan ok uçları, özellikle söğüt yaprağı biçiminde olan çift mahmuzlu ok uçlarının bir kopyası durumundadır. Tıpkı bronz ok uçları gibi, sap kısmı boğumludur. Bu tür ok uçlarının avın yanı sıra savaşta da kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Çok büyük bir özenle kemikten yapılan ok uçları, kalenin tahribi sırasında çıkan yangından aşırı derecede etkilenmiştir.

Bu büyük odanın batı duvarının ortası, 4 m.'lik bir kapı açıklığı ile batı yönündeki odalar topluluğuna açılmaktadır. Batıdan bu odaya iki basamakla inilmektedir. Şimdilik saray yerleşmesindeki odaların en geniş kapı girişini oluşturan bu alanda yaptığımız kazı çalışmalarında, her iki duvarda da herhangi bir kapının olmadığı anlaşılmıştır. Kapı derinliği 2.70 m.'dir. Kapı boşluğu duvarlarının kuzeyinde ve güneyinde duvarların içine kare biçimli ikişerden toplam dört niş yapılmıştır.

Tabandan 2.5 m. yüksekliğinde olan nişler 55 x 55 cm. yüksekliğinde ve 25 cm. derinliğindedir. Dikdörtgen biçimli nişlere çeşitli eşyaların konulduğu sanılmaktadır. Kapı boşluğunun 1.20 m. batısına, 2.30 m. genişliğinde ve 7.60 m. uzunluğunda anıtsal bir duvar yapılmıştır. İri taşlardan özenli bir şekilde örülen duvar, oldukça sağlam bir şekilde inşa edilmiştir. Bu duvarın kuzeyinde ve güneyinde 1.20 m. genişliğinde ve 1.80 m. derinliğindeki boşluk, aynı zamanda kuzeyde ve güneyde bulunan odalara girişi sağlamaktadır.

Güneydeki odaya girişi sağlayan duvarın üzerinde tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının eşik altı ve yan bağlantı yerleri görülmektedir. Ancak çıkan yangında kapı direkleri ve ahşap kapı kanadı yanmıştır. Ayrıca bu duvarın batısına bitişik olarak 2.60 m. genişliğinde ve 18 m. uzunluğunda anıtsal bir duvar daha örülmüştür. Duvarın üzerindeki taşlar, ne yazık ki 1995'li yıllarda kaleden taş çeken insanlar tarafından tahrip edilmiştir. Bu iki anıtsal duvar, batı yönüne doğru dik ve eğimli bir şekilde uzanan arazide yapılan odalar topluluğunu sağlam bir platform olarak güçlendirdiği gibi, özellikle batıdan şiddetli bir şekilde esen sert ve soğuk rüzgârları da önlemektedir.

Güneybatı Pithoslu Depo Odası

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Küçük Salon olarak adlandırılan mekanın güney duvarı üzerindeki bir ön girişten, 2.5 x 3.5 m. genişliğindeki bir kapı aralığı ile sarayın Güneybatı Depo Odası'na geçilmektedir.

Oda, 12.30 x 4.70 m. ölçülerinde, batı yönüne doğru hafifçe genişleyerek dikdörtgen bir plan vermektedir. Odanın doğu kesiminde 1.35 m. genişliğinde bir kapı açıklığı ortaya çıkarılmıştır; kapının tek kanatlı olduğu anlaşılmaktadır. Odanın içerisinde, birbirine paralel üç sıra halinde, toplam 13 adet pithos ortaya çıkarılmıştır; omuzlarına kadar toprağa gömülü vaziyette çıkartılan pithosların ağız çapları 35-68 cm.; yükseklikleri ise 85 - 100 cm. arasında değişmektedir. Pithosların çevresinde de, büyük bölümü pithosların gövdelerine yaslanmış, çok sayıda dikey kulplu, yonca ağızlı testi ortaya çıkarılmıştır. Küplerin ve testilerin boyun ve omuz kısımlarında yivli bezeme uygulanmıştır. Tabanı sıkıştırılmış kille oluşturulan odanın duvarlarının iç kısmında 3 mm. kalınlığında sıva tabakasına rastlanmıştır. Oda tabanında bulunan tabakası da olasılıkla ilk katı taşıyan ahşap hatıllara aittir. İkinci katın çökmesi sonucunda, deponun orta kesimlerindeki küp ve testiler daha fazla; duvarların kenarlarında bulunanlar ise daha az hasar görmüşlerdir. Oda içinde rastlanan ve yaklaşık 2 m. kalınlığındaki sal taşı yığını ve kerpiç parçaların oluşturduğu dolgu, diğer odalar gibi yapının iki katlı olduğuna işaret etmektedir. Yoncatepe'nin içinde bulunduğu bugünkü Bakraçlı Köyü'ndeki geleneksel konut mimarisinde de benzer biçimli konutların iki katlı oldukları görülmektedir. İlk kat duvarlarının sal taşlarından, ikinci kat duvarlarının ise kerpiçten yapıldığı gözlenmektedir. Yakın çevrede zengin kil yataklarının bulunması, hem kerpiç yapıların, hem de çanak çömlek ve küp yapımını kolaylaştırmıştır.

D7 Odası

Akropoldeki sarayın güneybatı köşesinde yer alan D7 Odası, 5.75 x 5.80 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Bu oda hemen doğusunda bulunan E8 Odası'na, 1.20 m genişliğinde ve 1.60 m. derinliğinde bir kapı ile açılmaktadır. Kapı girişinin tabanı, büyük bir özenle düzgün sal taşları ile döşenmiştir. Ne yazık ki bu odanın batı ve güneybatı köşesindeki duvarın taşları, 1995'li yıllarda kalede kaçak kazı yapan kişiler tarafından temellerine varıncaya kadar tahrip edilmiştir.

Sarayın diğer depo adalarında olduğu gibi, bu odada da akropole yapılan ani düşman baskını sırasında çıkan yangın sırasında hemen her şey yanmış ve kerpiç sekiler tuğlalaşmıştır. Odanın batı ve kuzey duvarlarının kenarına ortalama 60 cm. derinliğinde ve tabandan 40 cm. yüksekliğinde kerpiçten sekiler yapılmıştır. Güney duvarının önündeki sekiler kaçak kazı yapan kişiler tarafından tahrip edilmiştir. Ayrıca doğu duvarında, kapı girişinin kuzey ve güneyine de sekilerin yapıldığı görülmüştür. Bu sekilerin üzerine çeşitli büyüklükte yiyecek kapları ile çömlek ve tabakların konulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların çok büyük bir kısmı defineciler tarafından tahrip edilmiştir.

D7 Odası'ndaki küçük buluntular oldukça ilginçtir. Örneğin çeşitli büyüklükteki ağırşakların hemen hepsi, açık renkli taşlardan yapılmıştır. Ağırşakların yanı sıra, karbonlaşmış kumaş parçaları da bulunmuştur. Çok büyük bir olasılıkla bu odanın üzerinde bulunan ikinci katta, dokuma tezgahları olmalıydı. Ayrıca kapı girişinin çevresinde bulunan boncuk taneleri de, büyük olasılıkla dokuma tezgahlarında çalışan kadınlara aittir. Kadınlara ait olan bir başka eşya, bronzdan yapılmış saç ve giysi iğneleridir. Bronz iğneler aşırı derecede okside olmuştur. Kaleye yapılan ani düşman saldırısı sırasında, bronz iğneler ve kolyeler, panik içinde kaçan kadınlar tarafından düşürülmüş olmalıdır.

D7 Odası'nın bir başka ilginç buluntusunu ağaç baston parçası oluşturmaktadır. Üçte ikisinden fazlası sağlam olan baston, günümüzdeki bastonların ilk örneğini oluşturmaktadır. İkinci kattan düştüğü sanılan baston da, panik sırasında yaşlı insan tarafından alınmadan bırakılmıştır.

Demirden yapılan eşya ve silahların birçoğu, aşırı nemden dolayı korozyona uğramıştır. Demirden dövme tekniği ile yapılan bıçak, iki parçaya ayrılmıştır. Demir silahlar arasında en ilgincini, topuz başı oluşturmaktadır. Elips bir biçim gösteren topuz başının her iki tarafı, boru biçimli birer çıkıntı ile sonuçlanmaktadır. Ortası delik olan boşluktan, ağaç sap geçmektedir. Benzer biçimli bir başka topuz başı, 2004 yılı kazı çalışmalarında, sarayın kuzeydoğusunda yer alan depo odasında da bulunmuştur.

Banyo odasına inen merdivenler, güneyden

Banyo odası ve tabana gömülü küvet, doğudan

Sarayın diğer depo odalarında olduğu gibi, bu odanın duvarları da büyük bir özenle sıvanmış ve üzerine kahverengi bir badana yapılmıştır. Odanın tabanı ise sıkıştırılmış kilden yapılmıştır.

E8 Odası

Akropoldeki sarayın güneybatı ucunda yer alan E8 odası, dikdörtgen bir plana sahiptir. Bu oda, 1.20 m. genişliğinde bir kapı açıklığı ile batıda yer alan odalar topluluğuna, 1.30 m. bir kapı açıklığı ile de doğuda ve kuzeydoğuda yer alan odalar topluluğuna açılmaktadır. 1.90 m. derinliğindeki doğu kapı girişinin tabanı, çok büyük bir özenle sal taşları ile döşenmiştir. Odanın kuzey duvarının kalınlığı 1.70 m., güney duvarının kalınlığı ise 2.60 m.'dir. Yaklaşık olarak 4.5 m. x 13 m. büyüklüğünde olan bu odanın da içi, ikinci katın yıkılması ile kalın bir taş ve toprak tabakası ile doludur. Odanın sal taşlardan örülen kuzey duvarı daha yüksek, güney duvarı ise daha alçaktır. Taş duvarların yüzü sıva ile sıvanmış ve bunun üzeri de açık kahverengi bir boya ile badana edilmiştir.

Arazinin güney yönüne doğru dik ve eğimli olması yüzünden, güney duvarının taşları hem odanın içine, hem de dışına yıkılmıştır. Odanın güneydoğu köşesinde ise 50 cm. derinliğinde ve 1.5 m. genişliğinde küçük bir niş bulunmaktadır.

Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, sarayın doğusunda ve batısında yer alan birçok bodrum odası gibi, bu odanın da depo amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Batı kapısından girildikten hemen sonra, odanın güneybatı köşesinde gövdelerine kadar tabana gömülmüş birkaç küpün yan yana durdukları görülmektedir. İkinci kattaki odanın yıkılması yüzünden, küplerin ağızları kırılmıştır. Küplerin altı ve çevresi, ısıyı belirli düzeyde tutması ve nemi önlemesi için, ponza taşlarıyla doldurulmuştur. Hatta toprağın üstünde kalan küplerin üzerinin bile bir sıva tabakası ile sıvandığı görülmektedir. Böylece küplerin sağlamlaştırdığı, ısıya ve neme karşı yalıtıldığı anlaşılmaktadır. Orta boy bir çömleğin ve testiciğin içinde ise karbonlaşmış bulgur bulunmuştur. Bulgurun içinde öğütülmemiş buğday taneleri de görülmektedir. Küplerin çevresinde ise çok sayıda küçük çömlek bulunmaktadır. Çömleklerin ve

diğer küçük kapların, küpler arasındaki boşluklara düzenli olarak konulduğu görülmektedir. Çok büyük bir olasılıkla bu küçük kaplar, küplerin içinde bulunan yiyecekleri almak için ölçek kabı olarak kullanılmıştır. Küplerin içinde hangi tür yiyecek ve içeceğin bulunduğunu ise şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak ezgi taşlarının ve öğütme taşlarının da gösterdiği gibi, küplerin içinde öğütülmüş bakliyat, bulgur ve un olduğu anlaşılmaktadır.

Batı girişinin hemen doğusunda ve taban üzerinde bulunan küçük bir küpe, aşırı bir şekilde oksitlenmiştir. Daire biçimli küpenin gümüşten yapıldığı sanılmaktadır. Küçük bir kız çocuğuna ait olduğu anlaşılan küpenin ortasında, üzüm salkımı biçiminde boğumlar bulunmaktadır.

Büyük küplerin hemen kuzeybatı eteğinde bulunan bronz şerit parçasının bir kemere ait olduğu sanılmaktadır. Nemden okside olan ve bu yüzden kırılan kemer parçası, ortalama 6 cm. eninde ve 30 cm. uzunluğundadır. İnce bir levhadan dövme tekniği ile yapılan kemer parçasının, ikinci kattan düştüğü sanılmaktadır.

Büyük küplerin hemen doğusunda ve güney duvarının eteğinde bulunan bronz bir lenger ise, yıkılan taş duvarın altında ezilmiş ve daha sonra da nemden etkilenerek aşırı bir şekilde oksitlenerek parçalara ayrılmıştır. Tek parça bronz bir levhanın dövülmesi ile yapılan lengerin kulp tutamakları görülmediği gibi, üzerinde herhangi bir bezemenin olup olmadığı da şimdilik anlaşılamamaktadır.

Batı kapı girişinin kuzeybatı köşesinde de yine kase ve yonca ağızlı testi bulunmaktadır. Duvarın yıkılması ile kaplar da kırılmıştır. Kapların hemen doğusunda ve kuzey duvarının hemen önünde 54 x 77 cm. ve 65 x 65 cm. büyüklüğünde yan yana iki taş bulunmaktadır. Taşların üzeri oldukça düzgündür ve sürekli üzerinde iş yapılmaktan dolayı cilalanmış gibidir. Bu taşların hemen doğusunda ve duvarın güney kenarında, doğu batı doğrultusunda konulmuş büyük bir ezgi kabı bulunmaktadır. Büyük bir özenle içbükey yontulan ezgi kabı, bazalt taşından yapılmıştır. Dibek taşlarının da gösterdiği gibi çeşitli bakliyat burada öğütüldükten sonra, küplerin içine konulmaktaydı. Taşların doğusunda ve yine kuzey duvarının önünde ise beş adet çömlek ve yonca ağızlı testi bulunmaktadır, bu kaplar da ikinci katın yıkılması yüzünden kırılmıştır.

Odanın kuzeydoğu köşesinde 1.50 x 1.90 m. büyüklüğünde ve tabandan 21 cm. yükseklikte kilden yapılmış bir seki bulunmaktadır. Sekinin güney ucu doğu kapı girişinin hizasına kadar uzanmaktadır. Sekinin üzerinde çeşitli kaplar olduğu gibi, kuzeydoğu köşeye de orta büyüklükte ve dar ağızlı bir küp gömülmüştür. Ayrıca güneydoğu niş içine bir kap yerleştirilmişse de, bunun kırıldığı ve parçalara ayrıldığı görülmüştür.

Doğu kapı girişinin 1.5 m. batısında ve odanın orta kısmına doğru tabana gömülmüş bir çömleğin boşluğu bulunmaktadır, ancak içinde çömlek yoktur. Çömleğin çevresi dairesel bir biçimde sal taşları ile çevrilmiştir. Çömlek boşluğunun içi, kalın bir ponza tabakası ile doldurulmuştur. Bunun dışında depo odasının tabanı, birçok odada olduğu gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Taban üzerinde, ahşap tavanın yanıp çökmesi yüzünden, kalın bir kül tabakası bulunmaktadır.

F8 Odası

E8 Odası'nın hemen doğusunda yer alan F8 Odası, kabaca dikdörtgen bir plan göstermektedir. Ancak bu oda akropolün güney eteğinde olduğu için, özellikle odanın güney duvarları yıkılmıştır. Daha önce de sık sık belirttiğimiz gibi, güney kesiminin çok dik olması, oda duvarlarının daha çabuk yıkılmasına ve tahrip olmasına neden olmuştur. Bu yüzden güney duvarının yıkık olması nedeniyle, odanın genişliği kesin olarak anlaşılamamaktadır.

Bu odanın görülen iki kapısı bulunmaktadır; bunlardan batıda olan E8 Odası'na, kuzeyde olanı ise pithoslu depo odasının doğusunda yer alan hücre planlı oda aracılığı ile sekili salona açılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1.30 m. genişliğinde ve 1.90 m. derinliğinde olan batı kapı girişinin tabanı, sal taşları ile döşenmiştir. Yaklaşık olarak 5.30 x 12.60 m. büyüklüğünde olan bu odanın planı ve özellikle ortaya çıkarılan eşya ve aletler, bu depo odasının hangi amaçla kullanılmış olduğu konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Odanın kare plan gösteren ve ayrıca kuzey ve batı kapılarının olduğu 5.20 x 5.35 m. büyüklüğündeki batı bölümünün tabanı, batısında ve kuzeyinde yer alan odaların tabanı ile aynı seviyededir.

Sıkıştırılmış kilden yapılan tabanın üzerinde, kapı ve çatıyı taşıyan ahşap malzemenin yanması

D 7 odası, batıdan

yüzünden, kalın bir kil ve kömür tabakası birikmiştir. Bu bölümün kuzeybatı köşesi ile kuzey duvarının önünde, yani taban üzerinde ve kuzey duvarının güney kenarında yonca ağızlı bir testi ile çok sayıda tabak yan yana konulmuştur. Testi ve tabaklar duvarın kenarlarına konulduğu için, üst katın yıkılması sırasında fazla zarar görmemiştir.

Kuzey duvarından 1.60 m. güneyde ve tabana ters kapatılan bir tabak çatlamıştır. Tabak kaldırıldığında, taban üzerine konulan ve olasılıkla otlardan örüldüğü sanılan karbonlaşmış bir nesne ile karşılaştırmıştır. Tabağın biçimini alan ve dairesel bir biçim gösteren bu nesnenin neye ait olduğu, ancak yaptırılacak analizlerden sonra kesin olarak belli olacaktır.

Kuzey kapısının ortalama 1.60 x 1.80 m. güneyinde ve taban üzerinde çok sayıda demir nesne ve iki bronz obje bulunmuştur. Yangından ve nemden etkilenen metal eşya ve silahlar, aşırı bir şekilde oksitlenmiştir. Özellikle belirli bir biçim vermeyen amorf durumdaki küçük demir objelerin, hangi tür eşya ve silaha ait oldukları kesin olarak belli olmamaktadır.

Ortalama 5-5.5 cm. genişliğinde ve 21.5 cm. uzunluğunda olan bronz objelerden biri, bir levhanın dövülüp, ince bir kutu gibi birleştirilmesi için yapılmıştır. Üst üste getirilerek birleştirilen bronz levha, demirden yapılan kılıç kınının bir parçasına benzemektedir. Bir başka bronz obje, daire biçimli derin bir kapağa benzemektedir. Kenarları kırık olan bu objenin ortasında, uzun bir bronz çivi bulunmaktadır. Objenin kenarları kırık olmasına karşın, biçimi konusunda kesin bir bilgimiz bulunmaktadır.

Kuzey duvarının 90 cm. güneybatısında ve ikinci bölümü oluşturan kerpiç duvarın hemen batı kenarında bulunan bir başka demir obje, nispeten biraz daha az oksitlenmiştir. Elips bir biçim gösteren demir objenin, büyük bir topuz başına ait olduğu anlaşılmaktadır. Topuz başının üst kısmı sivri, alt kısmı ise ağaç sapın geçmesi için deliktir, ancak ağaç sapı yanmıştır.

Kerpiç duvarın hemen güney eteğinde bulunan demirden yapılmış bir kılıç, taş ve toprağın etkisiyle ezilmiş ve okside olmuştur. Demirden dövme tekniği ile yapılan kılıç, dört parçaya ayrılmıştır, en çok okside olan ve zarar gören yeri sap kısmıdır. Omurgalı olan kılıcın uç kısmı sivridir. Sap kısmındaki kemik ya da ahşap parçası çürümüştür. Çok büyük bir olasılıkla demirden yapılmış diğer silahlar gibi, bunun da ikinci kattan düştüğü sanılmaktadır.

Kuzey kapısının önünde ve doğudaki platformun üzerinde bir başka ilginç buluntuyu, bronz saç halkaları ve boncuk taneleri oluşturmaktadır. Akropoldeki saraya ani düşman saldırısında, büyük bir panik içinde kaçan kadınlar tarafından düşürülen kolyenin boncuk taneleri, çevreye dağılmıştır.

Odanın doğu bölümünün güney duvarı önüne, 2.10 x 6 m. büyüklüğünde bir platform yapılmıştır. Tabandan ortalama 70 cm. yüksekliğindeki bu platformun batı duvarı kerpiçten, güney duvarı da sal taşlardan özensiz bir biçimde örülmüştür. Kerpiç blokların 32 x 43 cm. büyüklüğünde ve 11 cm. yüksekliğinde olduğu görülmektedir. Sal taşlardan yapılan 50 cm. genişliğindeki duvarın güneydoğu köşesi yer yer yıkılmıştır. Platformun tabanı da, tıpkı odanın tabanı gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır.

Oda içinde çıkan yangın sırasında, platformun kerpiçten yapılan batı duvarı tuğlalaşarak kırmızı bir renge dönüşmüştür. Platformun kuzeydoğu köşesinde ve duvarın güney kenarında iki dibek taşı bulunmuştur. Andezit taşından yapılan dibeğin batısında olan dikdörtgen biçimli dibek büyük bir kap biçiminde, diğerinin de içi içbükey biçiminde yapılmıştır. Dikdörtgen biçimli derin kabın kenarları çok özenli bir şekilde işlenmiştir. Dibek kaplarının çevresinde bir ezgi ve öğütme taşı daha bulunmuştur. Dibek taşları gibi, bunlar da bazalt taşından yapılmıştır.

Dibek taşlarının hemen doğusunda ve sekinin üzerinde çok sayıda irili ufaklı kap ve çanak bir arada insitu olarak bulunmaktadır. Derin ve oldukça geniş çanakların yanı sıra, çok sayıda tabak bir arada durmaktadır. İkinci katın çökmesi yüzünden bazı çanaklar ters dönmüş, bazı çanak ve kaplar ise neredeyse birbirinin içine geçmiştir. Bu tür geniş ve derin çanakların içine hangi tür yiyeceklerin konulduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Sarayın depo odalarında ilk kez bu kadar derin ve geniş çanak bulunmuştur. Platformun kuzeydoğu köşesinde de çok sayıda çanak ve büyük kap bulunmaktadır.

Tozdan ve topraktan etkilenmemesi için platformun üzerindeki derin ve geniş çanaklar ile tabak, çömlek ve kaselerin içine çeşitli yiyecek maddelerinin konulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle dibek taşları ile ezgi ve öğütme taşlarının da gösterdiği gibi, çeşitli baklagiller burada öğütülerek, derin ve geniş çömleklere konulmuş olmalıydı. Bu tür öğütme işlemlerinin odanın tabanı üzerinde değil de, platformun üzerinde yapılması, hem çok daha rahat, hem de temiz ve kullanışlı olmasıydı.

AŞAĞI KENT YERLEŞMESİ

Aşağı kent yerleşmesi, Yoncatepe Sarayı'nın yaklaşık olarak 160 m. kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yayvan ve basık bir tepenin kuzey eteğinde bulunan kent yerleşmesinin deniz seviyesinden yüksekliği, ortalama 1960 m.'dir. Yayvan tepenin güneyi daha yüksek, kuzey kısmı ise daha alçaktır. Kentin tepenin kuzey eteğinde yapılmasının nedeni, güneyde Doni Deresi Vadisi'nden esen sert ve soğuk rüzgarların etkisinden korunması içindir.

Kent yerleşmesi hakkında toprak üzerinde yok denecek kadar az iz görülmektedir. Yıkılan konut duvarlarının taşları, 2700 yıl boyunca toprak tabakası altında kalmıştır. 2005- 2008 yıllarında kazı bilim kurul üyemiz Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ve ekibinin manyetik ve jeoelektrik yöntemiyle yaptığı çalışma sonunda, kent yerleşmesinin varlığı kesinlik kazanmıştır. Yerleşme alanının sınırlarının nereye kadar yayıldığını bilemiyoruz, ancak bu konudaki çalışmalarımız devam etmektedir. Çalışmaların sonuçlanması ile kentin kaç dönümlük bir alana yayıldığı öğrenilecektir.

Yayvan tepenin kuzey eteklerine kadar uzanan kent yerleşmesi, bugünkü Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün konumu ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Kent yerleşmesinin kuzeyinde, doğudan batı yönüne doğru alçalan arazi, geniş ve yayvan teraslar halinde uzanmaktadır. Kent yerleşmesinin doğusunu Varak (2800 m.) ve Erek Dağları (3200 m.) tam bir yarım ay biçiminde çevrelemekte ve doğudan esen sert ve soğuk rüzgarlardan korumaktadır. Bu dağların eteklerinden çıkan çok sayıdaki güçlü su kaynağı, güneybatı ve batı yönlerine doğru akmakta, meyve

Sivil yerleşim alanının genel görünümü, kuzeydoğudan

ve sebze bahçeleri ile tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Ayrıca batı yönüne doğru akan kaynak sularının önü kesilerek ünlü Harabe Barajı yapılmıştır. Kent yerleşmesinin 700 m. kuzeybatısındaki Harabe Barajı, batısında yer alan tarım alanlarına hayat vermektedir. Sulamaya dayalı olarak yapılan modern tarım, hayvan besiciliğinden çok daha fazla önem taşımaktadır. Konut odalarının yapılmasında ve işlevsel olarak kullanılmasında, elde edilen tarım ürünlerinin çok büyük bir etkisi vardır.

Yörede bitki örtüsünün gür olması, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin gelişmesini sağlamıştır. Varak ve Erek Dağları arasındaki Cehennem Deresi Vadisi, Doni Deresi Vadisi ve özellikle Erek Dağı üzerindeki Keşişgöl Yaylası, yaz aylarının sonunda bile çok gür çayır ve zengin otlaklara sahiptir. Bu yüzden Eski Çağ'dan günümüze değin yöre halkının ekonomik geçim kaynaklarının başında, hayvan besiciliği çok önemli bir yer tutmaktadır. Yüksekliğin fazla olması, zengin su kaynakları ile dağ çayırları ve otlakların gür olması, yöreyi çok elverişli bir yayla ortamına çevirmiştir. Bu yüzden yöre, Van Bölgesi'nde en fazla büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin yapıldığı yerler arasında yer almaktadır. Hayvan sürülerini korumak için yapılan savunma duvarları ve kış mevsiminde barınmaları için yapılan ahırlar, kent yerleşmesindeki konutların en önemli bölümlerinden birini oluşturduğu sanılmaktadır.

Yöre ağaç çeşitleri yönünden de oldukça zengindir. Özellikle Varak ve Erek Dağları arasında bulunan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan derin ve geniş vadi "Cehennem Deresi Vadisi" olarak isimlendirilmektedir. Bu vadiye bu ismin verilmesinin nedeni, 19. yüzyılın sonlarında bölgede araştırma yapan yabancı seyyahların bu vadideki yabani meyve ağaçları ve sık bitki topluluğu yüzünden, bu vadiden at ile geçememeleri yüzündendir. Yörede yetişen ağaç türleri arasında meşe, çam, kavak ve karaağaç türleri gelmektedir. Ağaç türlerinin zenginliği, taştan yapılan konutların kapı ve çatı örtüsünün temin edilmesi ve kışın yakacak gereksinmesinin karşılanması açısından son derece önemlidir.

Ayrıca sık bitki topluluğu ile kaplı bulunan Varak ve Erek Dağları çevresi ile Cehennem Deresi Vadisi ve Doni Deresi Vadisi, kara av hayvanlarına da çok olumlu bir yaşam olanağı sunmuştur. Bölgede av hayvanları o kadar çeşitli ve çoktur ki, avcılık halkın en önemli uğraşlardan birini oluşturmaktadır.

Eskiden yakın çevrede dağ keçisi, yaban koyunu, Kafkasya ceylanı, ayı, domuz, tilki, kurt, tavşan ve keklik yaşamaktadır. Ancak aşırı avlanma yüzünden birçok av hayvanının soyu tükenmiştir.

Yoncatepe Sarayı'ndaki konutların duvarları, sur ve teras duvarları, mezar odalarının yan duvarları, aşağı kentin konut duvarlarının tümü de, düzgün işlenmiş yassı kum taşından yapılmıştır. Yakın çevrede oldukça kaliteli ve zengin kum taşı yatakları bulunmaktadır. İlginçtir ki bugünkü Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nün geleneksel konut yapılarının duvarları da, benzer inşa tekniğinde kum taşından yapılmıştır. Taşlar arasında birleştirici malzeme olarak, kil kullanılmıştır. Çimento ve kireçten çok sağlam olan kil, tıpkı kum taşı gibi bu yörenin geleneksel konut mimarisinin inşa malzemesini oluşturmaktadır.

I NO'LU ADA

Aşağı Kent Yerleşmesi'ndeki konutların adalar halinde planlanarak yapıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin kentin kuzeyinde yer alan ve bazı odaları yeni yapılan kara yolu çalışmaları ile tahrip edilen odaların müşterek bulunduğu adayı, şimdilik geçici olarak I no'lu konut alanı olarak adlandırdık. Toplam 1000 m'lik bir alanı kapsayan bu adada, büyüklü-küçüklü 13 oda bulunmaktadır. Odaların kullanım amacına göre, büyük bir titizlikle planlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. 2007 ve 2008 yıllarında yapmış olduğumuz kazı çalışmalarında, ortaya çıkarmış olduğumuz 13 odayı, bir bütün içinde değerlendirme olanağına sahip olabildik.

I no'lu adanın en kuzey ucunda bulunan odayı, 1 no'lu mekan olarak adlandırdık. Bu büyük odanın güney duvarı 27 m. uzunluğunda olmasına karşın, kuzey duvarları arazinin eğimli olmasından dolayı yıkılmış ve daha sonra da özellikle yeni yapılan kara yolu tarafından tahrip edilmiştir. Bu yüzden odanın kaç metre büyüklüğünde olduğunu bilemiyoruz. Kabaca dikdörtgen bir plan gösteren bu büyük odanın doğu duvarı, kuzey yönüne doğru ancak 9 m. kadar varlığını koruyabilmiştir. Batı duvarı ise tümüyle tahrip olmuştur. Odanın batısının bir başka ilginç özelliği, kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarın, yassı ve düzgün ana kaya üzerinde bulunmasıdır. Aynı düzgün ana kaya, güneyinde bulunan 2 no'lu oda da bulunmaktadır. Kum taşından yapılan duvar yüksekliği, ancak 40-60 cm. kadar varlığını koruyabilmiştir. Odanın içinde ise herhangi bir ara bölme bulunmamaktadır.

1 no'lu büyük odanın iki kapısı bulunmaktadır; bunlardan biri doğuda, diğeri ise güneydedir. Doğu duvarı üzerinde bulunan kapı, dışarıda olasılıkla açık bir alana doğru açılmaktadır. Ortalama 75 cm. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğinde olan kapı, içeriye doğru açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının ahşaptan yapıldığı bilinmekteyse de, herhangi bir ahşap kalıntısı günümüze değin ulaşmamıştır. Odanın ikinci kapısı ise, güney duvarı üzerinde 2 no'lu odaya açılmaktadır. Ortalama 80 cm. genişliğinde ve 1.30 m. derinliğinde olan kapı girişi, kum taşından oldukça özenli bir şekilde örülmüştür.

Bu büyük odanın güneybatısında bulunan 2 no'lu oda, ikinci büyük mekanı oluşturmaktadır. 11 x 12.60 m. ölçülerinde kabaca dikdörtgen plan gösteren bu odanın duvar uzunlukları eşit değildir. Ortalama 13.8 m. bu odanın içinde de herhangi bir ara bölme yoktur. Odanın kuzey ve güney duvarları 80 cm., doğu ve batı duvarları ise 90 cm. genişliğindedir. Kumtaşından büyük bir özenle örülen oda duvarlarının yüksekliği de, değişkenlik göstermektedir. Örneğin arazinin eğimli olan kuzey duvarı ortalama 40 cm., güney duvarı ise 1 m. yüksekliğindedir. İlk yapıldığı sırada oda duvarlarının 2 m. üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Duvarların yıkılması ile odanın içi ve dışı taş ve toprak ile dolarak, kapanmıştır.

Bu odanın bir başka ilginç özelliği, tıpkı bitişiğinde ve kuzeyinde bulunan oda gibi, batı duvarının tümüyle ana kaya üzerinden geçirilmiş olmasıdır. Ancak duvarın taşlarının büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Eğimli ve düz olan ana kaya, odanın batı duvarının doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Eğer istenilse idi, kumtaşından oluşan ana kaya kolaylıkla demir murçlar ile kesilip düzeltilebilirdi. Oda tabanının sıkıştırılmış kil ile yapıldığı gözlenmiştir. Bu büyük odanın güneyindeki diğer odalar ile bağlantısını sağlayan, bir başka oda bulunmaktadır. Ortalama 80 cm. genişliğinde ve 1.10 m. derinliğindeki kapı girişi odanın güneydoğu köşesine yakındır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmamaktadır.

2 no'lu büyük odanın hangi amaçla kullanılmış olduğunu şimdilik kesin olarak bilmiyoruz. Kazı sırasında ortaya çıkan küçük buluntular da, bu konuya yardımcı olmamaktadır. Çok büyük bir

olasılıkla, depo amaçlı olarak kullanılmış olmalıdır.

Bu odanın doğusunda ve bitişiğinde bulunan odalar topluluğunun, bir plan dahilinde birbiri ile bağlantılı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak odalar topluluğunun, batıdaki dikdörtgen planlı oda ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu alandaki odalar topluluğunun hem güneyine bitişik olarak yapılan odalar ile, hem doğu yönündeki açık alana birer kapı ile açıldığı görülmektedir (Resim: 10). Batıdaki odanın bitişiğinde ve doğusunda ortalama 6.30 x 7 m. büyüklüğündeki kare planlı bir oda, ara duvarlar ile üçe bölünmüştür. Bunun kuzeyindeki 3 no'lu oda, doğu-batı doğrultusunda 6.20 x 4.5 m. ölçülerinde dikdörtgen plan göstermektedir. Odanın tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın kuzey duvarının önünde bir çocuk iskeleti bulunmuştur. Normal bir gömüyü yansıtmayan bu iskeletin, binayı terk ediş sırasında orada kaldığı sanılmaktadır.

Bu odanın güneyindeki alan ortadan bölünerek, küçük iki ayrı odaya dönüştürülmüştür. Batıda 3.90 x 3 m. büyüklüğünde kare plan gösteren 4 no'lu odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmış, ancak odanın güney duvarının önüne sal taşlardan bir seki yapılmıştır. Ortalama tabandan 30 cm. yüksekliğindeki sekinin genişliği de 40 cm.'dir. Sekinin doğu ucuna, yine düzgün biçimli iki kum taşı blok dikey olarak yerleştirilerek, bir niş yapılmıştır. Topraktan ve nemden etkilenmemesi için taş sekinin üzerine çeşitli gıda maddeleri, tarım ve bakliyat ürünlerinin konulduğu anlaşılmaktadır. Bulunan kandil parçası, odanın kandiller ile aydınlatıldığını göstermektedir.
Bu odanın bitişiğinde ve doğusunda yer alan 1.75 x 2.60 m. ölçülerindeki 5 no'lu küçük odanın tabanı da, düzgün sal taşları ile döşenmiştir. Ancak yıkılan çatının ve yan duvar taşlarının etkisi ile taban taşlarının kaydığı görülmektedir. Bu odanın güneybatı köşesine de, sal taşlarından bir niş yapılmıştır. Odalarda bulunan ezgi taşları ve öğütme kaplarının da gösterdiği gibi, bu komplekstekı odaların tarım ürünlerinin işlendiği ve değerlendirildiği yerler olduğu anlaşılmaktadır.

5 no'lu odanın bir başka ilginç özelliği, doğusunda 7 no'lu odaya geçit veren kapı girişinin daha sonra örülerek köreltilmesidir. 75 cm. genişliğinde ve ortalama 1 m. derinliğinde olan kapı girişi, büyük taşlar ile örülerek kapatılmıştır. Ayrıca 6 no'lu odadan 12 no'lu odaya geçit veren kapı girişi de, sonradan örülerek, bir nişe dönüştürülmüştür. Kapı girişlerinin ne zaman ve hangi nedenlerden dolayı köreltildiğini bilemiyoruz.

Bu iki odanın güneyinde bulunan 6 no'lu oda ise, 3.25 x 5.75 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Oda, doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Bu odanın güney duvarının mevcut

I nolu adada bulunan 11 ve 12 nolu odalar, güneybatıdan

yüksekliği, 1.60 m.'dir. İlk yapıldığı sırada taş duvar yüksekliğinin 2 m.'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Birçok oda gibi, bu odanın tabanında sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın içinde bulunan birçok depolama kabının hemen hepsi, çatının ve yan duvarlardaki taşların yıkılması sonucunda kırılarak küçük parçalara ayrılmıştır.

Depo amaçlı kullanılan bu odanın en ilginç özelliği, güneydoğu köşede duvar içine yapılmış bir aydınlanma boşluğunun olmasıdır. Aslında bu aydınlanma boşluğu, 12 no'lu odaya geçit veren bir kapı girişidir. Ancak daha sonra örülerek köreltilmiş ve bir niş biçimine dönüştürülmüştür. Ortalama 70 cm. genişliğinde ve 85 cm. derinliğinde olan aydınlanma boşluğunun tabandan yüksekliği ise 60 cm.'dir. Aydınlanma boşluğunun aynı zamanda içine çeşitli eşyaların konulduğu bir niş olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Aydınlanma boşluğunun üç kenarı gibi, alt kısmı da büyük bir özenle kum taşından örülmüştür. Tabana doğru daralan ve kabaca piramite benzeyen boşluk, ışığı tavandan almaktadır. Benzer biçimli aydınlanma boşlukları, 700 m. kadar kuzeyde yer alan Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nde geleneksel mimariye sadık olarak yapılan konutlarda da bulunmaktadır. 6 no'lu bu oda, doğu duvarı üzerinde bulunan 60 cm. genişliğinde dar bir kapı ile doğusundan bulunan 7 no'lu odaya açılmaktadır.

Odanın hemen doğusunda ortalama 5.90 x 5.70 m. büyüklüğündeki 7 no'lu oda, kabaca kare planlıdır. Odanın tabanı sal taşları ile döşenmişse de, çatının ve özellikle yan duvarlarındaki taşların yıkılması sonucunda bunların kaydığı ve eğildiği görülmektedir. Odanın güney duvarı önüne, tabandan 40 cm. yüksekliğinde ve 50 cm. genişliğinde sal taşlardan bir seki yapılmıştır. Taştan örülen benzer sekiler geleneksel konut mimarisinde de görülmektedir. Sekinin üzerine, topraktaki nemden etkilenmeyecek çeşitli tarım ürünlerinin konulduğu anlaşılmaktadır.

Odanın güneydoğu köşesine yakın bir kapı boşluğu bulunmaktadır. Ortalama 75 cm genişliğinde ve 1.30 m derinliğindeki kapı boşluğu, güneyde bitişik olarak yapılan 8 no'lu odaya açılmaktadır. Kapı girişinin hemen güneydoğu kısmında, tabana gömülmüş ve in-situ durumunda bir kapı sövesi alt mili taşı bulunmuştur. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. Kapı sövesi alt mili taşının uzun süre kullanımdan dolayı aşınıp daire biçimli bir çukurluk yaptığı görülmektedir. Ahşaptan yapılan kapı ve sövesinden günümüze değin en küçük bir kalıntı kalmamıştır.

Tarım ürünlerinin konulduğu ve değerlendirildiği bu oda hem güneyinde, hem de kuzeyinde bulunan odalara birer kapı ile bağlantılıdır. Ara duvarın kuzeydoğu köşesine yakın 80 cm. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğindeki kapı boşluğu, güneyindeki odaya geçit veren kapı boşluğunun tam simetrisi durumdadır. Bu iki odayı ayıran 1.20 yüksekliğindeki taş duvar, arazinin kuzey yönüne doğru eğimli olması yüzünden, kuzeye doğru eğilmiştir.

Ortalama 4.30 x 6.20 m. büyüklüğündeki 8 no'lu oda kabaca dikdörtgen planlıdır. Odanın tabanının sıkıştırılmış kilden yapıldığı görülmüştür. Bu odanın doğu duvarı üzerinde bulunan 70 cm. genişliğindeki kapı boşluğu, dışarıda avlu gibi açık bir alana açılmaktadır. Depo amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılan bu odanın kuzey duvarının orta kısmında bulunan 90 cm. genişliğinde ve 90 cm. derinliğindeki kapı boşluğu, aynı zamanda kuzeyinde bulunan 9 no'lu oda ile bağlantıyı sağlamaktadır.

Kuzeyindeki 9 no'lu oda, 2.95 x 6.25 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Oda doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Kapı girişinin doğu köşesinde in-situ olarak bulunan kapı alt mili söve taşı, kapının içeriye doğru açıldığını göstermektedir. Tek kanatlı olduğu anlaşılan ahşap kapıdan en küçük bir kalıntı kalmamıştır. Kapının çürüdüğü anlaşılmaktadır. Kapı girişinin ön ve arkası ile iç kısmının sal taşları ile döşendiği görülmektedir. Odanın tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmışsa da, ancak tabana yer yer sal taşları da konulmuştur. Birçok odada olduğu gibi, bu oda içinde bulunan yuvarlak biçimli bazalt ezgi taşları, tarım ve bakliyat ürünlerinin öğütülmesi işleminde kullanılmıştır.

Güneybatı köşede yer alan 10 no'lu oda, 3.70 x 9.20 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu odanın da, tıpkı kuzeyinde ve aynı doğrultuda bulunan 1 ve 2 no'lu odalar gibi, doğu duvarı ana kaya üzerinden geçirilmiştir. Odanın tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu odanın doğusunda bulunan mekanlar ile bağlantısını sağlayan iç kapı girişi, 11 no'lu odaya açılmaktadır. Kapı sövesi alt mili taşı, yerinden çıkmıştır. Tek kanatlı kapı, içeriye doğru

açılmaktadır.
11 no'lu oda, 6.90 x 9.5 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu iki odayı, ortalama 1 m. genişliğindeki bir ara duvar ayırmaktadır. Taş duvarların içeriye doğru yıkılması ile, diğer odalar gibi bu oda da taş ve toprak ile dolmuştur. Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; bunlardan kuzey duvarında olanı 2 no'lu mekana, doğu duvarı üzerinde bulunanı da, 12 no'lu mekana açılmaktadır. Odanın güney duvarı üzerinde ise dışarıya açılan herhangi bir kapı girişi yoktur. Kapı sövesi alt mili taşları, yerlerinden çıkmıştır. Odanın tabanı, diğer odalar gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın hangi amaçla kullanıldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

11 no'lu odanın hemen doğu bitişiğinden bulunan 12 no'lu mekan, 9.75 m. x 9.65 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Burası, 1 ve 2 no'lu mekandan sonra, üçüncü büyük odayı oluşturmaktadır. Odanın içinde herhangi bir ara bölme yoktur. Odanın kuzey duvarı üzerinde bulunan ve 6 no'lu mekana geçit veren kapı girişi, 6 no'lu oda yönünde köreltilerek, bir nişe dönüştürülmüştür. 13 no'lu odaya geçit veren kapı ise, 1 m. derinliğinde ve 90 cm. genişliğindedir. Tek kanatlı olan kapı, içeriye doğru açılmaktadır. Kapı sövesi alt mil taşı ise, yerinden çıkmıştır.

11 no'lu odanın 1.60 - 1.80 m. yüksekliğinde olan güney duvarı, arazinin eğiminden dolayı kuzey yönüne doğru kaymış ve yer yer yıkılmıştır. Oda içinde bulunan bazalt taşından yapılmış kırık ezgi kapları ve taşları, tarım ürünlerinin öğütüldüğünü göstermektedir.

Doğuda bitişik olarak bulunan 13 no'lu oda, küçük bir avlu niteliğindedir. 2.30 m. x 4.90 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren ana giriş odası, günümüzde Bakraçlı (eski Yedikilise) köyü konutlarının giriş odasının planı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Giriş odasının doğusunda bulunan ve dışarıya açılan asıl kapı girişi, 105 cm. genişliğinde ve 1 m. derinliğindedir. Bu kapı boşluğu, şimdiye kadar I no'lu adada yer alan konutlardaki en geniş kapı girişini oluşturmaktadır. Giriş odası, hem batısında bulunan 12 no'lu odaya, hem de kuzeyinde bulunan 7 no'lu odaya geçit vermektedir. Kapı sövesi alt mili

II nolu adada bulunan 11 nolu oda, batıdan

taşı, yerinden çıkmıştır. Giriş odasının tabanı düzgün biçimli sal taşları döşenmişse de, büyük bir kısmı kaymış ve yıkılmıştır.

I no'lu adada yer alan odaların asıl giriş kapıları, rüzgardan etkilenmeyen hep doğu yönüne açılmaktadır. Batı kesimde ise herhangi bir kapı girişi bulunmamaktadır. Batı yönünde giriş kapısının bulunmamasının nedeni, batıdan esen soğuk ve şiddetli rüzgardan korunmak içindir.

Tümüyle düzgün işlenmiş kum taşlarından yapılan konut duvarlarının iç kısımlarının sıvandığı anlaşılmaktadır. Ancak dökülen sıvaların beyaz kireç ile badana edilip edilmediğini şimdilik bilemiyoruz. Odaların üst örtüsünün, tıpkı günümüzdeki Bakraçlı (Yedikilise) Köyü konutlarında olduğu gibi, düz dam biçiminde olduğu anlaşılmaktadır.

Odaların içinde çok sayıda yenilerek atılan büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan kemikleri bulunmuştur. Ancak şimdiye kadar kazısı yapılan odaların içinde, herhangi bir tandır ve ocak yerine rastlanılmamıştır. Odaların içinde bulunan depolama kaplarının yanı sıra, kırmızı açkılı Urartu saray çanak çömlek parçaları da bulunmuştur. Yoncatepe Sarayı'nda benzerleri bulunmayan kaliteli Urartu saray çanak çömlek parçalarının bulunmuş olması, burada oturan insanların refah düzeylerinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Konutların nasıl terk edildiğini ve tahrip olduğunu bilemiyoruz. Şimdiye kadar ortaya çıkardığımız konutların içinde herhangi bir yangın tabakasına rastlanılmamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, M.Ö. 7. yüzyılın sonunda Yoncatepe Sarayı'na İskitler saldırdığında, konutlarda yaşayan insanlar taşınabilir eşyaları ile birlikte doğuda bulunan sarp ve yüksek dağların koyaklarına kaçmıştır.

II NO'LU ADA

I no'lu adanın yaklaşık olarak 18 m. güneydoğusunda, bir başka konut alanı bulunmaktadır. Bu alandaki konut alanını, şimdilik geçici olarak II no'lu ada olarak adlandırdık. I ve II no'lu ada arasında ise, cadde ve sokaklar bulunmaktadır. Nitekim Manyetik ve Jeoelektrik ölçüm değerlendirmeleri de, bu görüşü doğrular niteliktedir.

Tıpkı I no'lu adadaki odalarda olduğu gibi, II no'lu adada bulunan odalar topluluğunu çevreleyen duvarların dış kısmı, iri kum taşlarından oldukça sağlam bir şekilde yapılmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, önce adanın dış duvarları ana giriş kapısı ile planlanarak yapılmış, daha sonra içerideki ana bölmeler, koridorlar ve odalar eklenmiştir.

1 no'lu Oda

II no'lu adanın kuzeydoğu köşesinde bulunan 1 no'lu oda, ortalama 2.75 m. x 3.15 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir planı göstermektedir. Bu oda, II no'lu adada bulunan odalar topluluğuna geçişi sağlayan ana mekan niteliğindedir. Bu yüzden düzgün işlenmiş iri kumtaşı bloklardan yapılan odanın duvarları, ortalama 75 cm. genişliğindedir.

Kuzeydoğu yönüne açılan kapı, 1 m. genişliğindedir. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapı, içeriye doğru açılmaktadır. Kapı alt mili söve taşı, batı köşede bulunmaktadır. Kapının açıldığı küçük eşik ardı boşluğu, özenle planlanmıştır. Kapı, kuzeyde yer alan I no'lu ada ile bağlantılı olarak caddeye açılmaktadır.

Odanın içi, yıkılan yan duvarların taşları ile dolmuştur. Odanın tabanı ise, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu oda, hem batısına bitişik olarak yapılan 5 no'lu odaya, hem de güneyinde bulunan 2 no'lu odaya birer kapı ile açılmaktadır. Güneydoğu uç kısmında 95 cm. genişliğinde ve 70 cm. derinliğindeki kapı boşluğu, 2 no'lu odaya geçit vermektedir.

2 no'lu Oda

2 no'lu oda, ortalama 3.30 m. x 3.90 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Duvarların mevcut yüksekliği de, 1.20 m. ile 1.60 m. arasında değişmektedir. Odanın tabanı düzgün sal taşları ile döşenmiştir, ancak yıkılan taş duvarların ağırlığı tarafından tahrip edilmiştir. Bu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır, bunlardan ilki kuzeydoğu köşede yer almaktadır. 90 cm. derinliğinde olan kapı girişi, kuzeyinde bitişik olan bir başka odaya açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu odanın kuzeybatısında bulunan 60 cm. genişliğindeki ikinci kapı girişi, 5 no'lu odaya geçit vermektedir.

3 no'lu Oda

II no'lu adanın güneydoğu ucunda ve 2 no'lu odanın güneyinde bulunan 3 no'lu oda, ortalama 5.40 m. x 5 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Odanın güney duvarı, dik, eğimli

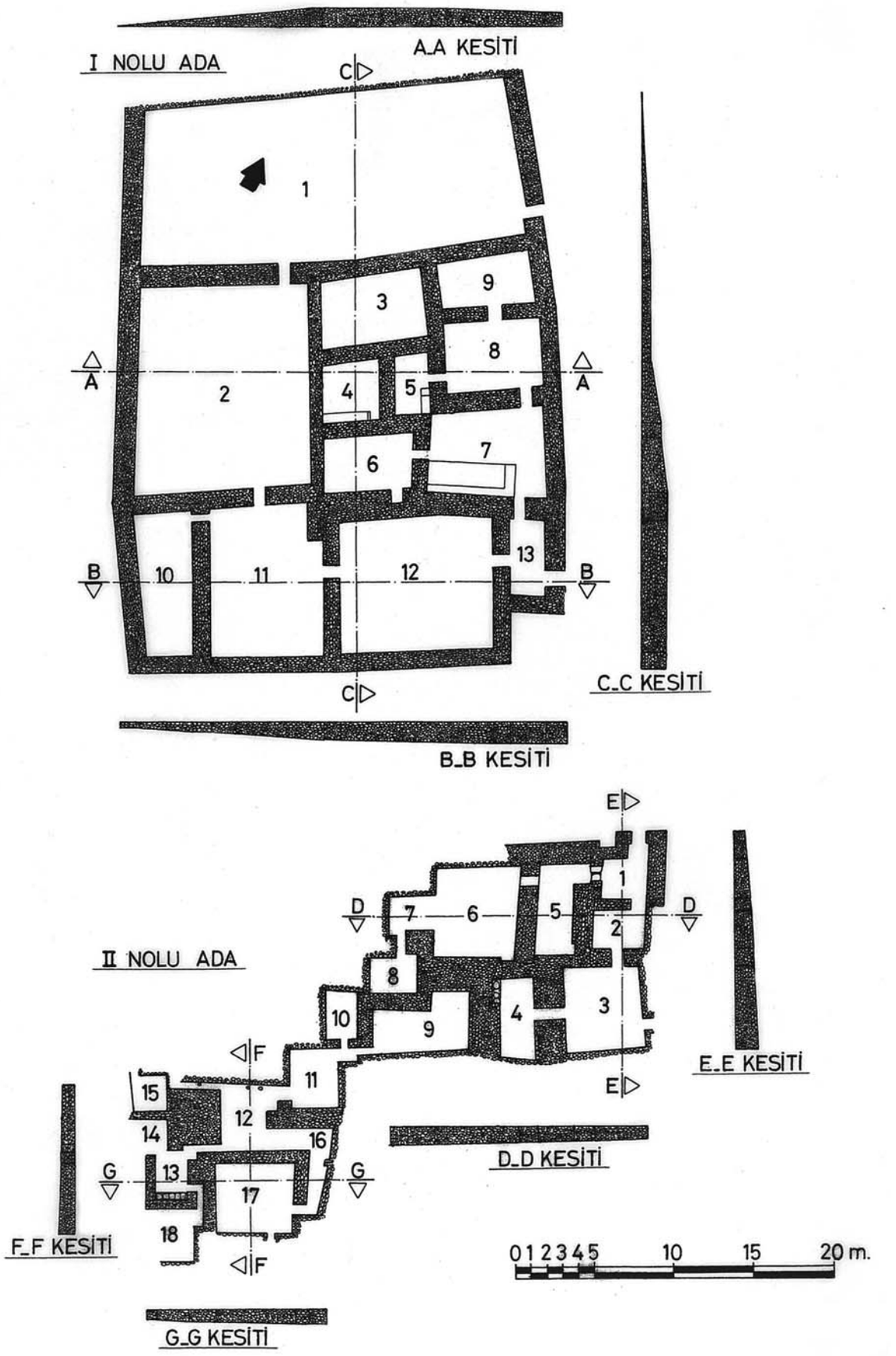

I ve II nolu adadaki konutların plan ve kesitleri

ve yüksek olan arazinin basıncı yüzünden, kuzey yönüne doğru kaymıştır. Odanın içi, çok kalın bir taş ve toprak tabakası ile doludur. Odanın mevcut duvarlarının yüksekliği 1.40 m.- 1.60 m. yüksekliğindeyse de, ilk yapıldığı sıradaki taş duvar yüksekliğinin 2 m.'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Odanın tabanı yassı ve düzgün kum taşlarından döşenmişse de, yıkılan çatı, toprak ve taş duvarların basıncı yüzünden yerlerinden oynamış ve büyük oranda tahrip olmuştur. Odanın giriş kapısı, güneydoğu köşeye yakındır. 80 cm. genişliğinde ve 75 cm. derinliğinde olan kapı girişi, I no'lu adadaki birçok odanın kapısı gibi, yine rüzgar almayan doğu yönüne açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan ahşap kapının, kapı sövesi alt mil taşı bulunamamıştır.

3 no'lu odanın ikinci kapı girişi, kuzeydoğu köşeye yakındır. 70 cm. genişliğinde ve 1 m. derinliğindeki kapı girişi, kuzeyinde bitişik olarak bulunan 2 no'lu odaya açılmaktadır. Odanın içinde bulunan bazalt taşından yapılmış kırık ezgi taşı ile öğütme taşları, bu odanın tarım ürünlerinin değerlendirildiği bir yer olduğunu göstermektedir.

4 no'lu Oda
3 no'lu odanın batısında ve bitişiğinde yer alan mekanı, 4 no'lu oda olarak adlandırdık. Bu iki odayı, 2 m. kalınlığında bir ara duvar ayırmaktadır. Duvarın tam orta kısmında 70 cm. genişliğinde ve 2 m. derinliğinde bir kapı boşluğu bulunmaktadır. 4 no'lu oda, ortalama 2.50 m. x 4.90 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir.

Odanın güneydoğu duvarı 1.70 m. yüksekliğinde iken, kuzey duvarı 60 cm. yüksekliğindedir. Güneyden kuzeye doğru arazanin eğimli ve basınçlı olması yüzünden, güney duvarının çok büyük bir kısmı içeriye doğru göçmüştür. Odanın tabanı da, yıkılan duvarların taşlarından tümüyle tahrip olmuştur. Bu odanın hangi amaçla kullanılmış olduğu ise anlaşılamamıştır.

Odanın kuzeybatı köşesine yakın duvarda, 50 cm. derinliğinde ve 1.45 m. uzunluğunda bir seki yapılmıştır. Sekinin tabandan yüksekliği, ortalama 30 cm. kadardır. Odalar içine yapılan benzer sekiler, I no'lu adada bulunan odalarda da görülmektedir. İlginçtir ki 4 no'lu oda, doğusundaki 3 no'lu mekanın dışında, bir başka odaya geçit vermemektedir.

5 no'lu Oda
1 no'lu odanın batısında ve hemen bitişiğinde bulunan mekanı, 5 no'lu oda olarak adlandırdık. İki odayı, 1.20 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 2.5 x 5.80 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren oda, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır.

Kum taşından yapılan duvarların mevcut yüksekliği de, 1.30 m. ile 1.70 m. arasında değişmektedir. Ancak ilk yapıldığı sırada, duvar yüksekliğinin 2 m.'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yassı kum taşlarından döşenen taban, yıkılan duvar taşları tarafından tahrip edilmiştir. Taş duvarların sıvalı olduğu, ancak badana edilip edilmediği henüz anlaşılmamıştır.

Bu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; kuzeybatı köşede bulunan 60 cm. genişliğindeki kapı açıklığı, batıda yer alan 6 no'lu odaya geçit vermektedir. Doğuda bulunan 70 cm. genişliğindeki kapı açıklığı da, 1 no'lu odaya geçit vermektedir.

Doğuda 1 no'lu odaya geçit veren kapı girişinin çok daha özenli bir şekilde yapıldığı görülmektedir. İçeriye doğru açılan kapının direği ve söve mili alt taşı, kuzeyde köşede yer almaktadır. Tıpkı 1 no'lu kapı girişinde olduğu gibi, burada da kapı sövesi alt mili taşı ile direğin, kuzey köşede yapılan 20 cm.'lik boşluğa yerleştirildiği görülmektedir. Ancak diğer odaların kapıları gibi, burada da ahşap kapı direği ve kapı çürümüştür.

6 no'lu Oda
Bu odanın hemen batısında bulunan mekanı, 6 no'lu oda olarak adlandırdık. İki odayı, yine 1.20 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 5.40 m. x 5.60 m. büyüklüğündeki oda, kare plan göstermektedir. Taş duvarların mevcut yüksekliği de, 1.40 m. ile 1.70 m. arasında değişmektedir.

Odanın güney duvarı, arazinin kuzey yönüne doğru yaptığı ağır basınçtan dolayı daha çok tahrip olmuştur.

6 no'lu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; bunlardan biri batı duvarının ortasında, diğeri de kuzeydoğu duvarının köşesine yakındır. Batıya açılan kapı açıklığı 2.20 m., kuzeydoğuya açılan kapı girişi de, 70 cm. genişliğindedir. Ancak her iki kapı açıklığında da, kapının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıklıklar yalnızca odalar arasındaki geçişi sağlamaktadır.

Batıya açılan kapı girişinin önünde bulunan düzgün kum taşlarından yapılmış basamaklar, bu odaya çıkıldığını ve inildiğini göstermektedir. Odalara basamaklar ile çıkılması ve inilmesi, I no'lu adada bulunan odalarda da görülmektedir. Odaların yapıldığı arazinin aynı seviyede olmaması yüzünden, böyle bir uygulamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Aslında arazinin güneyden kuzey yönüne doğru eğimli olması yüzünden, teraslamaya dayalı konut yapımını zorunlu kılmıştır. Benzer uygulama, Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü konutlarında da görülmektedir.

7 no'lu Oda

Bu odanın hemen batı bitişiğindeki mekanı, 7 no'lu oda olarak adlandırdık. Bu odanın girişi, doğuda 6 no'lu odaya açılmaktadır. 2.20 m. genişliğindeki girişte, herhangi bir kapının olmadığı anlaşılmaktadır. Ortalama 2.20 m. x 2.90 m. büyüklüğündeki bu küçük oda, kabaca dikdörtgen bir plan göstermektedir. Odanın yan duvarları, çok özenli olarak fazla büyük olmayan kumtaşlarından örülmüştür.

Duvarların mevcut yüksekliği, 1- 1.40 m. arasında değişmektedir. Duvarlardaki sıvanın döküldüğü görülmektedir. Taban ise büyük yassı sal taşlardan özenli bir şekilde döşenmiştir. 7 no'lu oda bu konumu ile küçük bir nişe de benzemektedir. İçine çeşitli küplerin konulduğu benzer planlı niş, Yoncatepe Sarayı'nda Büyük Salon'un kuzeydoğusundaki depo odasında da görülmektedir. Yoncatepe Sarayı ile Aşağı Kent mimari uygulamaları arasında benzerliklerin olduğu ve benzer tasarımın her iki yerleşim için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

8 no'lu Oda

7 no'lu küçük oda, 50 cm. genişliğinde ve 1.30 m. derinliğinde bir kapı açıklığı ile güneyinde bulunan 8 no'lu odaya geçit vermektedir. Bu odayı kapatan herhangi bir kapının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Ancak çok büyük olasılıkla çeşitli eşyaların konulduğu bu küçük odada, herhangi bir kapının olmaması gerekmektedir. Bu oda 2.20 m. x 2.90 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. İlginçtir ki bu oda bir başka odaya geçit vermemektedir. Taban, düzgün işlenmiş sal taşlardan döşenmişse de, içeriye yıkılan duvarların taşlarından yer yer tahrip olmuştur. Mevcut duvar

II nolu adada bulunan 11 ve 12 nolu odalar, güneybatıdan

yüksekliği 1.20- 1.40 m. arasında değişmektedir. Bu odanın da depo amaçlı olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

9 no'lu Oda
8 no'lu odanın güneyinde, 9 no'lu oda yer almaktadır. Bu iki odayı birbirinden 1.15 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Doğusunda bulunan 4 no'lu oda ile arasında ise, 2 m. genişliğinde bir ara duvar bulunmaktadır. İlginçtir ki 9 no'lu odanın doğusunda ve kuzeyinde yer alan toplam 8 oda ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bundan sonraki odalar topluluğu, kuzeybatı ve güneyinde bulunan odalar ile bağlantı içindedir. Bu durum bu adada iki ayrı ailenin oturduğunu göstermektedir.

Doğu- batı doğrultusunda uzanan 9 no'lu oda, 3.50 x 6.50 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu odanın doğu ucunda 1.30 x 2.30 m. büyüklüğündeki girinti, bu mekanı kabaca "L" biçimine dönüştürmüştür. Odanın duvar yüksekliği, 1.20 – 1.60 m. arasında değişmektedir, güney duvarı daha yüksektir. Bu yüzden arazinin eğimli olması yüzünden, duvarlar kuzey yönüne doğru daha fazla yıkılmıştır. Odanın içi, yan duvarlardan yıkılan taşlar ile dolmuştur. Taban döşemesi de, yıkılan duvarın büyük taşlarından dolayı tahrip olmuştur. Çok büyük bir olasılıkla bu odanın da depo amaçlı olarak kullanılmış olduğu sanılmaktadır.

9 no'lu odanın kapı girişi, batı yönündedir. Ortalama 1 m. uzunluğunda ve 50 cm. genişliğindeki kapı açıklığı, güney yönüne doğru 40 cm. derinliğinde bir niş yaparak, 90 cm. genişliğine ulaşmaktadır. Çok büyük bir olasılıkla bu niş içinde kapı direği bulunmaktaydı ve kapı dışarıya, yani batıya doğru açılmaktaydı.

10 no'lu Oda
9 no'lu odanın kapı girişinden sonra, batı yönüne doğru devam eden 1 m. uzunluğunda ve 90 cm. genişliğindeki küçük koridor, kuzey yönünde 50 cm. genişliğindeki kapı boşluğu ile 10 no'lu odaya açılmaktadır. Bu odayı doğusunda bulunan 9 no'lu odadan 1.30 m. genişliğindeki bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 2 x 3 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren bu küçük odanın güneyindeki odaların dışında, bir başka oda ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Odanın kapısının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Odanın mevcut duvar yüksekliği, ortalama 90 cm. kadardır. Tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır, ancak yıkılan yan duvarların taşları, tabanı tahrip etmiştir. Bu odanın da hangi amaçla kullanılmış olduğu anlaşılamamıştır. Odaların hangi amaçla kullanılmış olduğunun anlaşılamamasında, içinde herhangi bir eşyanın bulunamamasının büyük etkisi olmuştur.

11 no'lu Oda
9 no'lu odadan batı yönüne doğru devam eden 90 cm. genişliğindeki küçük koridor, 11 no'lu odaya açılmaktadır. 11 no'lu oda , doğusunda ve batısında bulunan odalar arasında kalan bir oda niteliğindedir. Bu yüzden doğusunda ve batısında bulunan odalar ile arasında herhangi bir kapı yoktur. 11 no'lu oda bu konumu ile en çok kullanılan odalardan birini oluşturmaktadır.

Kuzey- güney doğrultusunda uzanan oda, 3 x 3.80 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Odanın mevcut kuzey duvarı 1 m., güney duvarı da 1.30 m. yüksekliğindedir. Arazinin eğimli ve kuzey yönüne doğru basınç yapması yüzünden, güney duvarı bombeli olmuştur. Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden özenli bir şekilde yapılmıştır, ancak taban yıkılan yan duvarların taşları tarafından tahrip edilmiştir.

12 no'lu Oda
Kabaca kuzey- güney doğrultusunda uzanan 12 no'lu oda, 4.35 x 4.70 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Bir ara oda niteliğinde olan bu mekan, hem doğu, hem de güneybatıda bulunan odalara küçük koridorlar ile geçit vermektedir. Bu odada çok kullanılan odalardan biridir. Odanın mevcut kuzey duvarı 75 cm., güney duvarı da 1.10 m. yüksekliğindedir.

Odanın tabanı, büyük bir özenle sıkıştırılmış ve düzeltilmiş kilden yapılmıştır, ancak duvar diplerine yıkılan taşlardan dolayı yer yer tahrip olmuştur. Odanın kuzey duvarı önüne ve kilden yapılmış tabana, orta büyüklükte iki küp gömülmüştür. Küplerin omuz kısmında herhangi bir ölçek işareti bulunmamaktadır. Her iki küpün ağız kısmı da, yıkılan duvarın taşları tarafından tahrip edilmiştir. Kapların içleri boştur, ancak içlerine bakliyat veya tarım ürünlerinin konulduğu sanılan bu küplerin de gösterdiği gibi, bu odanın depo amaçlı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Ayrıca bu odanın kuzeybatı köşesi yanında küçük bir çocuğa ait iskelet bulunmuştur. Ancak iskelet yıkılan kuzey duvarının taşları tarafından ezilmiştir.

Benzer çocuk iskeleti, I no'lu adada yer alan 8 no'lu konutun duvar kenarında da ortaya çıkarılmıştır. Normal bir gömüyü yansıtmayan bu iskeletin, İskit saldırısı sırasında konutları acilen terk ediş sırasında orada kalan hasta bir çocuğa ait olduğu sanılmaktadır.

13 no'lu Oda

Batı yönüne doğru devam eden dar koridor, 13 no'lu odaya açılmaktadır. Koridorun doğu tarafı 55 cm. genişliğinde iken, güney tarafına yapılan 50 cm. büyüklüğünde bir niş ile 105 cm. genişliğe ulaşmaktadır. Doğu- batı doğrultusunda uzanan bu küçük koridorun uzunluğu da, 2.75 m.'dir. Nişin yapıldığı yerde kapı direğinin ve kapının olduğu ve içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır.

13 no'lu oda, ortalama 3 x 3.5 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Odanın batı duvarı, ana kayanın üzerinden geçirilmiştir. Bu oda, II no'lu adanın batı yönündeki en son odasını oluşturmaktadır. Batıdan esen sert rüzgarları önleyen odanın duvarı, ortalama 70 cm. genişliğindedir. Bu oda hem kuzeybatıda, hem de güneyinde bulunan oda ile bağlantılıdır ve bu yüzden çok kullanışlıdır. Tabanı kilden yapılan odanın duvarları, daha fazla yıkılmıştır. Odanın güney duvarı önünde bir seki yapılmıştır. Düzgün sal taşlardan özenli bir şekilde yapılan sekinin tabandan yüksekliği, ortalama 20 cm. kadardır. 65 cm. genişliğindeki seki, doğuya geçit veren kapı girişinin hizasına kadar gelmektedir. Üzerine çeşitli eşyaların konulduğu benzer biçimli sekiler, I no'lu adadaki odalarda da görülmektedir.

14 no'lu Oda

13 no'lu odanın kuzeyinde bulunan 80 cm. genişliğindeki kapı girişi, 14 no'lu odaya açılmaktadır. Kapının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Ortalama 2.10 x 2.40 m. büyüklüğündeki bu odanın batı duvarı, ana kaya üzerinden geçirilmiştir. Kum taşından oluşan ana kayanın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Kuzey- güney doğrultusunda uzanan ana kaya, kuzeyde bulunan I no'lu adadaki odaların batısını da benzer şekilde sınırlandırmaktadır.

Ana kaya üzerinden geçirilen batı duvarı, tümüyle yıkılmıştır. Kuzeybatı köşede yer alan bu küçük odanın diğer duvarlarının da, tahrip olduğu görülmektedir. Duvarların yıkılmasında, güneyden kuzeye doğru arazinin eğiminin dik olması ve batıdan esen sert rüzgarların büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

II nolu adada bulunan12 nolu oda, batıdan

15 no'lu Oda
14 no'lu mekanın kuzeyinde bulunan 15 no'lu oda, 2.25 x 2.30 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Bu odanın diğer odalar ile şimdilik herhangi bir bağlantısı saptanamamıştır.

Kuzeybatı köşede bulunan 56 cm. genişliğindeki kapı girişi, dışarıya açılmaktadır. Kapı içeriye doğru açılmaktadır. Bu küçük odanın duvarları da, kuzey yönüne doğru arazinin eğiminin dik olması yüzünden yıkılmıştır, duvarlarda ancak bir sıra taş dizisi varlığını koruyabilmiştir.

16 no'lu Oda
Mekanların ortasında yer alan 12 no'lu odadan doğu yönüne doğru devam eden 4.55 m. uzunluğundaki büyük koridor, 16 no'lu odayı oluşturmaktadır.
Koridorun 12 no'lu odaya yakın olan batı kısmı 75 cm. genişliğinde iken, doğu kısmı 1.5 m. genişliğindedir. Aslında bu geniş koridor hem 17 no'lu odaya, hem de bir başka odaya açılmaktadır. Kabaca "L" biçimindeki koridorun güneydoğu duvarı üzerinde bulunan 50 cm. genişliğindeki kapı girişi, doğuda yer alan yeni bir odaya geçit vermektedir.

17 no'lu Oda
16 no'lu geniş koridor, güneydoğu yönüne doğru devam ederek, 55 cm. genişliğinde bir kapı açıklığı ile batıda bir başka odaya geçit vermektedir. 17 no'lu oda olarak adlandırdığımız bu oda, 4.50 x 7.30 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir.

Odanın duvarları geniş, sağlam ve yüksektir, kuzey duvarı ortalama 80 cm., güney duvarı da 1.20 m. yüksekliğindedir. İlk yapıldığı zaman taş duvarların 2 m.'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kapının güney köşesinde bulunan kapı direği alt mili taşı, kapı direğinin burada olduğunu ve kapının içeriye doğru açıldığını göstermektedir. Kapı boşluğunun içinde, bronzdan yapılmış bir at koşum parçası (umbo) bulunmuştur, ancak parça nemden aşırı derecede oksitlenmiştir.

Odanın tabanı özenle sıkıştırılmış kilden yapılmışsa da, yıkılan duvarların taşları tarafından yer yer tahrip edilmiştir. Ayrıca bu odanın güneydoğu köşesine yakın 50 cm. genişliğindeki kapı açıklığı, güneyde bulunan bir başka odaya geçit vermektedir.

18 no'lu Oda
13 no'lu odanın güneyinde, 18 no'lu oda yer almaktadır. Bu odaya, 13 no'lu odadan geçilmektedir. 13 no'lu odanın doğu duvarı üzerinde bulunan 55 cm. genişliğinde kapı açıklığı önce doğuya, daha sonra da 60 cm. genişliğindeki dar bir koridor ile güney yönüne devam ederek, 18 no'lu odaya ulaşmaktadır.

Ortalama 3.20 x 5 m. büyüklüğündeki oda, dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu odanın batı duvarı, tıpkı kuzeyde bulunan 14 no'lu odanın duvarı gibi ana kaya üzerinden geçirilmiştir, ancak duvar tümüyle yıkılmıştır. Odanın tabanı da, diğer odaların tabanları gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME
Yoncatepe Aşağı Kent yerleşmesinin savunma duvarı ile çevrili olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak I no'lu adadaki konutlar gibi, II no'lu adada bulunan konutların dış duvarlarının 1.5- 2 m. kalınlığında ve oldukça sağlam olarak yapılmış olması, aynı zamanda savunma görevini de yerine getirmiş olmalıdır.

Tıpkı I no'lu adadaki konutlar gibi, II no'lu adadaki konutlar da tümüyle kum taşından tek katlı olarak yapılmıştır. Ara duvarlarının en az 50 cm. kalınlığında olması, kışın soğuktan korunmak içindir. Ayrıca birbirinden bağımsız olarak yapılan konutların ara duvarları da, 1.5 –2 m. arasında değişmektedir. Birbirinden bağımsız olarak yapılan bu tür konutlarda, ayrı ayrı ailelerin oturduğu anlaşılmaktadır. Şimdiki verilere göre, II no'lu adadaki konutlarda iki ayrı ailenin oturduğu kesinlik kazanmıştır.

Konutların daha önce planlanarak yapıldığını, büyük odaların çevresinde yer alan odalara geçişi sağlayan koridorlar göstermektedir. Ancak ihtiyaca göre küçük odaların yapıldığı da anlaşılmaktadır. II no'lu adadaki odalar, kuzeyde yer alan I no'lu adadaki konutlara kıyasla daha küçük odalardan oluşmaktadır. Hayvanların yaşadığı ahır gibi mekanlara, şimdilik II no'lu adada rastlanılmamıştır. Tandır evinin de konutların dışında veya odalara bitişik olarak daha basit biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır.

II no'lu adada bulunan konutların asıl giriş kapıları, rüzgardan etkilenmeyen kuzey ve doğu yönüne açılmaktadır. Batı yönüne herhangi bir kapı girişinin bulunmamasının nedeni, batıdan esen soğuk ve

şiddetli rüzgardan korunmak içindir.

Tümüyle düzgün işlenmiş kum taşlarından yapılan konut duvarlarının iç kısımlarının sıvandığı anlaşılmaktadır. Ancak dökülen sıvaların beyaz kireç ile badana edilip edilmediğini şimdilik bilemiyoruz. Odaların üst örtüsünün, tıpkı günümüzdeki Bakraçlı (Yedikilise) Köyü konutlarında olduğu gibi, düz dam biçiminde olduğu anlaşılmaktadır.

Odaların içinde çok sayıda yenilerek atılan büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan kemikleri bulunmuştur. Hayvan kemikleri, kazı bilim kurulu üyemiz arkeozoolog Prof. Dr. Vedat Onar tarafından incelenmiştir; buna göre küçükbaş hayvan sayısı çok fazladır. Yabani hayvan kemiğine ise rastlanılmamıştır.

Odaların içinde depolama kaplarının ve mutfakta kullanılan çanak çömleklerin dışında, çok az olarak kırmızı açkılı Urartu saray çanak çömlek parçaları da bulunmuştur. Bazalt taşından yapılmış ezgi taşları ile kapları çoğunluktadır.
Bir çömlek parçasında ait kırık bir kulp üzerindeki işaretler, oldukça ilginçtir. Kabın kaç ölçek alacağını gösteren bu işaretlerin benzerleri, diğer Urartu kalelerinde de bulunmuştur. İlk kez Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent Yerleşmesi'nde, üzerinde ölçek işaretleri bulunan bir kulp parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu küçük, ancak bizim için çok büyük bir değere sahip olan bu ölçekli kulp, diğer Urartu yerleşim merkezleri ile tarihsel ve kültürel bir bütünlük sağladığı için çok büyük bir önem taşımaktadır.

I no'lu adada olduğu gibi, II no'lu adadaki konutların içinde de herhangi bir yangın izine rastlanılmamıştır. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Yoncatepe Sarayı'na İskitler saldırdığında, Aşağı Kent Yerleşmesinde oturan halk taşınabilir eşyasını yanlarına alarak, yüksek ve sarp dağlara kaçmıştır. Bu yüzden konutlardaki odalar boşaltıldığı için, sağlam kalmış çanak çömlek, çeşitli metal eşya ve silah ile diğer eşyalar bulunamamıştır. Yalnızca demirden yapılmış söğüt yaprağı biçiminde birkaç ok ucu bulunmuştur. Aşırı bir şekilde oksitlenen demir ok uçları da, Urartu ok uçlarının benzerini oluşturmaktadır. Bulunan eşyalar, insanların yanlarında götüremediği bazalt taşından yapılmış ezgi kapları ve taşlarıdır. Zaten bunların çok büyük bir kısmı da kırılmıştır.

II nolu adada bulunan13 nolu oda, batıdan

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA - SELECTED BIBLIOGRAPHY

Belli, O. 1998 : "2000 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı" *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 21 Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Ankara, 435-4488.*

Belli, O. 2001 a : *"Excavations at Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis", Tel Aviv* 28/2. Jorusalem, 169-212 (E. Konyar ile birlikte).

Belli, O. 2001b : "An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe", (ed. O. Belli), *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000),* İstanbul, 145-150.

Belli, O. 2002 a : "2001 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2. Ankara, 385-392.

Belli, O. 2002 b : "Skeletal Remains of Dogs Unearthead from the Van Yoncatepe Necropolis" *International Journal of Osteoarchae Ology* 12, 32-47. (V. Onar ile birlikte).

Belli, O. 2003 : "The Largest Early Iron Age Necropolises inr Eastern Anatolia: Ernis-Evditepe", *Tel Aviv* 30/2, Jerusalem, 3-49, (E. Konyar ile birlikte).

Belli, O. 2004 : "2002 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı 2,* Ankara, 351-364. (M. Tozkoparan ile birlikte).

Belli, O. 2005 a : "Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazıları, 2003" – "Van-Yoncatepe Fortrees and Necropolis Excavations, 2003 Campaign", *Tüba-Ar 8*, İstanbul, 187-189.

Belli, O. 2005 b : "Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kaz ıları, 2004" – "Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis Excavations, 2004 Campaign", *Tüba-Ar 8*, İstanbul, 189-191.

Belli, O. 2005 c : "2003 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Mekropolü Kazısı", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara, 189-202 (M.l Tozkoparan ile birlikte)..

Belli, O. 2005 d : "Yoncatepe Kalesi ve Mezarlığı", *Arkeoatlas* 4, İstanbul, 100-101.

Belli, O. 2006 a : "2004 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Ankara, 123-140.

Belli, O. 2006 b : "Urartuların Araziden Faydalanma Yöntemleri: Van Yoncatepe Sarayı ve Yakın Çevresi" – "The Urartian Exploitation Methotds of Land: Van Yoncatepe Palace and its Vicinity", (ed. O. Belli), *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 8-10 Eylül 2004, Van:* Van Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 81-100 (H. Turoğlu ile birlikte).

Belli, O. 2006 c : "Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü", *Prof. Dr. Tahsin Özgüç Anısına, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı,* Ankara, 381-431.

Belli, o. 2007 a : "Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü", *Tarih Boyunca Van,* İstanbul, 212-261.

Belli, O. 2007 b : "Yüksekteki Saray: Yoncatepe", *National Geographic Türkiye,* Ocak sayısı, İstanbul, 65.

Belli, O. 2007 c : "Doğu Anadolu Bölgesinin En Eski ve Özgün Mutfağı: Van Yoncatepe Saray Mutfağı" – "An Old and Unique Kitchen of the Eastern Anatolia: The Palace Kitchen in Van Yoncatepe", *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan, VITA Festschrift Belkıs Dinçol and Ali M. Dinçol,* (ed. M. Doğan Alparslan-M. Alparslan-H. Peker), İstanbul, 49-65.

Belli, O. 2007 d : "Yoncatepe Sarayı'nda Bulunan Konik Biçimli Bronz Kalkan Çıkıntıları (Umboları)" – "The Bronze Cone-Formed Shield Projecting Parts (Umbos) from Yoncatepe Palace", (ed. M. Kadıoğlu-E. Öztepe), *65. Yaşında Ahmet Coşkun Özgünel'e Armağan-Festschrift für Ahmet Coşkun Özgünel zum 65. Geburstag,* İstanbul, 99-113.

Belli, O. 2007 e : "2005 Yılı Van Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü Kazısı", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28 Kazı Sonuçları Toplantısı 1,* Ankara, 429-454 (M: Tozkoparan ile birlikte).

Belli, O. 2007 f : "Van Yoncatepe Sarayı'nda Bulunan Demir Eşya, Alet ve Silahlar", (ed. O. Belli) *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Eylül 2006 Bitlis,* Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, No: 17, Ankara, 58-67.

Belli, O. 2007 g : "Urartian Plant Cultivation at Yoncatepe (Van), Eastern Turkey", *Economic Botony,* 61-3, New York, 290-298. (E. O. Dönmez ile birlikte).

Belli, O. 2008 a : "Van-Yoncatepe Sarayı'nın Depo Odaklarında Bulunan Tarım Ürünleri"-Agricultural Products from the Storerooms of Yoncatepe Palace-Van", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, No: 5, Ankara, 179-192 (E. O. Dönmez ile birlikte).

Belli, O. 2008 b : "Van Yoncatepe Saray Banyosu Küveti, *"Aktüel Arkeoloji* 9, Aralık sayısı, İstanbul, 38-45.

Belli, O. 2008 c : "Doğu Anadolu Bölgesi'nin En Eski ve Özgün Banyo Odası: Van-Yoncatepe Saray Banyosu ve Küveti" *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euregetes, Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Gubastag,* (ed. İ. Delemen-S. Çakay-A. Özdizbay-Ö. Turak), İstanbul, 145-157.

Belli, O. 2009 : "2007 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti Kazıları", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Ankara, 423-448.

Belli, O. 2010 : "2008 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Mekropolü ve Aşağı kenti Kazıları", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 1,* Ankara, 95-120.

Belli, O. 2011 a : "Yoncatepe Kalesi ve Mezarlığı", *Arkeo Atlas, Tarih Öncesinden Demir Çağına Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 1* (ed. N. Karul), İstanbul, 440-441.

Belli, O. 2011 b : "2009 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti Kazıları", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 1. İstanbul, 446-472.

Belli, O. 2011 c : "Anadolu ve Dünyanın En Eski Ağaç Bastonu ve Urartu Mühürcülük Sanatında Baston Sahneleri", (ed. O. Belli), *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 17-21 Haziran 2008 Ahlat,* Ankara 2011, 35-41. (V. E. Belli ile birlikte).

Belli, O. 2011 d : "The Oldest Wooden Stick in the World and Images of Wooden Sticks in the Urartion Glytipc Art", (ed. O. Belli), *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 17-21 Haziran 2008 Ahlat,* Ankara 2011, 42-47. (V. E. Belli ile birlikte).

Belli, O. 2012 a : "Eski Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesinin En Eski ve Özgün Mutfağı: Van-Yoncatepe Saray Mutfağı"-An Old and Unique Kitchen of the Eastern Anatolia: The Palace Kitchen in Van-Yoncatepe", (ed. O. Belli), *II. Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu, 24-26 Kasım 2010, Van,* Van Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2012, 27-42 (V. E. Belli ile birlikte).

Belli, O. 2012 b : "Van-Yoncatepe Sarayı'nda Ortaya Çıkarılan 2700 Yıllık Bulgur Kalıntıları" – "The 2700 Year-Old Bulgur Remains Found in Van Yoncatepe Palace", (ed. O. Belli), *II. Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu, 24-26 Kasım 2010 Van,* Van Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2012, 121-132.

Belli, O. 2012 c : "Urartuların Saray Mutfağı ile Düğün ve Ziyafet Şölenlerinde Kullandıkları Tunç Eşyalar"- "Bronze Iplements Used in the Urartian Palace Kitchen and at Weddings and Banquets", (ed. O. Belli), *II. Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu, 24-26 Kasım 2010 Van,* Van Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2012, 107-120.

ESKİ ÇAĞ'DA VAN GÖLÜ'NÜN GÜNEYİNDE BULUNAN TAŞTAN YAPILMIŞ BİTLİS GELENEKSEL KONUT MİMARLIĞININ KÖKENİNE AİT YAPI KALINTILARI

GİRİŞ

Oktay BELLİ *

1982 yılından beri Van Gölü'nün güneyi'nde yer alan dağlık bölgede sürdürmüş olduğumuz arkeolojik yüzey araştırması sonucunda, tümüyle taştan yapılmış yüzlerce anıtsal mimari yapının varlığı saptanmıştır. Saptanan mimari yapılar hem bölgenin siyasal tarihini aydınlatmış, hem de taştan inşa edilen geleneksel konut mimarisinin ne denli zengin bir geçmişe sahip olduğunu gözler önüne sermiştir.

Van Gölü'nün güneyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan Güneydoğu Toros Dağları'nın kuytu vadilerinde bulunan yüzlerce mimari kalıntı, M.Ö. I. binyılın ilk yarısında bu bölgede yaşanan uygarlık düzeyinin çok yüksek bir seviyeye ulaştığını açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Günümüzde bile büyük bir coşku ve hayranlık ile izlenen taştan yapılmış anıtsal mimarlık anıtları bölge halkı üzerinde öylesine olumlu bir etki yaratmıştır ki, bu yapılarda kullanılan büyük taşların ancak devler tarafından kaldırılarak konutların yapılabildiğini söylencesel bir ifadeyle anlatmaktadırlar. Bu yüzden görkemli mimarlık anıtlarına ve bunları yapanlara karşı duyulan gizemli korku ve saygıdan dolayı, yapılar doğa tahribatı dışında olduğu gibi kalmıştır.

Gerçekten de Van Gölü'nün güneyi ile Bitlis Bölgesi'ndeki dağlık bölgede bulunan ve insanları etkileyen anıtsal taş yapılar, Anadolu uygarlığını zenginleştirmesinin yanı sıra, mimarlık tarihinin gelişimine de büyük katkılar sağlamaktadır.

Van Gölü Havzası'nda taştan inşa edilen ilk mimari yapı örnekleri, günümüzden yaklaşık olarak 2850 yıl önce bölgede çok güçlü bir devlet kuran Urartu Krallığı'na aittir. Özellikle Van Gölü'nün güneyindeki vadiler içinde tümüyle taştan inşa yapılan çok sayıdaki konut kalıntısını da, yıllardan beri bölgede yapmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırması sonuçlarına göre, M.Ö.7. yüzyıla tarihlemiştik.

Van Gölü'nün güneyinde bulunan taştan inşa edilmiş mimarlık anıtları, ilginçtir ki Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde Bitlis ve yakın çevresinde taştan inşa edilen askeri, dini ve sivil mimariye ait yapıları, tasarım ve inşa tekniği açısından geleneksel olarak etkilemiştir. Bitlis şehrindeki konutlarda kullanılan taşlar, Eski Çağ'da inşa edilen konutlarda kullanılan taşlara kıyasla daha küçük ve çok özenli bir şekilde işlenmiştir. Bitlis sivil mimariye ait yapılarda kullanılan taşların cam gibi özenli bir şekilde işlenmesinde, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde Bitlis şehrinde bulunan ünlü demirci atölyelerinde üretilen demirden yapılmış çalışma aletlerinin fazlalığı ve çeşitliliği çok büyük bir rol oynamıştır.

Doğu Anadolu yüksek yaylalarını güneyden kuşatan Güneydoğu Toros Dağları, kuzeyde Muş-Van kapalı havzalarından, güneyde ise Diyarbakır-Siirt platolarından önemli farklılıklar gösterir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve Güneydoğu Toroslar'ın dış yayını oluşturan bu yüksek ve sık kıvrımlı dağlar, kuzeyde Van Gölü Havzası ile güneyde Kuzey Irak ve Kuzey Suriye bölgeleri arasında doğal bir duvar gibi yükselir. Yükseklikleri yer yer 3000-4000 m. arasında değişen bu sık kıvrımlı dağlar, bu bölgelerde gelişen uygarlıkları birleştirici olmaktan çok, ayırıcı bir özellik taşımıştır. Güneyde gelişmiş bir tarım uygarlığı, kuzeyde ise ekonomik üretimlerinin temelinde maden üretiminin çok geliştiği bir uygarlık bulunmaktadır.

YOLLAR

Van Gölü'nün güneyindeki bölgenin orman alanlarıyla kaplı olmasının yanı sıra, kışın da en az 3.5-4 ay karlarla kaplı olması, ulaşım sisteminin gelişmesini zorlaştırmıştır. Bu bölgedeki kara yolları, kuzeyden güneye doğru akan çok sayıdaki çay, dere ve ırmakların arazide açmış olduğu dikey vadiler boyunca gelişmiştir. Ancak tüm olumsuz

** Prof. Dr. Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul- TÜRKİYE*
e-posta: oktaybelli@oktaybelli.net- obelli@istanbul.edu.tr- obelli@hotmail.com

Kale ve Yayla Kentlerine Ulaşan Eski Yol

topografik ve iklimsel özelliklere karşın Van Gölü'nün güneyine açılan ulaşım ağı, Eski Çağ'da Urartu Krallığı'nın diğer bölgelere açılan ulaşım ağından çok daha fazla gelişmiştir. Çünkü bu bölgedeki ulaşım sistemi, zengin olarak bulunan hammadde kaynaklarının işletilmesi ve maden üretimiyle yakından ilgili olduğundan, Urartu Krallığı için hayati önem de taşımaktadır. Örneğin doğal geçit ve vadilerden geçen yolların Eski Çağ'dan günümüze değin çok büyük bir değişikliğe uğramadan kullanıla gelmesinde, bölgede yapılan gümüş, kurşun, simli kurşun, bakır, demir, arsenik, kükürt ve kaynak tuzu üretiminin birinci derecede etkisi olmuştur.

Oldukça engebeli bir coğrafi yapıya sahip olan Van Gölü'nün güneyindeki ulaşım, çay ve ırmakların arazide dikey olarak açmış olduğu güzergahlar boyunca gelişmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan Güneydoğu Toros Dağlarının bir duvar gibi uzanması yüzünden, güneyde Mezopotamya'ya açılan yollar, ancak kuzeyden güneye doğru akan ırmakların güneydoğu Toroslarda açmış olduğu vadiler boyunca yapılabilmiştir. Bunlardan en önemlisi batıda olanı Bitlis Çayı Vadisi, doğuda olanı da Küçük Zap Irmağı Vadisi'dir.

Van Gölü Havzası ve Doğu Anadolu Bölgesi'nden güneyde Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya giden en kısa güzergah, Bitlis Çayı Vadisi boyunca giden yoldur. Bu önemli yol, M.Ö.9. yüzyılın sonlarında Urartu Kralı Menua tarafından planlanmış ve Bitlis şehrinin 10 km. güneyinde bulunan ünlü Semiramis (Deliklitaş) Kaya tüneli'ni açtırmıştır. Kuzey Suriye üzerinden gelen bu ünlü Ticaret Yolu, yalnızca Urartu Krallığı'nın başkenti ***Tuşpa*** (Van Kalesi) için değil, tüm Doğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzeybatı İran bölgeleri için de çok büyük öneme sahiptir.

Doğuda Afganistan-Hindistan üzerinden gelen ve Urmiye Gölü'nün güneyinden geçerek Zagros Dağları Geçitleri'ni aşan Ticaret Yolu, Suriye üzerinden Doğu Akdeniz kıyılarındaki liman kentlerine ulaşmaktaydı. Doğudan getirilen değerli mallar, kara yoluyla Kuzey Suriye ve Bitlis Çayı Vadisi boyunca Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer kentlere gönderilmekteydi.

Bitlis Çayı Vadisi boyunca Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya giden bu ünlü ticaret yolunun

Yayla Kenti kalıntısı, Soran-Başkale

önemi yalnızca Eski Çağ ile sınırlı kalmamış, Orta Çağ ve Osman Devleti döneminde de varlığını sürdürmüştür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Tarihöncesi dönemden beri Van Gölü'nün güneyindeki bölge, orman alanlarıyla kaplıdır. Her ne kadar çivi yazılı Urartu kaynakları diğer konularda olduğu gibi, bu konu hakkında da bilgi vermiyorsa da, diğer kaynaklar bilgi vermektedir. Assur Kralı II. Sargon, M.Ö.714 yılında Urartu Krallığı'na karşı düzenlemiş olduğu ünlü 8. seferinde, Van Gölü'nün güneydoğusunun geçit vermez sedir ağaçlarıyla kaplı olduğunu ve gökyüzünün bile zor göründüğünü anlatmaktadır.

Orta Çağ ve Osmanlı Devleti dönemi yazılı kaynakları da, bu bölgedeki orman alanları hakkında ayrıntılı ve çok değerli bilgiler vermektedir. Örneğin 10. yüzyılda eserini yazan Ermeni tarihçi Thomas Arcruni, Van Gölü'nün güneyindeki Güneydoğu Toros Dağları ile özellikle Müküs Bölgesi'nin sık orman alanları ile kaplı olduğunu bildirmektedir. 8. ve 9. yüzyıllar hakkında bilgi veren Glag'lı Zenop ise, Muş Bölgesi'nin sayısız ağaç türleri ile kaplı olduğunu yazmaktadır. 10. yüzyılın başlarından beri Arap tarihçi ve coğrafyacılar da çok değerli bilgiler vermektedirler. Arap tarihçi îbn al-Fakih, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki ormanlarda 20 çeşit ağacın bulunduğunu ve ağaçların çok değerli bir ticaret kaynağı olduğunu yazmaktadır. Bölgedeki sık orman örtüsünün 17. yüzyılın ortalarına değin varlığını sürdürdüğünü, ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi de yazmaktadır. Evliya Çelebi Tatvan'dan Van'a gelmek için, Van Gölü'nün kuzeyini dolaşmak zorunda kaldıklarını, oysa Van Gölü'nün güneyindeki yolun çok kısa olmasına karşın, ormanlarla kaplı olması yüzünden gidilemediğini belirtmektedir.

Van Gölü'nün güneyinde yer alan dağlık bölgenin sık bitki topluluğu ile kaplı olması, kara av hayvanlarına da çok olumlu bir yaşam olanağı sunmuştur. Bölgede kara av hayvanları o kadar çeşitli ve çoktur ki, avcılık halkın en önemli uğraşlarından birini oluşturmaktadır. Eski Çağ'da kara av hayvanlar ve avcılık faaliyetleri, bölgede yaşayan insanların sanatına da yansımıştır. Avcılar, avlarının başarılı geçmesi için, avlayacakları hayvanların resimlerini kaya yüzeylerine çizmiştir. Örneğin Tirişin Yaylası ve Gevaruk Vadisi'nde binlerce kaya parçası üstüne çizgi ve vurgu tekniği ile çizilen çeşitli av hayvanı resmi, bölgede avcılığın

ne denli yaygın olduğunu göstermektedir. Eskiden bölgede dağ keçisi, yaban koyunu, Kafkasya ceylanı, bizon, ayı, panter, domuz, tilki, kurt, tavşan ve keklik yaşamaktadır. Ancak aşırı avlanma yüzünden ne yazık ki bir çok hayvanın soyu tükenmiştir. Ayrıca bu bölgedeki orman alanlarının varlığı hem mimari yapılarda ağaçların kullanılması, hem de maden ergitilmesinde gereksinme duyulan odun kömürünün sağlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Örneğin 1 ton demir cevherini ergitmek için 8 ton odun kömürüne gereksinme duyulduğunu göz önüne alacak olursak, yapılan büyük maden üretiminde orman alanlarının ne denli önemli bir rol oynadığı kolayca anlaşılır.

Ancak yüzlerce yıldan beri ağaçların yapı malzemesi ve maden ergitilmesi işleminde kullanılmasının yanı sıra, kış mevsiminin çok uzun ve soğuk geçmesi nedeniyle yakıt gereksinmesi ve çobanların sorumsuzca ateş yakmaları sonucunda orman alanları, içinde yaşayan av hayvanları ile birlikte ortadan kalkmıştır.

Orman alanlarının yavaş yavaş ortadan kalkmasına koşut olarak, çayır ve otlaklar daha da gelişmiştir. Zengin dağ çayırları ve gür otlaklar, küçükbaş hayvan besiciliğinin gelişmesini isteklendirmiştir.

BÖLGENİN SİYASAL TARİHİ

Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgede yapmış olduğumuz yüzey araştırması sırasında saptamış olduğumuz mimari kalıntılarının yayılım alanına göre, Van Gölü'nün güneyinin M.Ö. 9. yüzyılın başlarından itibaren çivi yazılı Assur kaynaklarında Hubuşkia Ülkesi olarak geçen bölge olduğu kanısına vardık. Oysa daha önce kaynak analiziyle Hubuşkia Ülkesi'nin coğrafi konumu harita üzerinde çıkarılmak istenmiştir. Ancak daha önce bölgede herhangi bir arkeolojik yüzey araştırmasının yapılmamış olması, getirilen önerilerin bir varsayımdan öteye gidemediğini göstermiştir.

Türkiye toprakları içinde yaptığımız araştırmaya göre Hubuşkia Ülkesi'nin sınırları batıda Pervari (Siirt), güneyde bugünkü Türkiye-Irak sınırı, kuzeyde Van'ın 64 km. güneyi, doğuda da bugünkü Türkiye-İran sınırı çevresine değin uzanmaktadır. Ayrıca Kuzeybatı İran'da araştırma yapan meslektaşım W. Kleiss, bugünkü Türkiye-İran sınırının İran toprakları içinde kalan kısmında,

Yayla Kenti kalıntısı, Beşan Gediği

Yayla Kenti kalıntısı, Beşan Gediği

Van Gölü'nün güneyindeki mimari kalıntılarla çok büyük benzerlik gösteren iki yerleşim merkezinin varlığını saptamıştır. Kuzey Irak Bölgesi'nde benzer mimari kalıntıların bulunmadığını ise, Alman meslektaşlarım bildirmiştir.

Hubuşkia adı, tıpkı Uruatri, Nairi ve Habhi gibi Assur Krallığı'na vermiş olduğu bir isimdir. Hubuşkia, Assur Kralı II. Tukulti Ninurta (M.Ö. 890-884) döneminden, Assarhaddon (M.Ö. 681-669) dönemine kadar çivi yazılı Assur kaynaklarında geçmektedir. Urartu Krallığı'nın bu bölgeyi hangi isimle adlandırdığını ise şimdilik bilemiyoruz. Bölgede yapmış olduğumuz araştırma sırasında da, ne yazık ki herhangi bir çivi yazılı belgeye şimdilik rastlanılmamıştır.

Güneyde Assur Krallığı ile kuzeyde Urartu Krallığı arasında tampon bir bölge durumunda olan Hubuşkia Ülkesi'ne, Assur Krallığı tıpkı Urartu'ya yapmış olduğu gibi sık sık askeri seferler düzenlemiştir. Hubuşkia Ülkesi önemli coğrafi konumunun yanı sıra, özellikle sahip olduğu zengin gümüş, kurşun, simli kurşun, bakır ve demir gibi maden yatakları açısından hem Assur, hem de Urartu Krallığı için hayati önem taşımıştır. Assur kralları her ne kadar M.Ö.9. yüzyılın son çeyreğinden önce bu ülkeye yaptıkları yağma seferleriyle maden vergisi almışlarsa da, durumun daha sonra Urartu Krallığı'nın lehine değiştiği de bir gerçektir. Örneğin, 9. yüzyılın son çeyreğinde Urartu krallarından İşpuini ve oğlu Menua'nın ortak krallıkları döneminde, Hubuşkia Ülkesi'nin Urartu Krallığı'nın denetimi altına girmiş olduğunu, Urmiye Gölü'nün güneybatısında bu iki krala ait çok sayıda çivi yazılı yapı ve zafer yazıtı da kanıtlamaktadır. Batısında yer alan Şupria Ülkesi'yle birlikte önceleri Assur Krallığı'na gümüş, kurşun, bakır ve demir gibi metalleri haraç olarak veren Hubuşkia, Urartu Krallığı'nın 9. yüzyılın ortalarında kurulmasından sonra, artık Assur Krallığı'na maden haracı vermemeye başlamıştır.

Bölgedeki toplulukların ekonomik üretimlerinde önceleri küçükbaş hayvan besiciliği ve özellikle maden üretiminin ön planda olduğu

anlaşılmaktadır. Ancak bölgenin Urartu Krallığı'nın egemenliği altına girmesinden sonra tarım, hayvancılık kadar önem kazanmış olmalıdır. Tıpkı kuzeyde Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan Van Bölgesi'nde olduğu gibi, burada da sulamaya dayalı tarım yapılmaya başlanmıştır. Ancak sulama tesislerinin Urartu Krallığı'nın sınırlarından güneye doğru uzaklaştıkça azaldığı görülmektedir. Örneğin Hubuşkia Ülkesi'nin kalbi sayılan Van Gölü'nün güneyi ile Hakkari Bölgesi kuzeyi arasındaki dağlık bölgede çok az sayıda baraj ve gölet bulunmaktadır.

Tarıma elverişli toprakların azlığının yanı sıra, karasal iklimsel özellikler de, tarım kültürünün dağlık bölgede gelişmesini engellemiştir. Ancak Van Gölü'nün güneydoğusunda yer alan Başkale Bölgesi'ndeki baraj, gölet ve sulama kanallarının fazlılığı, bu iki bölge arasındaki ekonomik üretim farklılığını gözler önüne sermektedir. Elde edilen tarım ürünlerinin, kale, Dev Evleri ve özellikle Yayla Kentleri'nde oturan insanların besin gereksinmesini karşıladıkları anlaşılmaktadır. Urartu Krallığı'nın yıkılmasından sonra, bölgedeki sulama tesisleri yapılan küçük onarımlar ile uzun bir süre daha çalışmıştır. Ancak sulama tesislerinin çalışmamasından sonra, bölgedeki insanların tarım ürünlerine duydukları gereksinme, Van Bölgesi'nden karşılanmıştır.

HURRİLERİN YÖNETİMİ

Arkeolojik belgelerden öğrendiğimize göre, Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi M.Ö. III. bin yılı başlarından itibaren Hurrilerin egemenliği altına girmiştir. Yarı göçebe bir yaşam biçimi sürdüren Hurriler, tarihte ilk kez Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Kültür Birliği"ni sağlamıştır. Kültür Birliği'nin karakteristik özelliğinin başında, çadır biçimli yuvarlak planlı konut kalıntıları ile kullandıkları çanak çömleklerdeki benzerlikler gelmektedir.

Bilindiği gibi Kafkasya kökenli olan Hurrilerin dilleri, kökten türetilen Assianik Dil Grubuna'na aittir. Yani Hurrilerin ve onların torunu olan Urartu ve Hubuşkiyalıların dilleri Hint-Avrupa ve Sami Dilleri ile ilişkisi olmayan Doğu Kafkasya Dil Ailesi'ne mensuptur. Urartu ve Hubuşkiyalıların dilleri, günümüzde Kafkasya'da yaşayan Çeçen, Abhazya ve İnguş Dilleri ile yakın bir akrabalık

Yayla Kenti Kalıntısı, Pirhilan

Yayla Kenti Kalıntısı, Şeyh Hasan

ilişkisi içindedir. Urartu Krallığı'nın M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında yıkılmasından sonra, Doğu Anadolu Bölgesi'ne gelip yerleşen Ermenilerin dilleri ise, Hint-Avrupa Dil Ailesi'ne aittir.

Yarı göçebe bir yaşam sürdüren Hurriler, Van Gölü'nün güneyinde yer alan yaylaları yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Hurrilerin besledikleri binlerce küçükbaş hayvan sürüsü için, Van Gölü'nün güneyinde yer alan zengin su kaynakları ile otlaklar, çok elverişli bir yaşam ortamı sunmuştur. Bölgedeki Erken Demir Çağı'na ait kale ve nekropollerin fazlalığı, Hurrilerin nüfus yoğunluğu konusunda bilgi vermektedir.

Birçok dilbilimcinin de kabul ettiği gibi, çivi yazılı Assur belgelerinde geçen Hubuşkia Ülkesi yöneticilerinden ***Kaki, Puhame*** *ve* ***Datana (Dataya, Dadi)*** tipik Hurri adlarıdır. Hubuşkia Ülkesi'nin Hurri adları taşıyan kralların buyruğunda örgütlenmesi, Urartu Krallığı'nın erken dönem tarihi için büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü M.Ö. I. binyılın ilk yarısında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hurri dili ve kültürünü devam ettiren Hubuşkia ve bunun batısında yer alan Şupria Ülkesi'dir.

Etnik olarak Hurri kökenli boy ve budunların Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgede ekonomik ve politik yönden etkinliklerini sürdürmüş olduklarını, günümüze değin varlığını koruyan çok sayıdaki yerleşim merkezine ait tümüyle taştan yapılmış mimari kalıntı da doğrulamaktadır.

Dağlık bölgede tümüyle iri taşlardan inşa edilen mimarlık anıtları, daha önce varsayılan görüşlerin aksine, bu bölgedeki yerleşimin göçebe ve yarı göçebe toplulukların geçici yerleşmelerine ait olmadıklarını açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Taş işlemede ve demir işçiliğinde oldukça ileri bir düzeyde olan Hurriler'in, Urartu taş işçiliğini ve demircilik sanatını etkiledikleri anlaşılmaktadır.

Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde taş işleme ve demircilik işçiliğini, Bitlis şehrindeki zanaatkarlar devam ettirmiştir.

TAŞTAN İNŞA EDİLEN ANITSAL MİMARİ YAPILAR

Van Gölü'nün güneyi'ndeki dağlık bölgede, oldukça geniş bir alana yayılan ve günümüze değin çok az yıkılan yüzlerce yerleşim merkezine ait mimari kalıntı bulunmaktadır. Saptadığımız yapı kalıntılarının karakteristik özelliği, dış yüzleri kabaca düzeltilerek büyük taşlardan inşa edilen yapıların tekdüze ve anıtsal oluşudur. Kerpiç malzemenin ve duvarlar arasında ahşap hatılların kullanılmadığı yapı duvarları, iri taşlardan kyklopik olarak yapılmışlardır. Arazinin sarp ve engebeli olması nedeniyle bölgedeki yerleşim merkezleri oldukça geniş bir alana yayılmasına karşın, dağınık ve seyrektir. Toplu bir planlamadan söz edilmezse de, kalker yataklarından tonlarca ağırlıktaki taşların çıkarılması, taşınması ve anıtsal yapıların inşasını gerektiren birleşik organizasyona karşı duyulan gereksinme, oldukça yaygın ve ciddi bir tehlikenin varlığını da kanıtlamaktadır. Bu tehlikenin ise toplulukların kendi aralarında otlak, mera, hayvan, su kaynakları ve zengin maden yatakları, üretimi ve ticareti yüzünden sık sık yaptıkları kavgalardan çok, güneyde asıl düşman olan Assur Krallığı'nın düzenlediği yağma seferleri olduğu kuşkusuzdur.

Yapılarda kullanılan milyonlarca metreküp taş, genellikle mimari yapıların çok yakınında bulunan ve oldukça sert bir bileşime sahip olan kalker kayalıklarından çıkarılarak elde edilmiştir. Tonlarca ağırlıktaki taşların çıkarılması ve kullanılacak yapı için engebeli arazide nakledilmesi, olağanüstü bir başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki maden kaynaklarının bol ve çeşitli olması ve demirden yapılmış gelişmiş el aletleri anıtsal yapılarda kullanılan büyük taşların işlenmesini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Nitekim taşların işleniş biçimiyle duvar örgüsünün tüm bölgede hemen hemen benzer teknikte yapılmış olması, elde edilen demir araç ve gereçlerin türüyle, teknik yeteneklerin gelişimine dayanmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki toplulukların ekonomik üretimlerinin temelini küçükbaş hayvan besiciliği ve tarımdan çok madenciliğin oluşturduğunu, bulmuş olduğumuz madenlerin ergitilmesiyle oluşan yüzlerce cüruf deposu da doğrulamaktadır.

Bölgede saptamış olduğumuz mimari kalıntılar güneyde Kuzey Irak ve Kuzey Suriye, kuzeyde ise Urartu Krallığı'nın mimarlık anıtlarıyla gerek plan, gerekse inşa tekniği açısından önemli

Dirbe, Beşan Gediği

Dirhe, Pirhilan

farklılıklar gösterir. Arkeolojik yüzey araştırması sırasında bulmuş olduğumuz çok az sayıdaki çanak çömlek parçası, ne yazık ki şimdilik mimari kalıntıların kesin olarak tarihlendirilmesine yardımcı olamamaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi mimari yapıların büyük bir kısmı M.Ö. 9. yüzyıla aittir.

Ayrıca bu bölgede bulunan ve halk tarafından kaçak olarak kazılan Erken Demir Çağı'na ait oda mezarlar da, M.Ö. 10.-9. yüzyıllara tarihlenmektedir. Bindirme tekniği ile iri taşlardan yapılan mezarlar ön girişsizdir ve klasik Urartu mezarlarından ayrımlı olarak, içeride armağanların konulduğu nişler ve sekiler bulunmamaktadır. Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu mezarların başında, Müküs, Bohanis, Arıhan, Kaletepe, Avzini ve Hakkari gelmektedir. Bu tür mezarlar Erken Demir Çağ'ına tarihlenen Van Bölgesi'ndeki Ernis-Evditepe, Yürek, Aşıkhüseyin, Panz, Şorik, Yukarı Sağmalı, Şehit Tepe, Musava, Karagündüz ve Van-Yoncatepe mezarlarıyla benzerlik göstermektedir. Yaklaşık olarak 60.000 km²'lik bir bölgeye yayılan taştan yapılmış mimari kalıntılar, genellikle "zengin maden yatakları ve maden üretim merkezlerinde", "gedik ve geçitlerde", "su kaynaklarında", "baraj ve göletlerin yanında", "yol kavşaklarında", "vadilerde" ve "geniş dağ düzlüklerinde" bulunmaktadır. Deniz seviyesinden ortalama 2250- 2650 m. yükseklikte bulunan mimari kalıntıları, üç ana grup altında toplayabiliriz:

1- KALELER
2- YAYLA KENTLERİ
3- DEV EVLERİ (DİRHELER)

1-KALELER

Bölgede bulunan kaleler, Yayla Kentleri ve Dev Evleri'ne kıyasla çok daha azdır ve tüm yerleşim merkezlerinin ancak %6'sını oluştururlar. Arazinin sarp, yüksek ve engebeli olması nedeniyle, kalelerin yapılmasını isteklendirmediği anlaşılmaktadır. İleride de belirteceğimiz gibi, kalelerin görevini ve işlevini yüksek tepeler üzerine yapılan Dev Evleri (Dirheler) yerine getirmiştir. Kaleler yollar üzerinde gedik ve geçitleri denetim altında tutan,

her türlü güvenliği sağlayan, maden ve diğer doğal zenginlikleri koruyan, yerleşim merkezlerindeki yönetimi sağlayan ve sınırları güçlendiren bir işleve sahiptir. Bunlar ya yerleşim merkezlerinin içinde, ya da fazla yüksek olmayan kayalıklar üzerinde kurulmuşlardır. Kalelerin mimari yönden ayrımlı bir özelliği yoksa da, konumları ve işlevleri yönünden Yayla Kentleri ve Dirheler'den (Dev Evleri) ayrılırlar, yer aldığı tepenin topografik özelliklerine uyan kalenin planı, dik açılı küçük bir şatoyu andırmaktadır.

Bölgedeki kalelerin plan ve yapım teknikleri, Erken Demir Çağı kalelerine benzemediği gibi, çok gelişmiş Urartu kalelerine de benzememektedir. Taş temeller üzerinde kerpiç duvarların bulunup bulunmadığı belli olmamaktadır. Bugüne değin saptanan kalelerde, kurtin ve bastiyon çıkıntılarının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Düzeltilmiş ana kayalıklar üzerinde yükselen kale duvarları, köşe taşlarının düzgünlüğü ve dar rizalitleri ile dikkati çekerler. Ancak iri taşlardan yapılan Dirhe (Dev Evleri) ve Yayla Kentlerindeki yapı duvarlarına kıyasla, daha küçük taşlardan yapılmışlardır. Bu yüzden kaleler, Dev Evleri ve Yayla Kentlerindeki mimari kalıntılara kıyasla daha fazla tahrip olmuştur.

Van Gölü'nün güneyindeki bu tür kalelerin bir başka ilginç benzerini de, bugünkü Bitlis Kalesi oluşturmaktadır. Fazla büyük olmayan bir kayalık tepe üzerine kurulan Bitlis Kalesi, Van Gölü'nün güneyinde yer alan küçük kalelerin tasarım ve inşa tekniği açısından benzerini oluşturmaktadır. Ancak ne yazık ki Bitlis Kalesi, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen savunma duvarları nedeniyle, tümüyle değişmiştir. Kale içinde yapılacak olan sondaj kazıları sonucunda, ortaya çıkarılacak çanak çömlek parçaları ve diğer arkeolojik bulgular, bu konuya aydınlık kazandıracaktır.

2- YAYLA KENTLERİ

Çok sayıdaki yapının bir arada bulunmasıyla oluşan Yayla Kentleri, arazinin engebeli topografik yapısı nedeniyle oldukça dağınık olarak karşımıza çıkan Kale ve Dev Evleri'nden ayrılırlar. Fazla büyük olmayan Yayla Kentleri, bölgedeki yerleşim merkezlerinin ancak %24'ünü oluşturmaktadır. Arazinin elverişsiz topografik özellikleri eskiden olduğu gibi günümüzde de bu bölgede büyük

Dirhe, Pirhilan

Dirbe, Beşan Gediği

kentlerin kurulmasına ve gelişmesine elverişli değildir. En büyük Yayla Kenti, Van'ın yaklaşık olarak 108 km. güneyinde Pirhilan olarak adlandırılan yerleşim merkezinde 24.000 m^2'lik bir alana yayılmaktadır. Ancak bunlar bölgenin ilk kent dokusunu oluşturdukları için büyük bir önem taşımaktadır.

Yayla Kentlerinin konumları, planları ve inşa teknikleri, kuzeyde Urartu Krallığı'nın kentleriyle büyük farklılık göstermektedir. Topografik özellikleri ve planları açısından cadde ve sokakları birbirini dik kesen ızgara planlı Urartu Kentleri, Yayla Kentlerinden çok daha fazla gelişmiştir. Urartu konutlarının temelleri taş, üstü kerpiç duvarlardan yapılmasına karşın, buradaki konutlar tümüyle taştan yapılmıştır. Bu özelliği ile Yayla Kentlerindeki konutlar, Bitlis geleneksel konut mimarlığının inşa tekniği ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir.

Doğu Anadolu'nun geleneksel konutlarında olduğu gibi, buradaki konutların çatıları da düz damlıdır. İçeride yakılan ocağın dumanının dışarıya çıkması için dam üzerinde bir baca boşluğunun olduğu sanılmaktadır. Konutların içindeki duvarların sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle dikdörtgen biçimli odaların yan yana eklenmesinden oluşan konutların yarısı toprağın altındadır. Odaların içine merdiven ile girilmektedir. Bu tür inşa yönteminin iklimsel özelliklerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 400 yılında bu bölgenin batısından geçen Xenophon'da buradaki konutların yarısının toprağın altında olduğunu anlatmaktadır.

Kuzeyde Urartu Krallığı'nın yayılım alanında bulunan konutlar, genellikle iki odalı ve bunların önünde bulunan bir ön avludan oluşmaktadır. Van Gölü'nün güneyindeki konutlar ise yan yana dikdörtgen biçimli odaların eklenmesinden oluşmaktadır. Kapı girişinin hangi duvar üzerinde yer aldığı belli olmamaktadır. Bölgenin kuzeyinde, Urartu ile komşu olan sınır kısmında iki yerleşim merkezinden Giyimli ile Bezirgan'da, birer tane iki odalı, ön avlulu konut türü bulunmaktadır. Bu tür konutların Urartu'dan etkilendikleri anlaşılmaktadır. Urartu başkenti ***Tuşpa***'nın (Van Kalesi) 64 km. güneyinde yer alan Bezirgan yerleşim merkezinin, Urartu Krallığı ile Hubuşkia arasında önemi bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Fazla yüksek olmayan bir kayalık tepe üzerinde

yer alan ve çok büyük ölçüde tahrip olan küçük kalenin batı eteğindeki yerleşim merkezi, geniş bir alana yayılmaktadır. Doğudaki yayvan tepelerden toprak içine açılan Bezirgan Kanalı ile getirilen su, günümüzde bile yerleşim merkezinin içinden akmaktadır.

Sürekli bir yerleşimi gösteren Yayla Kentleri'ne uzaktan bakıldığında, asıl yerleşim merkezinin çevresinde adacıklar halinde bulunan yerleşim birimleri sanki birer mahalleyi, konutlar arasındaki boşluklar da cadde ve sokakları yansıtmaktadır. Deniz seviyesinden ortalama 2250-2650 m. yükseklikte kurulan Yayla Kentleri'ndeki konutların iri ve düzgün taşlardan yapılan duvarların anıtsal görünümü, bunların gerçek anlamda birer Yayla Kenti olduğunu göstermektedir. Belirli bir plan göstermeseler de, ya birbirine bitişik ve aynı doğrultuda, ya da elips biçimi alacak şekilde sıralanan yerleşim birimleri, kurulduğu arazinin topografik özelliklerine uygun olarak geniş bir alana yayılmaktadır. Günümüzde bu bölgedeki Yayla Kentlerinin yakınlarına güneyden gelen ve mevsimlik olarak yerleşen yarı göçebe toplulukların, büyük kıl çadırlardan oluşan ve "Zoma" olarak tanımlanan yaz yaylaklarının yerleşim planı ile Yayla Kentleri'nin yerleşim planı arasında büyük bir benzerlik görülmektedir.

Anadolu'nun en yüksek rakımlı yerleşim merkezlerini oluşturan Yayla Kentleri'nin bir başka ilginç özelliği, çevresinin savunma duvarları ile çevrilmemiş olmasıdır. Oysa kuzeyde kalelerin eteklerinde yer alan birçok Urartu kentinin çevresi, savunma duvarı ile çevrilidir. Bunun en güzel örneğini de, Yukarı Anzaf Kalesi oluşturmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki geçit vermeyen derin vadiler ile yüksek dağlar ve engebeli arazi, savunma yönünden doğal bir üstünlük sağladığından, sur duvarlarının yapımına gerek duyulmamıştır. Ayrıca konut ve eklentilerinden oluşan yerleşim merkezlerindeki yapıların yan yana gelen kalın ve yüksek taş duvarları da, aynı zamanda sur görevini görmüş olmalıdır.
Günümüze değin Bitlis, Hizan, Müküs, Çatak, Simos (Uçum) gibi yerleşim merkezlerinde varlığını koruyan taştan yapılmış geleneksel evler ile Çukurca İlçesindeki kalenin güney eteklerinde bulunan taş evler, Yayla Kenti'nin geleneksel bir uzantısını yansıtmaktadır.

3- DEV EVLERİ (DİRHELER)
Bölgedeki anıtsal mimari kalıntılar yöre halkı tarafından "Dev Evi" olarak adlandırılmaktadır.

Dirhe, Beşan Gediği

Günümüzde içi boşaltılarak kullanılan Dev Evi, Beşan

Günümüzde içi boşaltılarak kullanılan Dev Evi, Beşan

Yöresel deyimle "Dirhe" olarak tanımlanan Dev Evleri'nin ayırtkan özelliği, büyük taşlardan yapılan ve tek başına duran dörtgen planlı bir yapı oluşudur. Bu tür yapılara Dev Evi adının verilmesinin nedeni, bölge halkında yaygın olan inanca göre, eskiden bölgede devlerin yaşamış olduğu ve bu anıtsal yapıların inşaasında kullanılan çok büyük taşları ancak devlerin kaldırabileceği düşüncesidir.

Bölgedeki mimari kalıntıların %70'ini Dev Evleri oluşturmaktadır. Dev Evleri arazinin engebeli topografik yapısına uygun biçimde, birbirine yakın bir ya da birkaç tane olarak bir arada bulunabilmektedir. Dev Evleri genellikle yer aldıkları stratejik konumlarından dolayı çok büyük bir olasılıkla daha sonra Urartu Kaleleri'nin bir öncüsü olmalıdır.

Dev Evleri'nin yapımında kullanılan ve ortalama 6-9 ton ağırlığında olan kabaca işlenmiş iri taşlar, Kale ve Yayla Kentleri'ndeki yapıların duvarlarında kullanılan taşlardan çok daha büyüktür. Kare planlı olan Dev Evleri'nin büyüklükleri 8 m.x 8 m. ile 11 m.x11 m. arasında değişmektedir. Yükseklikleri ortalama 2.5-3 m. arasında değişen ve duvar kalınlıkları 1.30 m.-1.80 m. olan Dev Evleri, bu görünümleriyle basık bir kuleye benzemektedir. Küçük bir kapının bulunduğu yapıda, pencere açıklıkları görülmemektedir. Dev Evleri'nin hangi tür yapılardan etkilenerek geliştiklerini şimdilik bilemiyoruz.

Dev Evleri madencilik merkezlerinde, su kaynaklarında, gölet ve barajların çevresinde, gedik ve geçitlerde Kale ve Yayla Kentlerinin çevresinde bulunmaktadır. Bulundukları yerleri göz önüne alacak olursak maden yatakları ve maden üretim merkezleri, madencilik atölyeleri ile su kaynakları, gölet ve barajları koruyan, Kale ve Yayla Kentlerine gözcülük eden, ticareti denetim altında tutan, gedik ve geçitler ile yayla ve otlakları savunmaya yarayan bir sistemin ön karakolları oldukları anlaşılmaktadır. Yapım tekniklerindeki benzerlik, anıtsallık ve düzenlilik, bu tür güçlü yapıların ancak sıkı düzenli bir devlet yönetimi tarafından yapılabileceğini göstermektedir. Sayıları yüzleri geçen Dev Evleri, bölgedeki mimarlık anıtlarının özgül yapı biçimini oluşturmaktadır. Kuzeyde Urartu Krallığının yayılım alanında ise, Dev Evleri olarak tanımlanan mimari kalıntılar, bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar azdır. Bitlis, Hizan, Müküs, Çatak, Simos (Uçum) ve Hakkari Bölgesi'nde taştan yapılan evlerin plan ve görünümleri, Dev Evleri'nin geleneksel bir uzantısını yansıtmaktadır.

Dev Evleri madencilik merkezlerinde, su kaynaklarında, gölet ve barajların çevresinde, gedik ve geçitlerde Kale ve Yayla Kentlerinin çevresinde bulunmaktadır. Bulundukları yerleri göz önüne alacak olursak maden yatakları ve maden üretim merkezleri, madencilik atölyeleri ile su kaynakları, gölet ve barajları koruyan, Kale ve Yayla Kentlerine gözcülük eden, ticareti denetim altında tutan, gedik ve geçitler ile yayla ve otlakları savunmaya yarayan bir sistemin ön karakolları oldukları anlaşılmaktadır. Yapım tekniklerindeki benzerlik, anıtsallık ve düzenlilik, bu tür güçlü yapıların ancak sıkı düzenli bir devlet yönetimi tarafından yapılabileceğini göstermektedir. Sayıları yüzleri geçen Dev Evleri, bölgedeki mimarlık anıtlarının özgül yapı biçimini oluşturmaktadır. Kuzeyde Urartu Krallığının yayılım alanında ise, Dev Evleri olarak tanımlanan mimari kalıntılar, bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar azdır. Bitlis, Hizan, Müküs, Çatak, Simos (Uçum) ve Hakkari Bölgesi'nde taştan yapılan evlerin plan ve görünümleri, Dev Evleri'nin geleneksel bir uzantısını yansıtmaktadır.

SONUÇ

Van Gölü Havzası'nda taştan inşa edilen ilk mimari yapı örnekleri, günümüzden yaklaşık olarak 2850 yıl önce bölgede çok güçlü bir devlet kuran Urartu Krallığı'na aittir. Özellikle Van Gölü'nün güneyindeki vadiler içinde tümüyle taştan inşa yapılan çok sayıdaki konut kalıntısını da, yıllardan beri bölgede yapmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırması sonuçlarına göre, M.Ö.7. yüzyıla tarihlemiştik.

Van Gölü'nün güneyinde bulunan taştan inşa edilmiş mimarlık anıtları, ilginçtir ki Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde Bitlis ve yakın çevresinde taştan inşa edilen askeri, dini ve sivil mimariye ait yapıları, tasarım ve inşa tekniği açısından geleneksel olarak etkilemiştir. Bitlis şehrindeki konutlarda kullanılan taşlar, Eski Çağ'da inşa edilen konutlarda kullanılan taşlara kıyasla daha küçük ve çok özenli bir şekilde işlenmiştir. Bitlis sivil mimariye ait yapılarda kullanılan taşların cam gibi özenli bir şekilde işlenmesinde, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde Bitlis şehrinde bulunan ünlü demirci atölyelerinde üretilen

demirden yapılmış çalışma aletlerinin fazlalığı ve çeşitliliği çok büyük bir rol oynamıştır.

Bu bölgede anıtsal bir mimariye sahip olan yerleşim merkezlerinin ne zaman, nasıl ve kimler tarafından sona erdirildiğini şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ne yazık ki bu konuda yazılı kaynaklar da herhangi bir bilgi vermemektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu bölgedeki politik güç, Urartu Krallığı'nın M.Ö. 7. yüzyılın sonunda yıkılması ile birlikte çökmüş olmalıdır. Ancak Urartu kalelerinde gördüğümüz vahşice tahribat, buradaki yerleşim merkezlerinde kesinlikle görülmemektedir. Hatta günümüzde bile köylerin yanında yer alan bazı mimari yapılar, halk tarafından yeniden kullanılmaktadır. Sağlam duvarlara sahip evlerin içindeki toprak boşaltıldıktan sonra, duvarların üstü tahta hatıllarla kapatılarak ot ve saman ambarı olarak kullanılmaktadır. Halk tarafından içi boşaltılarak saman deposu olarak kullanılan böyle bir odanın yarısından fazlası, tıpkı Xenophon'un anlattığı gibi toprak altında bulunmaktadır ve merdivenlerle inilmektedir.

Urartu Krallığı yıkıldıktan sonra bu dağlık bölgede oturan toplulukların artık önemli bir siyasi güç oluşturmadıklarını, Pers Kralı Darius'a vergi veren Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki topluluklar arasında sayılmamasından da anlamaktayız. Ayrıca, M.Ö. 400 yılında Van Gölü'nün güneybatısından geçerek Doğu Anadolu üzerinden Trabzon'a ulaşan Xenophon'un yazdıklarından da, bu bölgede önemli bir politik gücün kalmadığı anlaşılmaktadır. Xenophon, Van Gölü'nün güneybatısından, yani Hubuşkia'nın batısından geçerken, çok güçlü bir siyasi gücü olmayan küçük köy topluluklarıyla çatışmaya girmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu dağlık bölgede küçük köy toplulukları herhangi bir siyasi güç oluşturmadan uzun bir süre daha varlıklarını devam ettirmiş olmalıdırlar.

Van Gölü'nün güneyi ile Bitlis, Hizan, Müküs, Çatak, Simos (Uçum) ve Hakkari Bölgesi'nde taştan yapılan ve duvarlarında kerpiç malzemenin hiç kullanılmadığı evler, geleneksel konut mimarisini tüm canlılığı ile yansıtmaktadır. İnsan bu tür konutlar ile Bitlis, Hizan, Çatak, Müküs, Simos (Uçum) ve Çukurca Kalesi'nin güney eteğindeki taştan yapılmış evlere baktığı zaman, sanki günümüzden 2800 yıl öncesine ait bir Yayla Kenti'nin konutlarını izliyormuş duygusuna kapılmaktadır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Belli, O. 1983 : "Nairi-Hubuşkia Ülkesi Araştırmaları", *Eski Eserler ve Müzeler GeneI Müdürlüğü, 1. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-26 Mayıs 1983,* İstanbul 1983, 31-39.

Belli, O. 1986 : "Untersuchungen zur Eisenmetallurgie in Hubuskia", *Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı, Anadolu Araştırmaları* 10, İstanbul 1986, 271-308.

Belli, O. 1987 : "Demir Çağda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Antik Demir Metalürjisi", *I. Iron Age Symposium, 24-27 Nisan 1984- İzmir,* (ed. A. Çilingiroğlu), İzmir 1987, 89-107.

Belli, O. 1990 : "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1989", *8. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1990,* Ankara 1991, 111-135.

Belli, O. 1991 : "Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartian Period: Silver, Copper and Iron", *Urartu, A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.,* (ed. R. Merhav), Jerusalem 1991, 16-41.

Belli, O. 1993 : "Ruinen monumentaler Bauten südlich des Van-Sees in Ostanatolien", *Festschrift für Peter Neve, Istanbuler Mitteilungen* 43, Berlin 1993, 255-265.

Belli, O. 1994 : "Urartian dams and artificial lakes in Eastern Anatolia", *Anatolian Iron Ages 3, The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquim held at Van, 6-12 August 1990,* (ed. A. A. Çilingiroğlu and D. H. French), London 1994, 9-30.

Belli, O. 1995 : "Neue Funde Urartaischer Bewässerungsanlagen in Ostanatolien", *Beitrage zur Kulturgeschichte Vorderasiens, Festschrift für Rainer Michael Boehmer,* (ed. Von U. Finkbeiner-R. Dittmann-H. Hauptmann), Philipp von Zabern, Mainz 1995, 19-48.

Belli, O. 1997 : "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış", *Belleten* 229, Ankaral997, 638-751.

Belli, O. 2000 : "Van Gölü'nün Güneyinde Dev Evlerinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999),* (ed. O. Belli), Ankara 2000, 379-385. Belli, O. 2001 a : "Research on the "Giants' Houses" in South of Van Lake", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000),* (ed. O. Belli), İstanbul 2001, 346-351.

Belli, O. 2001 b : "2000 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 28 Mayıs - 01 Haziran 2001 Ankara,* 2002: 239-256.

Belli, O. 2001 c : "Survey of the Urartian Road Network in East Anatolia", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000),* (ed. O. Belli), Istanbul 2001, 370-374.

Belli, O. 2007 a : "Van Bölgesi'nin En Eski ve Düzenli Kara Yolları", *Tarih Boyunca Van,* Promat Basım Yayın Sanayi, İstanbul, 342-353.

Belli, O. 2007 b : "Dev Evleri", *Tarih Boyunca Van,* Promat Basım Yayın Sanayi, İstanbul, 288-301.

Belli, O. 2003 : *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri- Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (E. Konyar ile birlikte)

Belli, O. – 2007 : "Dev Evleri", *Tarih Boyunca Van,* İstanbul, 288-301.

Belli, O. 2008 a : "Erken Demir Çağı'nda Hakkari Bölgesi", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No:5, Ankara 2008, 19-32.

Belli, O. 2008 b : "Hakkari Region in the Early Iron Age", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 33-42.

Belli, O. 2008 c : "Van Gölü'nün Güneyi ile Hakkari Bölgesi'nde Bulunan Anıtsal Mimarlık Anıtları: Dev evleri", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 71-82.

Belli, O. 2008 d : "Monumental Buildings South of Van Lake and the Hakkari Region: Giant Houses", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 83-90.

Belli, O. 2008 e : "Van Gölü'nün Güneyi ile Hakkari Bölgesi'nde İşletilen Maden Kaynakları", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 91-106.

Belli, O. 2008 f : "Exploited Mineral Resources South of Lake Van and in the Hakkari Region", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 107-120.

Belli, O. 2011 : "Bitlis Deliklitaş Kaya Tüneli'nin Doğu Anadolu Bölgesi Ticareti İçin Önemi", *BETAV, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı* 17, Ankara, 37-43.

Evliya Çelebi : *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 4, (Türkçeye çeviren: Y. Dağlı - S. Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Hakkari 2003 : *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Hakkari,* (Yayma hazırlayan E. Özatak-S.Güldal), Hakkari Valiliği, Ankara.

Kessler, K. 1986 : "Zu den Beziehungen zwischen Urartu und Mesopotamien", *Das Reich Urartu, Ein altorientalischer Staat im 1. Jahrtausend v. Chr., Xenia* 17, Konstanz, 59-86.

Kleiss, W. 1989 : "Zur Ausdehnung von Hubushkia nach Osten", *Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç,* Ankara, 257-262.

Mayer, W. 1983 : "Sargons Feldzug gegen Urartu - 714 v.Chr. Text und Übersetzung", *Mittelungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 115, Berlin, 65-132.

Xenophon : *Anabasis, (Onbinlerin Dönüşü),* (Türkçeye çeviren: T. Gökçöl), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

THE ORIGIN OF THE TRADITIONAL BİTLİS HOUSE ARCHITECTURE OF ANCIENT AGES AT THE SOUTH OF VAN LAKE

*Oktay BELLİ**

INTRODUCTION

Hundreds of architectural remains of a monumental appearance, identified during our twenty six years of research in the mountainous region south of Van Lake, have given a new dimension to our knowledge of Anatolian civilizations and the evolution of architectural history. In this interdisciplinary and wide ranging research effort, the first of its kind, the existing cultural remnants of the region as well as the mines and ore strata that provided raw material were studied in detail. Our purpose was to analyze the production of raw material and the mine beds as well as local and interregional economic and commercial relations.

The southeastern section of the Taurus Mountains, which surround the high plateaus of Eastern Anatolia, differ significantly from the Muş-Van closed basin in the north and from the Diyarbakir-Siirt plateaus in the south. These high ranging and undulating mountains continue in an east-west direction to form the outer curve of that section of the Taurus. They rise as a natural wall between the Van Lake basin in the north and the northern portions of Iraq and Syria in the south. These mountains, which vary from 3000 to 4000 meters in altitude, have divided the civilizations in the area, rather than uniting them. While an agricultural civilization developed in the south, an economic culture based on mining arose in the north.

THE ROAD NETWORK

The heavily forested southern part of the Van Lake region is covered by snow five months of the year, which has placed limits on the development of the road network. Overland routes are developed in harmony with the valleys, shaped by the flow of numerous rivulets, streams and rivers. Despite all the topographical and climatic inconveniences, the road network extending to the south of Van Lake is much more developed than the one in other areas of the Urartian Kingdom. The transport system in this area was of vital importance to the kingdom, especially for the handling of raw material resources and mine production. The regular use of the natural mountain passes and the valley roads since antiquity is the direct result of the production of silver, lead, silvered lead, copper, iron, arsenic, sulfur and salt in the region.

FOREST

The southern Van Lake region was covered with trees at prehistoric times. As one might expect, Urartian cuneiform inscriptions do not provide any information on this matter, yet other sources do. During his famous eighth campaign against the Urartian Kingdom in 714 BC, Assyrian King Sargon II described the southeast of Van Lake as a region covered with cedar trees that block the passageway and the view of the sky. Written sources from the Middle Ages and the Ottoman period also provide detailed and precious information about the thickly wooded land in this region. The presence of woodland is extremely important for building timber as well as the production of the charcoal necessary for the fusion of minerals. Considering that 8 tons of wood charcoal were needed to melt 1 ton of iron ore, it is not hard to perceive the importance of wooded land for massive mine production.

POLITICAL HISTORY OF THE REGION

On the basis of the large quantity of architectural remains determined during our surveys in the mountainous area to the south of Van Lake, we concluded that this region is the land of Hubushki-a referred to in the Assyrian cuneiform scripts from the 9th century BC. Attemps have been made to locate the lane of Hubushkia on the maps. These were only assumptiones however, since a survey was never conducted in the region. Based on our research, confined to the Turkish territory, Hubushkia extended to Pervari (Siirt) in the west, to the current Turkish-Iraqi border in the south,

** Prof. Oktay BELLİ, Director of Belli Education and Culture, History and Archaeology Research Centers, İstanbul- TURKEY*
e-mail: oktaybelli@oktaybelli.net- obelli@istanbul.edu.tr- obelli@hotmail.com

The road winding through the valleys

to 64 km south of Van in the north and toward the Zap stream in the east. W. Kleiss, my colleague who conducts researches in the Northwest of Iran, identified the existence of two settlements to the east of the Zap stream and along the Iranian section of the Turkish-Iranian border. They have a striking resemblance to the architectural ruins south of Van Lake. My German colleagues have informed me that there are no similar architectural remains in northern Iraq. Like the names Uruatri, Nairi and Habhu, the name Hubushkia was also given by the Assyrian Kingdom. The Assyrian cuneiform sources dating between the reign of the Assyrian king Tukulti Ninurta II (c.890-884 BC) and the Assarhaddon period (c.681-669 BC) speak of Hubushkia. So far, we do not know how the Urartian Kingdom referred to this region, unfortunately we did not discover any written documents during our surveys in the area.

The Assyrian Kingdom often declared war on the Urartian Kingdom and on Hubushkia, which was a buffer state between the Assyrian Kingdom in the south and the Urartian Kingdom in the north. In addition to its geographical location, the vital importance of Hubushkia to both the Assyrian and the Urartian kingdoms lie in its silver, lead, silvered lead, copper and iron ore beds. Until the last quarter of the 9th century BC, each time the Assyrian kings pillaged this land, they charged mine taxes. Later, the situation shifted in favor of the Urartian Kingdom. Numerous cuneiform victory inscriptions on buildings southwest of Urmiya Lake that belonged to Urartian King i§puini and his son Menua, confirm that the Urartian Kingdom controlled Hubushkia during the last quarter of the 9th century BC. Hubushkia and the region of §upria along its western border paid taxes to the Assyrian Kingdom in the form of silver, lead, copper and iron. But as the Urartian Kingdom was established in the middle of the 9th century, these countries stopped paying mine taxes to the Assyrian Kingdom.

THE HURRIAN ADMINISTRATION

Many linguists agree that various names of the

Hubushkia rulers that appear on Assyrian cuneiform scripts, such as ***Kaki***, ***Puhame*** and ***Datana (Dataya, Dadi)*** are typical Human names. It is extremely important for the early history of the Urartian Kingdom that Hubushkia was under the rule of kings with Hurrian names. For Hubushkia and Şupria are the two countries that preserved the Hurrian language and culture into the 1st millennium BC in Southeast Anatolia. Numerous architectural ruins found in settlements that have survived to the present confirm that Human tribes continued their economic and political activity in the mountainous region to the south of Van Lake. Contrary to previous assumptions, architectural monuments in the mountainous areas clearly prove that these settlements did not belong to nomadic or semi-nomadic communities. Hurrian artisans, who were very advanced in stone carving and ironwork, clearly had an influence on Urartian art.

MONUMENTAL BUILDINGS

In the mountainous region to the south of Van Lake, we find the architectural remains of hundreds of settlements spread over a vast area with little damage over the long course of time. The ruins are mainly simple monumental buildings constructed with large smoothed stones. Mud-brick and horizontal wood beams were not used in the construction of the walls, which were made of cyclopic stones. The steep and uneven topography of the land caused the settlements to be scattered over a large area. Although it is not possible to talk about community planning, the extraction and the transportation of extremely heavy stones from the limestone beds and the need for a collective organization for the construction of the monumental buildings indicate fear of a widespread and serious danger coming from the real enemy in the south, the Assyrian Kingdom and its pillaging attacks, rather than from the internal conflict of the communities over pasture, animals and rich ore beds.

The millions of cubic meters of limestone blocks used for the buildings are generally extracted from the limestone beds located near the architectural sites. The extraction of stones weighing tons and their transport over this steep and uneven land must have required an extraordinary effort. The

The high Plateau Settlement, Bezirgan

The high Plateau Settlement, Soran-Başkale

large number of ore beds in the area and the use of highly advanced iron tools must have considerably facilitated the carving of large stones for the monumental buildings. The types of iron tools used for the construction and the high level of technical skills explain the often-identical carving technique on the walls. Moreover, the hundreds of slag depots we found confirm that mining formed the base of economic production in the region.

From the perspective of planning and construction techniques, the architectural remains we spotted in the region differ from those in northern Iraq and Syria in the south and the Urartian Kingdom in the north. Unfortunately, the few examples of sherds and pottery we found in the region do not help to identify the date of these architectural remains. Yet as we stated earlier, most of the architectural monuments belong to the 9"1 century BC. Tombs that were found and illegally excavated by the local people also date from the 10th to the 9th centuries BC.

The tombs are built in the corbelling technique and do not have a front entrance. They differ from classical Urartian tombs as they do not have niches where gifts were to be placed. These tombs resemble those in Ernis-Evditepe and Van-Yoncatepe in the Van region, which date from the Early Iron Age.

The architectural remains are spread over a region of approximately 65,000 square kilometers. They are usually found near rich ore beds and mine production centers, on mountain passes, near water springs, at junctions, in valleys and on big mountain plateaus. Situated approximately at 2250-2650 m above the sea level, these remains can be categorized in three main groups:

1- FORTRESSES
2- HIGH PLATEAU SETTLEMENTS
3- GIANTS' HOUSES (DIRHES)

1-FORTRESSES
Fortresses in the region are few in numbers when

compared to the high plateau settlements and giants' houses and constitute only 6% of all the settlements in the area. They control the mountain passes, ensure general security, defend the mine and ore beds, dominate the settlement areas and strengthen the borders. They are built either in the center of the settlement or on smaller rocks. Architecturally, fortresses are similar to the High Plateau Settlements and the Giants' Houses, yet their position and function differ from the other two. The plan of the fortress, in harmony with the topographical characteristics of the hill on which it stands, resembles a small quadrangle. It is not clear whether the fortresses identified so far had salient parts such as curtain walls or bastions. The fortress walls, which rise on the badrock, catch our attention with their leveled cornerstones and narrow rizalits. Yet, these walls are constructed with stones that are small in comparison to those used for the walls of the High Plateau Settlements buildings or the Giants' Houses.

2- HIGH PLATEAU SETTLEMENTS

Because of the topography, these settlements are spread over a large area but they consist of clusters of many smaller buildings, unlike the Fortresses and the Giants' Houses. These houses form 24% of the total settlements in the area. The topographical characteristics in this region were never convenient for the development of settlements or cities. The largest High Plateau Settlement spreads over an area of 24,000 m2. Yet these cities are extremely important as they represent the first urban settlements in the region.

The positioning, plans and construction techniques of the plateau settlements differ greatly from those applied in Urartian cities to the north. From a topographical and planning perspective, Urartian cities were much more developed than the High Plateau Settlements. Half of the houses, which had adjacent rectangular rooms, are below the ground. Xenophon, who crossed the western part of this area in 400 BC, reports that half of the region's houses were underground (Xenophon: IV/V: 25).

In the northern part of the region, situated to the south of Van Lake, in Giyimli and Bezirgan, the two settlements near the Urartian borders, we find houses with two rooms and a front courtyard. Clearly, these houses have been influenced by Urartian architecture. The Bezirgan settlement, 64

The high Plateau Settlement, Soran-Başkale

The high Plateau Settlement, Kifiri-Başkale

km south of the Urartian capital Tushpa (Van Fortress), was an important trading center between the Urartian Kingdom and Hubushkia. The settlement center on the western foot of the mostly destroyed small fortress, which was built on a small rocky hill, spreads over a vast area. Water still flows through the center of the settlement, brought by a canal once dug in the broad eastern hills.

When the High Plateau Settlements are examined from a distance, they appear like permanent settlements, the main center and the island-like settlements around it seem to form neighborhoods, while the empty spaces between the houses resemble avenues and streets. Built with large, smoothed stones at an average height of 2250-2650 meters above sea level, the monumental appearance of the house walls confirm that these were high plateau cities in the real sense of the term. These houses do not follow a particular plan.
Yet, the way they are constructed, as adjacent houses extending in the same direction or following the shape of an ellipse, clearly shows that they developed in harmony with the topographical characteristic of the land. Today, the so-called "zoma" settlement plan of semi-nomadic communities who come from the south to spend the summer season on the plateau in their tents has a striking resemblance to that of the High Plateau Settlements.

These High Plateau cities, which are the highest settlements in Turkey, are also interesting for their lack of city walls. Many Urartian cities situated on the skirts of northern fortresses are surrounded by city walls, the most striking example of these cities being the Upper Anzaf Fortress. However, city walls may not have seemed necessary since the deep valleys, high mountains and the steep landscape provided a natural defense system. Also, the central walls of the settlement formed of solid, high and adjacent stones were likely to serve as city walls.

3- GIANTS' HOUSES (DIRHES)
The local people commonly refer to the

Giant House, Çukurca

Stone Houses, Çukurca

monumental architectural remains of this area as "dirhe", or "Giants' Houses". The main feature of the Giants' Houses is that they are rectangular buildings made of large stones that stand apart. The reason behind the name "Giants' House" lies in the common belief that giants lived in the region in the past. Indeed, to be able to carry the huge stones for building these monumental buildings, the inhabitants had to be giants.

Giants' Houses constitute 70% of all the architectural remains in the area. They are built in a group close to each other and always in harmony with the steep and uneven topographical structure of the land. The strategic position of the Giants' Houses shows that later they were most likely used as vanguards for the Urartian Fortresses. The roughly carved large stones used in the construction of the Giants' Houses weigh about 6 to 9 tons each. They are much bigger than the stones used for the construction of fortress walls and buildings or the High Plateau Settlements. The Giants' Houses are square buildings varying between 8x8 and 11 x 11 m and with walls 1.30-1.80 m thick. The resulting appearance is like that of a compressed tower. The buildings have small doors but no windows. We do not yet know what kind of building style influenced the evolution of these Giants' Houses.

Giants' Houses are located near mining centers, water sources, around lakes and dams, near mountain passes and around fortresses and plateau cities. Considering their positioning, it is clear that they served as vanguards of a system that protected the mining centers, the mining workshops and water sources, as well as the lakes, dams, fortresses and plateau cities.

This system monitored the trading routes and controlled mountain passes, plateaus and pasturage. The similar monumental and methodical construction techniques seen in all of these buildings suggest that they were constructed under tight and systematic state supervision. These houses, more than a hundred in number, bear witness to the region's original building style. Giants' Houses are rare in the Urartian Kingdom to the north.

We do not know when, by whom and how these settlements were abandoned. Unfortunately, written

sources do not provide information on this question. The political power in this region must have collapsed after the fall of the Urartian Kingdom. Yet, these settlements were not brutally destroyed as the Urartian fortresses were. Today, some of these buildings are still used by the people of neighboring villages. After the soil is taken out from the inside and the walls are covered with wooden beams, these strong-walled houses can be used as granaries. More than half of the rooms emptied by the local people and used as granaries are below the ground and can be reached only by ladder.

We know that the communities living in this mountainous area had no political power, since they are not listed among the communities of East Anatolia who paid taxes to Persian King Darius. Moreover, Xenophon, who traveled through Eastern Anatolia in 400 BC from the southwest of Van Lake to the Black Sea, tells us that there was no important political power in this region. While traveling southwest of Van Lake, which is west of Hubushkia, Xenophon had a battle with the local village communities, who were not under any political power (Xenophon: IV/2: 28, 3:3). It is clear that these little village communities continued to exist for a long time without a political entity.

CONSULCION

The first examples of architectural stone constructions in the plateau of Lake Van originate from the Kingdom of Urartu, the very powerful state established approximately 2850 years ago. Found especially in the valleys south of Lake Van, we have dated the many ruins of domiciles made entirely from stone to the 7th century B.C.

Interestingly, with regard to design and construction technique the architectural stone built monuments south of Lake Van influenced the military, religious and civil architecture in Bitlis and its immediate surroundings in the Mediaeval and Ottoman periods. The stones used in the city of Bitlis are smaller and have been more painstakingly processed than the stones used for residential purposes in antiquity.

The stones used for civil architecture have been worked as glass and it is thought that the famous iron workshops of Bitlis in the Mediaeval and Ottoman periods that produced a large amount and variety of tools played a major role in this.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

Belli, O. 1983 : "Nairi-Hubuşkia Ülkesi Araştırmaları", *Eski Eserler ve Müzeler GeneI Müdürlüğü, 1. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-26 Mayıs 1983,* İstanbul 1983, 31-39.

Belli, O. 1986 : "Untersuchungen zur Eisenmetallurgie in Hubuskia", *Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı, Anadolu Araştırmaları* 10, İstanbul 1986, 271-308.

Belli, O. 1987 : "Demir Çağda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Antik Demir Metalürjisi", *I. Iron Age Symposium, 24-27 Nisan 1984- İzmir,* (ed. A. Çilingiroğlu), İzmir 1987, 89-107.

Belli, O. 1990 : "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1989", *8. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1990,* Ankara 1991, 111-135.

Belli, O. 1991 : "Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartian Period: Silver, Copper and Iron", *Urartu, A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.,* (ed. R. Merhav), Jerusalem 1991, 16-41.

Belli, O. 1993 : "Ruinen monumentaler Bauten südlich des Van-Sees in Ostanatolien", *Festschrift für Peter Neve, Istanbuler Mitteilungen* 43, Berlin 1993, 255-265.

Belli, O. 1994 : "Urartian dams and artificial lakes in Eastern Anatolia", *Anatolian Iron Ages 3, The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquim held at Van, 6-12 August 1990,* (ed. A. A. Çilingiroğlu and D. H. French), London 1994, 9-30.

Belli, O. 1995 : "Neue Funde Urartaischer Bewässerungsanlagen in Ostanatolien", *Beitrage zur Kulturgeschichte Vorderasiens, Festschrift für Rainer Michael Boehmer,* (ed. Von U. Finkbeiner-R. Dittmann-H. Hauptmann), Philipp von Zabern, Mainz 1995, 19-48.

Belli, O. 1997 : "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış", *Belleten* 229, Ankaral997, 638-751.

Belli, O. 2000 : "Van Gölü'nün Güneyinde Dev Evlerinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999),* (ed. O. Belli), Ankara 2000, 379-385.Belli, O. 2001 a : "Research on the "Giants' Houses" in South of Van Lake", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000),* (ed. O. Belli), İstanbul 2001, 346-351.

Belli, O. 2001 b : "2000 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 28 Mayıs - 01 Haziran 2001 Ankara,* 2002: 239-256.

Belli, O. 2001 c : "Survey of the Urartian Road Network in East Anatolia", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000),* (ed. O. Belli), Istanbul 2001, 370-374.

Belli, O. 2007 a : "Van Bölgesi'nin En Eski ve Düzenli Kara Yolları", *Tarih Boyunca Van,* Promat Basım Yayın Sanayi, İstanbul, 342-353.

Belli, O. 2007 b : "Dev Evleri", *Tarih Boyunca Van,* Promat Basım Yayın Sanayi, İstanbul, 288-301.

Belli, O. 2003 : *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri- Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (E. Konyar ile birlikte)

Belli, O. – 2007 : "Dev Evleri", *Tarih Boyunca Van,* İstanbul, 288-301.

Belli, O. 2008 a : "Erken Demir Çağı'nda Hakkari Bölgesi", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No:5, Ankara 2008, 19-32.

Belli, O. 2008 b : "Hakkari Region in the Early Iron Age", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 33-42.

Belli, O. 2008 c : "Van Gölü'nün Güneyi ile Hakkari Bölgesi'nde Bulunan Anıtsal Mimarlık Anıtları: Dev evleri", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 71-82.

Belli, O. 2008 d : "Monumental Buildings South of Van Lake and the Hakkari Region: Giant Houses", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 83-90.

Belli, O. 2008 e : "Van Gölü'nün Güneyi ile Hakkari Bölgesi'nde İşletilen Maden Kaynakları", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 91-106.

Belli, O. 2008 f : "Exploited Mineral Resources South of Lake Van and in the Hakkari Region", (ed.O.Belli), *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 2007 Hakkari,* Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 5, Ankara 2008, 107-120.

Belli, O. 2011 : "Bitlis Deliklitaş Kaya Tüneli'nin Doğu Anadolu Bölgesi Ticareti İçin Önemi", *BETAV, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı* 17, Ankara, 37-43.

Evliya Çelebi : *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 4, (Türkçeye çeviren: Y. Dağlı - S. Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Hakkari 2003 : *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Hakkari,* (Yayma hazırlayan E. Özatak-S.Güldal), Hakkari Valiliği, Ankara.

Kessler, K. 1986 : "Zu den Beziehungen zwischen Urartu und Mesopotamien", *Das Reich Urartu, Ein altorientalischer Staat im 1. Jahrtausend v. Chr., Xenia* 17, Konstanz, 59-86.

Kleiss, W. 1989 : "Zur Ausdehnung von Hubushkia nach Osten", *Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç,* Ankara, 257-262.

Mayer, W. 1983 : "Sargons Feldzug gegen Urartu - 714 v.Chr. Text und Übersetzung", *Mittelungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 115, Berlin, 65-132.

Xenophon : *Anabasis, (Onbinlerin Dönüşü),* (Türkçeye çeviren: T. Gökçöl), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

BİTLİS ÜZERİNE BİR KONUŞMA

*M. Sinan GENİM **

Bu benim şehrinize ilk gelişim, sanırım bu kadar geç kalışımın iki nedeni var. Bunlardan biri nedense yolumun Bitlis'e düşmemesi diğeri ise sizin bende şehrinizi tanıtma ve onu ziyaret etme isteği yaratamamış olmanız. Üstelik bu şehirde hala bir misafiri ağırlayacak yeterli kalitede otel yok. Zaman zaman bu ülke insanının misafirperverliğinden söz edilir, acaba bu söz ne kadar doğru, günümüzde şehirlerimizi ziyaret edenleri evlerimizde misafir etmek söz konusu olamaz. Misafirlerimiz, şehrimizi görmeye gelen insanlar için, oteller, moteller, lokantalar yapmak ve onları çağdaş insanların gereksinmelerini karşılayacak şekilde donatmamız gerekir. Bazı şehirlerimize bakınca niçin bu şehirlerde otel yok, acaba bu insanlar tanımadıkları, yabancı oldukları insanların şehirlerine gelmelerini istemiyorlar mı diye düşünürüm.

Günümüzde sermayenin yalnızca para olmadığını anlamamız gerekiyor; örneğin bilgi nakit sermayeden çok daha önemli bir yatırım aracıdır. Aynı şekilde ülke insanları olarak pek farkında değiliz ama, yüzyıllardır süren bir birikim sonucu oluşan korunması gerekli kültür varlıkları da bir sermayedir. Hatta eğer akıllıca kullanmayı bilirseniz ve onu tanıtmayı becerebilirseniz nakit paradan çok daha değerli bir sermaye.. Çünkü günümüz dünyasında onun alıcısı hazırdır; günümüz insanı gezmeyi, görmeyi, öğrenmeyi, yemeyi, içmeyi giderek daha fazla arzulamakta. Fert başına düşen milli gelir arttıkça insan çevresine daha fazla merak duymayı ve onu tanımayı arzulamaktadır.

Bunun için gereken; malik olduğumuz gerek somut, gerekse soyut değerlerimizi tanımak ve onları çağdaş bir şekilde insanların beğenisine sunmaktır. Ülkemiz malik olduğu kültürel değerler ile gerek kendi insanımız, gerekse yabancı turistler için merak uyandıran, gezilmesi ve görülmesi gereken büyük bir coğrafyadır. Ancak bunun için yapmamız gereken en önemli iş, önce mevcut sermayemizi cazip hale getirmek ve gezilecek bölgeye rahat ulaşım ile olmazsa olmaz çağdaş konaklama ve yeme içme tesislerini yaşama geçirmektir.

Kendimi bildim bileli ülkemizin Turizm Bakanları, önümüzdeki yıl turizmin patlayacağını ve ülkemizdeki gerek iç gerekse dış turist sayısının kat be kat artacağından bahis eder. Ancak hiç bir iş eğer siz ona emek vermez, onun için gereken çalışmaları yapmazsanız büyümez ve gelişmez. Eğer bir sermayeyi gereken şekilde değerlendiremez, ona gereken özeni göstermez, yeteri kadar çalışmazsanız o iş batar, siz de iflas edersiniz.

Ne yazık ki yüzyıllar boyu toplumumuza büyük bir rehavet çökmüş; örneğin 17. yüzyılda Bitlis'i ziyaret eden Evliya Çelebi anılarında bu şehirde yapılan kitap mezatından söz eder. Bu mezatta satılan çok değerli bir Şehname'nin başından geçenleri eğlenceli bir dille anlatır. Sanırım bugün Bitlis'te bir kitap mezatı yapmak söz konusu bile değildir, mezatı bir yana bırakalım acaba bugün Bitlis'te üniversite girişi için satılan sınav kitapları dışında kitap satan kaç kitapçı var.

Bir günlük şehir gezim sırasında çok güzel ve değerli yapılar olduğunu gördüm, ama bunların hemen hepsi çok hor kullanılmış ve sanki yok olmaları gereken, ama bize inat varlıklarını sürdüren yapılar olarak kabul edilmiş. Bu yapılar ve onların hikayeleri gerçekte bizim sermayemiz, bu sermayeyi akıllıca kullanıp onun üzerinden abad olmak varken, beceriksizliğimizden ve büyük oranda bürokrasinin koruma anlayışından dolayı onları yok farz etmeyi hüner saymışız.

Artık daha akıllı olma zamanı geldi de geçiyor bile. Yüzyılların bize taşıdığı bu birikimi yok etme yerine, onu değerlendirme ve onun vasıtası ile toplumumuzu zenginleştirmenin yollarını aramak mecburiyetindeyiz. Gördüğüm kadarı ile ona malik olanları veya içinde yaşayanları memnun etse de bu şehirde doğru dürüst, çağdaş anlamda mimari diyebileceğim ve onu görmekten, onun çevresinde dolaşmaktan ve içinde yaşamaktan mutlu olacağım hiç bir yapı yok. Fotoğrafını çektiğim ve gelecekte benim için faydalı olacağına inandığım, görmekten mutlu olduğum tüm yapılar geçmişten bize miras kalan yapılar.

** Dr. M. Sinan GENİM, TAÇ Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı, İstanbul- TÜRKİYE*
e-posta: sinangenim@yenilem.com.tr

Cumhuriyetin kurucuları belki de çektikleri sıkıntılardan dolayı yeni Türkiye'nin şehirleri müze şehirler olmayacak, bizim şehirlerimiz modern şehirler olacak diye işe başlamışlar. Ne yazık ki bu düşünce ve imar planları yüzyıllar boyu oluşan sermayemizi farkına varmadan, hovardaca tüketmemize yol açmıştır. Elbette bu tükenmede sözde aydınlarımızın da büyük katkısı var. Genel olarak bizler korunması gerekli kültür varlıkları insanımız refah ve mutluluğu için onarmayı, onu çağdaş bir şekilde kullanmayı sağlamak yerine, onu insanımızın tecavüzünden korumaya çalışmışızdır. Özellikle Ankara bürokrasisinden kaynaklanan ve hala büyük oranda varlığını sürdüren bu çarpık düşünceye göre, bizim insanımız hiç bir şey bilmez, onun istek ve arzuları her şeyi yakıp yıkmak ve yok etmektir. Buna karşı ülkenin aydınları korunması gerekli yapılara sahip çıkmalıdır.

İnsanı ve onun yaşam sevincini görmezden gelen, zenginleşmeye mani olan hiç bir şeyin sonsuza kadar kanun gücü, polis veya jandarma zoru ile korunmasıyla varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Çeşitli yerlerde çok kere söylemişimdir, ama şimdi sizin huzurlarınızda da bir kere daha dile getirmek istiyorum. Lütfen beni can kulağı ile dinleyin ne demek istediğimi ve nerede yanlış yaptığımızı daha iyi anlayacaksınız. Koruma sözcüğünü isim, fiil, sıfat veya bir başka şekilde kullanırsanız sizi dinleyen insanlar ne demek istediğinizi anlayabilirler. Ancak özellikle de devlet adına ve yüksek sesle, hatta nerede ise bağırarak, bir emir anlamında KORUMA derseniz ve geriye dönüp yahu neler oluyor, niçin geçmişimizi muhafaza etmekte bu kadar zorlanıyoruz, niçin bu yapılar tahrip oluyor dememeniz gerekir. Çünkü zaten KORUMA diye emir veriyorsunuz, sonra da niçin korunmuyor diye hayret ediyorsunuz. Bu konularla uğraşan sevgili meslektaşlarıma, devlet erkanına, konu hakkında söz sahibi olanlara konuya bir de bu yönü ile bakmalarını tavsiye ederim.

Kişisel olarak şikayetten, başkalarını eleştirmekten hoşlanmam, onun için bundan sonra ne yapabiliriz ona bakalım. Prof. Oluş Arık 1970 tarihinde sanırım Doçentlik tezi olarak "Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı" isimli bir kitap yayınlar. Bu çalışmada, Bitlis'te bulunan camii, mescid, türbe, medrese, zaviye ve hamamlar ile şehir dışındaki iki hanı inceler. Bitlis merkez ve yakın çevresinde 36 adet korunması gerekli anıtsal yapı bulunmaktadır ve türbe ve ibadethaneler dışında hemen hepsi çok haraptır. Bu çalışmada konut yapılarına yer vermez, gerçekte ise evler çok daha önemlidir. Çünkü bahis konusu anıtsal yapıları yaratan onları bizlere hediye eden toplumu oluşturan insanların yaşadığı yapılar acaba nasıldır, bu önemli miras hangi kültürel ortamın ürünüdür bilinmesi gerekir. Çünkü günün birinde size sorarlar, doğru bu bölgede bazı anıtsal yapılar var ama, bunlar bu bölgede bir dönem hüküm süren yöneticilerin yaptırdığı anıtsal yapılardır, aslında bölgenin nüfus yapısında onlar azınlıktır, devlet gücünü ellerinde tuttukları için bu yapılar ortaya çıktı denebilir. Bu nedenle en az anıtsal yapılar kadar önemli olan sivil mimarlık örneklerini ve bu yaşamı oluşturan soyut kültürel mirası da korumak mecburiyetindeyiz. Bu kültürü oluşturan insanlar nasıl yaşarlardı, ne yer, ne giyerlerdi, günlük hayatları nasıl geçerdi? Kültürel ortamı nasıldı? O dönemin ticari hayatı, edebiyatı, müziği eğlencelerini bilmek gerekir ki, kendimize yeni bir yol seçelim ve bu yolda geleceğe doğru yürüyebilelim.

Gelecek ancak geçmişini yeteri kadar inceleyip, geleceği onun üzerine inşa edeceklerin olacaktır. Şimdi şehrinizde yeni bir üniversite açılıyor, üniversitenin temel amacı eğitimdir, dikkat ederseniz eğitim dedim, öğretim değil. Eğitim ancak geçmişi tanımakla, araştırmak ve geçmişin ayak izlerine erişmekle başarılı olur.

Günümüzde global bir dünyada, hemen her şeyin üç beş dakika içinde bize ulaştığı yeni bir çağda yaşıyoruz. Büyük bir kültürel şok ile karşı karşıyayız, eğer kendimizi tanımaz, geçmişimizi bilmez isek, bu giderek karmaşıklaşan dünya içinde yok oluruz. Gelecek kuşakların refah ve mutluluğu için çok daha fazla çalışmak ve araştırmak mecburiyetindeyiz. Belki bunun için yeterince kaynağımız yok, pek çok araştırmacı, akademisyen araştırma yapmak için ciddi sıkıntılar çekiyor. Ancak unutmamamız gerekir ki bizler sıkıntı çekmez isek, gelecek kuşaklar çok daha fazla sıkıntı çekeceklerdir. Unutmayalım ki, sanayi devrimi sırasında günümüzün gelişmiş toplumlarını oluşturan insanların çektikleri sıkıntılar ve yaptıkları fedakarlıklar göz yaşartacak kadar acıdır.

Tüm olumsuzluklara karşı, Bitlis'in merkez bölgesi yenilenebilir, 2006 yılında mevcut prosedür ile bir şeyler yapmanın çok zor olduğunu tespit eden hükümet, 5366 sayılı Yenileme Kanunu ile bazı kolaylıklar sağlamıştır. Üniversitenin de katkısıyla Bitlis Merkez bölgesi için bu kanun uygulanabilir,

bunun için gereken çalışmalara acilen başlanması gerekir, çünkü kısa süre içinde üniversitenin oluşturduğu dinamik, Bitlis'in ekonomik düzeyine önemli katkılar yapacak ve bölgenin zenginleşmesini sağlayacaktır. Bu dinamik yeni yapılar yapılmasına, bazı yapıların ise büyük oranda yenilenmesine yol açacaktır, bu karşı koyulması nerede ise imkansız dalga gelmeden, merkez bölgenin projelendirilmesi tamamlanmalı ve bu projelendirme kim olursa olsun ve kim isterse istesin değişmez ve değiştirilemez hüküm ve öneriler içermelidir. Bu karar ancak ve ancak toplumun özgür iradesi ile seçtiği Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi tarafından alınır ve uygulanırsa başarılı olur. Merkezi otoritenin emredici buyrukları ile bu işe kalkışmayın çünkü hemen hepsinde olduğu gibi emredici buyruklar ile başlayan işlerin sonu hepimiz için hüsranla bitmektedir.

Toplumun çoğunluğunu oluşturan insanların mutabakatı olmadan yapılan işler kısa süre içinde içinden çıkılmaz hale gelmekte ve emredici buyruklar sonuçsuz kalmaktadır. Devlet ve yerel yönetimler polis ve jandarmacılık oynamak, cezalandırıcı işlemler ile sonuç almakta güçlük çekmekte ve şehirlerimizdeki geçmişin izleri, yani yüzyılların oluşturduğu sermaye yok olmaktadır. Artık bu kolaycı yöntemin tersini denemeli, insanları kazanarak, onların fikrini alarak, onları ikna ederek sermayenin değerlendirilmesini birlikte yapmak gibi başlangıçta zor olan, bugüne kadar alıştığımızın aksine farklı bir yolu izleyerek, herkesi işe katarak bir şeyler yapmanın mutluluğunu birlikte yaşamak gerekir.

Şehrinizi kısa süre için ziyaret eden bir insan olarak, elbette Bitlis insanının modern yaşamın imkanlarından alabildiğine faydalanmasını isterim. Elbette Bitlis'te de yeni yollar, yeni mahalleler, yeni yapılar yapılacaktır. Ancak tüm bu yapı faaliyetleri eski kültürün yok edilmesi anlamına gelmemelidir. Var olan sermayeniz hiç bir zaman için dünyanın beğenisi sağlayacak, ona örnek olacak yeni bir Bitlis yaratmak için yeterli değildir ve belki de hiç bir zaman yeterli olmayacaktır. Ancak inanıyorum ki Bitlis insanının binyıllardır oluşturduğu bu kültürel birikime sahip çıkıp onu yüceltebilir ve dünyanın beğenisine sunabilir. Bunun için tek yapılacak iş, mevcut Bitlis içinde büyümemek ve onu atalarımızdan bize kalan bir miras kabul edip, şehrimizin en değerli hazinesi olarak yenileyerek muhafaza etmektir. Yenilenen bu şehir hem gezilip görülerek, hem de ticaret yolu ile büyük ekonomik güç sağlayacaktır. Birbirine benzer, dünyanın neresinde olduğu anlaşılmaz bir şehir yerine, bize has, bizim örf ve adetlerimizi yaşayan bir şehrin insanı olmamız aynı zamanda giderek karmaşıklaşan ve kimlik sıkıntısı çeken insanlık içinde farklı bir konumda olmamızı da sağlayacaktır.

Bu konuşmamı sonsuza kadar sürdürmem mümkün, sakın size akıl verdiğimi, size nasıl yaşayacağınız konusunda ne yapacağınızı söylediğimi sanmayın, ben ülkemiz insanının uzun zamandır yürüdüğü bu çıkmaz sokağı artık terk etmesini, çok daha geniş caddelerde geleceğe doğru yürümesi için üstüme düşeni yapmaya çalışıyorum, uzun bir dönemdir elime fırsat geçtikçe benzeri konuşmalarla insanımıza farklı bakış açıları da olabileceğini anlatmaya çalışıyorum, ne kadar başarılı oldum, düşündüklerim ve yapmaya çalıştıklarım ne kadar doğru sonuçlar verecek bunu zaman gösterecek, ama inanıyorum ki gelecek hepimiz için çok daha mutlu ve aydınlık olacaktır.

A SPEECH ON BİTLİS

*M. Sinan GENİM **

I am visiting your city for the first time, and I believe my failure to come earlier has two reasons. First, somehow, my path never crossed Bitlis, and secondly, you have failed to promote your city and to inspire a wish in me to visit. Furthermore, there has yet to be a hotel with the required quality to host a guest. There is this frequent talk about the hospitality of the people of this country, but how accurate is it? Today, hosting visitors to our cities at our homes is out of the question. To accommodate our guests, the visitors to our cities, we need to build hotels, motels, restaurants, and equip these to meet the requirements of a modern individual. Sometimes, I look at some of our cities and wonder, "Why don't these cities have any hotels? Could it be because these people don't want strangers to visit their cities?"

Today, we must realize the fact that capital does not solely consist of money; for instance, information is a much more important investment tool than cash capital. Likewise, while we may not be aware of it here in this country, the cultural assets that have been created throughout the course of centuries are also a form of capital that must be preserved. In fact, when you know how to use it sensibly and manage to promote it well, this is much more valuable than cash as capital. For, its customers are already waiting in line: today, people are increasingly more willing to go on trips, to see, to learn, to eat, and to drink. As the per capita income increases so does people's interest in seeing and learning about their surroundings.

For this, we need to be aware of our tangible and intangible assets, and offer them to the people in a modern fashion. Our country stretches across a vast geography that raises curiosity with its cultural wealth in both our compatriots and foreign tourists alike —one that must be visited and seen. However, the first order of business to achieve this would be to make our existing capital attractive and to provide convenient means of transportation to the destination as well as the indispensible modern accommodation and dining facilities there.

Ever since I could remember, Ministers of Tourism in our country have always spoken about an impending tourism boom for the coming year and an imminent multiplication in the number of both domestic and foreign tourists. But nothing grows and develops unless you put your labor in it and carry out the required work to achieve it. Unless you make use and take care of your capital as is due, and put in sufficient labor, that business will fail and you will go bankrupt.

Unfortunately, a great complacency has descended on our society throughout the centuries; for instance, regarding his visit to Bitlis in the 17th century, Evliya Çelebi speaks in his memoirs of a book auction held in this city. In an entertaining language, he tells about the story of a very valuable Shahnameh sold in this auction. I guess it is even out of the question to hold a book auction in Bitlis today; and let alone an auction, how many bookstores are there in Bitlis that carry books other than those for preparation to university entrance exams?

Although I saw very beautiful and precious structures during my one-day trip to the city, almost all of these have been misused and treated as structures that should vanish, but hold on to their existence in spite of us. These structures and their stories, however, constitute our capital, and instead of smartly leveraging and developing on this capital, it is as if we are purposely trying to ignore their existence due to our ineptitude, and to a greater extent, due to the bureaucratic approach to protection.

It's about time that we act more cleverly. Instead of destroying this wealth brought to us by the past centuries, we must explore ways of benefitting from it and enriching our society through it. From what I have seen, no matter how pleased their owners or inhabitants may be, there is not a single structure in this city, which I can call a work of modern architecture —one I would be pleased to see, to walk around, and to inhabit. All of the structures that I photographed, which I believe would benefit me in the future, and which I was

** Dr. M. Sinan GENİM, Chairman of TAÇ Foundation, İstanbul- TURKEY*
e-mail: sinangenim@yenilem.com.tr

pleased to see, were those we inherited from the past.

Maybe due to the difficulties they had experienced, founders of the Republic set out with the premise that the cities in Turkey would never become museum cities but erected as modern cities. Unfortunately, because of such line of thinking and subsequent master plans, we unwittingly squandered this capital, which had taken centuries to build up. Certainly, our so-called intellectuals have also played a major role in this failure. In general, rather than renovating the cultural assets that need to be preserved for the welfare and happiness of our people, and ensuring their contemporary use, we have always strived to protect them against the vandalism of our own people. According to this twisted way of thinking that emanated from and still has significant currency in Ankara bureaucracy in particular, our people know nothing and their sole desire is to vandalize and destroy everything. In the meantime, the intellectuals, this thinking goes, should look after the structures that must be protected.

Nothing that ignores the human element and his joy of life, or that prevents enrichment, may subsist forever by means of protection through legal power, by the force of police or gendarmerie. There is one thing I have said many times on many occasions, which I would like to express once again before you. Please listen to me carefully, and you will see what I mean and where we are making a mistake. When you use the word protection in noun, verb, adjective or any other form, your audience may better understand your point. However, when you say DON'T PROTECT as a state with a loud voice, and even by shouting, in the form of an order, you should not ask "What is happening?", "Why are we having such difficult time in protecting our past?", "Why are these structures being destroyed?" Because, on the one hand, you already issue the order DON'T PROTECT, but then get surprised by the failure. I advise my beloved colleagues and high state officials who are engaged in the issue to take a look at the issue also from this perspective. Personally, I am not fond of complaining or criticizing others, so let us look at what we can do from now on. In 1970, Prof. Oluş Arık published the book "Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı" (Seljuk Renaissance in Bitlis Structures) in 1970, I believe as his associate professorship thesis. In this work, he examined mosques, small mosques, shrines, madrassahs, small Islamic monasteries, and Turkish baths in Bitlis as well as two inns outside the city. There are 36 monumental structures that should be placed under protection in Bitlis city center and surroundings, and almost all of them are very run-down with the exception of shrines and places of worship. He failed to include residential buildings in this study, which are actually much more important. For one must know about the structures occupied by the very people that created and passed such monumental buildings on to us, and about the cultural environment that produced this important heritage.

For one day, you may be confronted with the argument: "True, there are some monumental structures in this region, but these were commissioned by those who ruled the area for a period, and who were in fact a minority in the population, and these structures emerged because they held the power of the state." Accordingly, we also have to protect the examples of civic architecture and the intangible cultural heritage that constituted this life, which are just as important as the monumental structures. How did the people of this culture lived, dined, clothed? How was their daily lives? How was the cultural environment? We must know about the commercial life, literature, music, and entertainment of the period so that we can choose a new path for ourselves in which we can advance towards the future.

Future belongs only to those who have sufficiently studied their past and based the future thereon. Now, a new university is about to be opened in your city. The goal of a university is to provide education. Please take note that I said education, and not instruction. Education can only succeed by learning about and researching the past, and reaching the footprints of the past.

In today's global world, we are living in a new age where almost everything takes a few minutes to reach us. We are facing a great cultural shock, and unless we get to know ourselves and our past better, we are bound to vanish in this increasingly complex world. We must work harder and research better to ensure the welfare and well being of the future generations. We may lack the resources to do this: many researchers and academicians experience significant difficulties in carrying out their studies. Nevertheless we should

bear in mind that unless we suffer now, the future generations will suffer even more. Let us not forget that the difficulties experienced and sacrifices made by the people during the Industrial Revolution in today's developed countries were incredibly painful.

Despite all these adversities, Bitlis city center may be renovated. In 2006, having seen the great difficulty in doing something through the existing procedures, the government provided certain facilities with the Renovation Law no. 5366. Also thanks to the contribution of the university, this law may be executed for Bitlis city center. The efforts to achieve this should commence immediately, because the dynamics to be created by the university in a short period of time will make significant contributions in Bitlis' economy, and help bring prosperity to the region.

This dynamic will lead to the erection of new structures as well as significant renovation in other structures. Before this almost irresistible wave arrives, planning for the city center must be completed, and this planning must include permanent provisions and suggestions that may not be altered no matter who requested it. Such a decision may be successful only if it is taken and implemented by the Mayor and the City Council who are elected by the society on their free will. Such an undertaking should not be started by the impositions of the central authority, because in almost all cases, efforts imposed from the top end in bitter disappointment for all of us.

Each project carried out without the consent of the majority of the society becomes a mare's nest and impositions come to a dead end. Both the state and local governments have a hard time getting results by playing the police or gendarmerie, and punitive actions, and thus vanish the marks of the past in our cities, that is the capital created throughout the centuries. It is high time that the opposite of this simplistic method is tried, and that we experience the happiness of doing something by pursuing a path other than what we have been accustomed to such as jointly leveraging this capital by means of earning the trust the people, weighing in their opinions, convincing them, and including all in the project, which may be harder at the beginning.

As someone visiting your city for a short period of time, I certainly would like to see the people of Bitlis benefit from what modern life has to offer. New roads, new neighborhoods, new structures will certainly be built in Bitlis. However, all these construction activity should not mean the destruction of the old culture. Your existing capital has never been, and will probably never be, enough to create a Bitlis that will win world's recognition, or set an example to it. However, I believe that it can help claim and exalt this cultural wealth created by the people of Bitlis throughout the millennia, and present it to the world.

The only thing to do to ensure this would be to refrain from expanding within the existing Bitlis and to accept it as a heritage from our ancestors, renovate and preserve it as the most valuable treasure of our city. This renovated city will generate significant economic power by means of both tourism and commerce. Rather than a generic city the place of which in the world is impossible to ascertain, we should be the residents of a city unique to us, living our manners and customs, which will also position us differently among the humanity, which becomes increasingly complex and suffers from an identity crisis.

I can continue this address forever, and please don't think that I am trying to give you advice, to tell you what to do and how to live your life. I am trying to do my share to help the people of our country leave this dead-end street in which they have been wandering for a long time and head towards the future on much broader streets. For a long time now, I have been trying to explain to our people in every opportunity I get that different perspectives may also exist. Only time will show how successful I have been in this pursuit and how correct the results of my undertaking will be, but I believe that the future will be happier and brighter for all of us.

AN EXAMPLE OF COMMON GOD CULTURE IN ANATOLIAN AND CAUCASUS MYTHS: STORM GOD TEIŞEBA-TEŞUP AND NART SOSRIKO

Selçuk BAĞLAR *

ABSTRACT

There are many Gods in Anatolian and Caucasus Mythologies whose names have reached until today and some aspects of these Gods are pretty much alike. These similarities have reached today thanks to themes obtained in written resources during archaeological digs.

This study aims to highlight some thematic similarities between Storm God Teişeba-Teşup and Nart Sosrıko character who is a dominant character of Caucasus Nart Mythology in terms of storms and meteorological events who are the well known in Huri-Urartu and Hatti-Hitit civilization basins

Gods seen in Caucasus-Anatolian and Mesopotamia mythologies have similar characters. Although there are some local differences and context differences in mythology narration, these communities have generated similar mythological themes and God pantheons

It is accepted by the science community that the roots of Huri-Urartu and Hatti communities date back to Caucasia. The common theme and characters of these communities' mythological texts are subject to attention. One of these common characters is Teişeba-Teşup who is accepted as Storm or weather God.

The most comprehensive texts regarding Storm God Teişeba-Teşup are Hitit texts. The general belief is that this God has been transferred to Hittites from Hurrie culture. Similarly, Hittites are strongly effected from the culture and religion of Hattie who are the owner of the lands they conquered. It has been illustrated that the myth called Illuyanka is transferred to Hittites from Hatties and the source of the text called Kumarbi is Hurries.

It is possible to claim that religious pantheons and mythological narrations of Hittites which is an Indo-European community are nourished to a considerable extent by Caucasian communities such as Hattie and Hurrie. It has been proved that God names on bas reliefs found in Çorum Yazılıkaya are in Hurrie language.

Taking this fact into consideration, it would be a rational attempt to compare themes of Storm God Teişeba-Teşup who is from Hurrie-Urartu and Hattie-Hittite culture basin with Nart Sosrıko of Caucasus Mythology.

** Selçuk BAĞLAR, Yüzüncü Yıl Universty Faculty of Economics and Administrative Sciences, Van- TURKEY*
e-mail: janberkster@gmail.com

ANADOLU VE KAFKAS MİTLERİNDE ORTAK TANRI KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR ÖRNEK: FIRTINA TANRISI TEİŞEBA-TEŞUP VE NART SOSRIKO

*Selçuk BAĞLAR **

"Papirüsler yanar; taşa oyulan kelimeler aşınır; kil tabletler parçalanır. Ama mitolojiye sarılmış, hayati önemi olan mesaj, kehribarın içinde korunan bir böceğin bedeni gibi uzun zaman dayanır."

Frank Joseph

Hurri-Urartu ve Hatti-Hitit Kültür Havzalarında Fırtına Tanrısı

Anadolu ve Kafkas mitolojilerinde adları günümüze kadar ulaşmış birçok Tanrı vardır ve bu tanrılar bazı özellikleriyle birbirlerine benzerler. Söz konusu bu benzerlik arkeolojik kazılarda elde edilen yazılı kaynaklarla günümüze ulaşan temalar sayesinde anlaşılmaktadır. Biz bu çalışmamızda Huri-Urartu medeniyet havzası ile Hatti-Hitit medeniyet havzalarında iyi tanınan Fırtına tanrısı Teişeba-Teşup ile Kafkas Nart mitolojisinde fırtınalara ve göksel bazı olaylara hâkim bir karakter olarak dikkat çeken Nart Sosrıko arasındaki tematik benzerliklere dikkat çekmeyi amaçlıyoruz.

Kafkasya-Anadolu ve Mezopotamya mitolojilerinde görülen tanrılar benzer karakterdedir. Yöresel farklılıklar ve mitolojik anlatılardaki bağlam farklılıkları olsa da, bu halklar benzeşik mitolojik temaları ve benzer tanrısal panteonları üretmişlerdir.

Huri-Urartu ve Hatti halklarının köklerinin Kafkasya'ya dayandığı bilim dünyasınca kabul edilmiştir. Söz konusu bu halkların arkada bıraktığı mitolojik tekstlerdeki ortak tema ve kahramanların benzerliği dikkat çekmektedir. Bu ortak karakterlerden birisi fırtına ya da hava tanrısı olarak kabul edilen Teişeba-Teşup'tur. Fırtına tanrısı Teişeba-Teşup'a ait tekstlerin en kapsamlısı Hititlerden kalan tekstlerdir. Ancak genel kanı bu tanrının Hititlere Hurri kültüründen geçmiş olduğudur. Yine Hititler, işgal ettikleri toprakların asıl sahibi olan Hattilerin kültüründen ve dininden de büyük oranda beslenmişlerdir. Fırtına tanrısı Teişeba-Teşup'la ilgili olarak anlatılan İlluyanka adlı efsanenin Hititlere Hattilerden geçtiği, buna karşılık Kumarbi adlı tekstin kaynağının Hurriler olduğu tespit edilmiştir.

Bir Hint Avrupa kavmi olan Hitit'lerin dinsel panteonlarının ve mitolojik anlatılarının büyük oranda Hatti ve Hurri gibi Kafkasyalı halklardan beslendiğini ileri sürmek mümkündür. Nitekim Çorum Yazılıkaya'da bulunan kaya kabartmalarındaki tanrı isimlerinin Hurrice olduğu ispatlanmıştır. Bu nedenle Hurri-Urartu ve Hatti-Hitit kültür havzalarında yaşatılan Fırtına Tanrısı Teişeba-Teşup'a ait temaları Kafkas mitolojisindeki Nart Sosrıko ile ilgili temalarla karşılaştırmak yerinde bir hareket olacaktır.

Ana Kaynaklar

Nart mitolojisi Kafkasya'nın tamamında iyi bilinen ve daha çok orta ve batı Kafkasya'da yaşayan halklarca yaşatıla gelen bir mitolojik anlatıdır. Sırasıyla Abhaz, Oset, Çeçen, Karaçay-Balkar ve Çerkes Nart mitolojilerinden ya da Nart mitolojisi varyantlarından söz etmek mümkündür. Bu çalışmada Çerkes Nart mitolojisi baz alınmıştır.

Çalışmada kullanılan Nart mitolojilerine ait tekstler daha çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da Çerkes dili konuşulan bölgeler olan Kabartay-Balkar, Karçay-Çerkes ve Adıgey Cumhuriyetlerinde Şorten Askerbiy, Hadağatle Asker ve Gardenguş Zıramug tarafından yapılan derlemelerle oluşturulan kaynaklardır.

Nartlar ve Nart Sosrıko'ya Dair

Nart kelimesinin anlamına dair konuyla ilgilenen araştırmacıların sayısı kadar çok görüş vardır. Ancak kelimenin Kelt dilinde "asker" anlamına geldiği, İç Asya'daki bazı Türk kabilelerinde bu kelimenin bilindiği ve "asker-savaşçı-yiğit-mert" gibi anlamları barındırdığı iddia edilmektedir. Çerkes dilinden hareketle bu ismin: nöbetçi, kaynağın bekçisi, muhafızı (Nerıt) anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ne var ki kelimenin kaynağı ve anlamı hala tartışmalıdır. Bununla birlikte Nartlar Sümer mitolojisindeki tanrı soyları olan Annunakiler, Eski Mısır mitolojilerindeki tanrısal karakterler olan Neterler ve Yunan mitolojisindeki Olimpos'un tanrılarıyla eşdeğerdirler.

** Selçuk BAĞLAR, Yüzüncüyıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Van- TÜRKİYE*
e-posta: janberkster@gmail.com

Yunan mitolojisinde tanrıların toplanma yeri ve merkezi Olimpos dağı iken Nart mitolojisindeki Nartlar'ın merkezi ve toplanma yeri, Harama Uaşha (Harama Tepesi)dır. Belli başlı Nart tanrıları Harama Tepesi'nde yaşarken bir kısmı da yeryüzünde hüküm sürmektedirler. Nart mitolojisinin Fırtına Tanrısı olan Nart Sosrıko yeryüzünde hüküm süren Nartlardan birisidir.

Sosrıko ismi açıkça kozmik bir isimdir: varlığın sürekliliğinin ifadesi ve var olmanın ifadesi olan bir sözcüktür. Sosrıko ismi Çerkes dilinde varlığın şimdi, şu anda ve her anda yeniden ve hep var olması demektir; bu bağlamda, var olan her şey bir Sosrıko'dur. Sosrıko, varlığın var olmasının ve var kalmasının adıdır.

Aynı zamanda, Nart mitolojisinde Wezırmes ve Wezırmec isimleri Nart Sosrıko'nun babasının isimleri olarak geçer ki, bu isimler enerji yanıyor ve enerji kılgılıyor anlamlarına gelmektedir.

Nart Sosrıko elimizdeki Nart mitolojileri içerisinde en çok dikkat çeken antropomorfik karakterdir. Onun en belirgin özelliği iklim olaylarına hâkim olmasıdır. Nart Sosrıko istediğinde hava şartlarını istediği gibi değiştirebilmektedir. Bu yeti ona, babası Nart Wezırmes'ten miras kalmıştır.

Nart Sosrıko ve Ğuaze Ailesi

Nart Sosrıko, Nart karakterleri içerisinde sahip olduğu soyun seçkinliğiyle dikkat çekmektedir. Nart Sosrıko'nun en uzak dedesi Nart Dade (Nart Büyükbaba) adında bir karakterdir. Bu karaktere ve onun soyundan gelenlere Rehber (Ğuaze) adı verilmiştir. Bu karakterin bilinen en büyük özelliği dünya mitolojisinde "Hayat Ağacı" olarak bilinen ağacın muhafızlığını yapıyor olmasıdır. Nart Sosrıko'nun babası ise Nart Wezırmes'tir. Nart Wezırmes Çerkes Nart mitolojisinde denizlerle olan ilişkisiyle de dikkat çekmektedir. Nart Sosrıko'nun annesi Nart Seteney'dir. Bu karakter Yunan mitolojisindeki Athena'ya savaşçılığıyla Demeter'e ise tarım kültüyle olan ilişkisi nedeniyle benzemektedir.

Nart Sosrıko, annesi Nart Seteney tarafından gizlice büyütülür. Bundan maksat Nart hanedanları arasında yaşanan iktidar savaşları nedeniyle bebek Nart Sosrıko'nun öldürülmesi ya da kaçırılmasının önlenmesidir.

Nart Sosrıko doğmadan kâhinler bir kehanette bulunmuşlardır. Anlatıcılara göre Nart Sosrıko'nun doğmasıyla birlikte Yeryüzünün yağı ve yiyeceklerin tadı kaybolacaktır. Yani kıtlık dönemleri baş gösterecektir.

Nart mitolojisinde adı geçen Nart Sosrıko ile Hitit Fırtına Tanrısı Teşup arasındaki ortak noktalardan ilki her ikisinin de kıtlıkla birlikte anılmalarıdır. İkinci ortak noktaları Yeraltı Ülkesine (Ölüler Ülkesine) yaptıkları seyahatlerdir. Son olarak üzerinde durulması gereken ortak noktaları ise her ikisinin de benzer iktidar savaşları vermiş olmalarıdır.

Hurri-Urartu ve Hatti-Hitit Kültürlerinde Fırtına Tanrısı

Hurri-Urartu ve Hatti-Hitit mitolojilerindeki Fırtına Tanrısı karakterine ait eldeki verilerin çok çeşitli olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle Hurri-Urartu dinsel panteonu ve mitolojik karakterleriyle ilgili olarak bölgedeki farklı yerlerde büyük taşlara kazılmış isim listeleri dışında mitolojik tekstlere rastlamak mümkün değildir. Hali hazırda Hurri-Urartu dinsel panteonunu oluşturan 79 kadar tanrı ve tanrıçanın adları bilinmektedir.

Hurri ve Urartu orijinli Fırtına Tanrısı Teişeba'nın Hitit dinsel panteonuna Teşup adıyla geçtiği genel bir kabuldür. Böylece Kafkasya'dan Anadolu'nun doğusuna, oradan da Anadolu'nun içlerine doğru hareket eden bu tanrı sonraki dönemlerde Hesiodos'un eserlerinde sözünü çokça ettiği Olympos tanrılarına ilham kaynağı olmuştur. Azra Erhat Fırtına Tanrısı Teşup'un Hurri dinsel panteonundan Hititlere geçtiğini, ve giderek Yunan mitolojisine kaynaklık ettiğini ifade etmiştir. Ekrem Akurgal ise: "Hint Avrupalı Hititler din, mitoloji, töre ve örf bakımından büyük ölçüde Hatti etkisinde kalmıştır, Hitit panteonunun büyük bir kısmı Hatti panteonundan alınmıştır" demekte ve Fırtına Tanrısı'nın aslında Hatti orijinli olduğunu dile getirmektedir. Akurgal'a göre Hattiler Anadolu'da MÖ 2500 ile 2000 arasında tam hâkim olarak yaşamışlar MÖ 2000'li yıllardan sonra ise ülke Hititlerin istilasına uğramıştır. MÖ 2000 ile 1700'lü yıllarda ise Hatti-Hitit beylikler dönemi olarak adlandırılmıştır. Hattilerin Hitit devletinde son zamanlara kadar kendi özgün yapılarıyla yer aldıkları ve yaşlılar meclisince temsil edildikleri yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Aynı ilişki mitoloji ve dinsel alan için de söz konusu olmalıdır.

Hatti-Hitit panteonunda oldukça önemli bir tanrı

olan Fırtına Tanrısı Teşup, Hurri-Urartu panteonunda baş tanrı değildir. Urartuların baş tanrısı Haldi'dir. Van'daki Meher Kapı yazıtında ilk önce onun adı geçmekte ve en çok kurban ona adanmaktadır. Fırtına tanrısı Teşup, Hatti ülkesinde ve Hitit devletinde daha merkezi bir yere sahip görünmektedir. Eldeki kaynaklara göre Hitit ülkesindeki Fırtına tanrısı otoritenin ve krallığın kaynağıdır. Yine düşmana karşı girişilen savaşlarda ordunun başında Fırtına tanrısı savaşmaktadır. Hitit kralları otoritelerini ve meşruluklarını Fırtına Tanrısı Teşup'a borçludurlar.

Ne var ki otoritenin kaynağının bir tanrıya dayandırılması ve onun koruyuculuğu altında ülkenin yönetilmesi geleneği sadece Hititler ve Fırtına tanrısı özelinde görülmemektedir. Aynı ilişki eski Mısırda tanrı Horus ile Firavunlar arasında göze çarparken Hurri-Urartu geleneğinde bu ilişki baş tanrı Haldi ile ülkenin kralları arasında göze çarpmaktadır. Otoritenin kaynağının gökler olduğu bu dönemlerde göklerde öne çıkan tanrının da meşruiyetin ve iktidarın kaynağı olduğu görülmektedir.

İktidar Savaşları

Mitolojiler özünde birçok mücadeleyi barındırmaktadır. Bu durum Nart mitolojisi için de söz konusudur. Söz konusu mücadele Nart soyları arasında yaşanır ve belli başlı aileler bazen göklerin, bazen denizlerin, bazen ise dünyaların hâkimiyeti için aralarında kıyasıya mücadele verirler. Bu mücadeleler bazen yakın akraba olan ailelerle yaşanırken, bazı çatışmalar uzak akrabalar olan Ejder Soylu Siyah Adamlara yahut devlere veya cücelere karşı verilmiştir. Yaşanan bu çatışmalar kuşaklar boyunca devam etmiştir.

Anlatıcılar Nart Sosrıko'nun bir kayadan doğduğunu ve onun Nartların bilge kadınlarından olan Nart Seteney tarafından büyütüldüğünü anlatırlar. Doğal olarak Nart Sosrıko gizlice büyütülmüştür. Nart Sosrıko'nun babası bir dönem Harama Tepesi'nin tahtında oturmuş Nart Wezırmes'tir. Nart Sosrıko babasını öldürüp Harama Tepesinde hüküm sürmek isteyen Nartlara karşı savaştığı gibi ejderhalar ve devlerle de savaşmıştır.

Hikâye'ye göre Ejder Soylu Siyah Adam Nartların meşhur flütünü çalmış bunun üzerine yeryüzünde aniden düzen bozulmuş ve katastroflar yaşanmıştır. Oysa bu flütün yaydığı müzik kesilmemeli ve bu flüt kötü kişilerin eline düşmemelidir. Bir grup Nart, Nart Sosrıko'nun rehberliğinde Göksel Ağacın içinden geçip Ejder Soylu Siyah Adamı bulmuş ve onu öldürüp dünyaya yeniden düzeni getirmiştir. Nart Sosrıko bu uzun yolculuk sırasında diğer Nartların göksel seyahatlerinin kolay geçmesi için her birisine birer demir asa ve birer demir ayakkabı yapmıştır ki, bu nesnelerle Nartlar bir yıllık yolu bir ay gibi kısa bir sürede alabilmişlerdir. Bu nesneler kullanıcısının uçabilmesini sağlamaktadır. Aynı uçabilen ayakkabılara Hatti-Hitit mitolojilerinde de rastlanılmaktadır. İlluyanka efsanesinde Fırtına Tanrısı Teşup'un karısı Hepat yardımcılarının çabuk haber getirmeleri için bu hızlı ayakkabıları giymelerini istemektedir. Sonunda Nartlar Ejder Soylu Siyah adamı bulmuş onu öldürmüş ve flütü almışlardır.

Nart Sosrıko ve Dünyada Bereketin Yok Olması

Aslında Nart mitolojisindeki Bereket Tanrısı'nın adı Nart Thağalec'dir. Bununla birlikte dünyadaki bereketin Nart Sosrıko ile çok daha temel ve farklı bir ilişkisi söz konusudur. Aynı şekilde Hatti kültüründe Bereket Tanrısı Tarhundaşa adıyla tanınsa da Fırtına Tanrısı Teşup ve oğlu Tlepinu'nun da bereketle ilişkisi söz konusudur. Nart Sosrıko'nun bitkilerin verimi ve dünyanın doğurganlığıyla olan ilişkisi sanılandan daha da derindir. Nitekim Nart Sosrıko doğmadan önce kâhinler bir bebeğin doğacağını ve o doğduktan sonra dünyada yaşayan Nartların karınlarının artık doymayacağını, var olan her şeyin bereketinin azalacağını ve yaşam kalitesinin onulmaz bir şekilde zarar göreceğini haber vermişlerdir. Nitekim Nart Sosrıko doğduktan sonra her bir Nart'ın tek başına bir kazan darı lapası ve tam bir koyun yemeye başladıklarını ancak yine de doymadıklarını görüyoruz.

Hatti-Hitit mitolojisinde ise kıtlık ile ilgili temalar Fırtına Tanrısı Teşup'un oğlu Tlepinu ile ilgilidir ve onun kaybolması dünyadaki hayatın giderek çekilmesine, bitkilerin ölmesine, canlılığın ve doğumun yok olmasına neden olmuştur. Hem Hatti-Hitit geleneğinde Fırtına Tanrısı hem de Çerkes Nart mitolojisinde Nart Sosrıko, bereketin ve yeryüzünde hayatın devam etmesi için gereken düzenin koruyucuları olarak görülmektedir.

Kafkas ve Anadolu Mitolojilerinde Ölüler Ülkesine İniş Teması ve Ejderha'nın Öldürülmesi

Ölüler Ülkesine İniş teması Kafkasya ve Anadolu mitolojileri için ortak bir temadır. Mitolojiler bu

temaları kendi bağlamlarında ele almakta ve anlatmaktadırlar. Nitekim Nart Sosrıko birçok kere Ejderha ya da Yemınej (kronik kötü) tarafından kaçırılan Nart kızlarını geri getirmek için Ölüler Ülkesine bir kartalın sırtında seyahat etmiştir. Nart Sosrıko uzun süre mücadele ettiği Ejderha'yı öldürürken, Hatti-Hitit Fırtına tanrısı Teşup da dev bir yılan olan İlluyanka ile mücadele etmiştir. Hem Nart Sosrıko hem de Hatti-Hitit Fırtına tanrısına ait bu tekstler ilginç bir şekilde kıtlık, açlık ve susuzlukla ilintilidir. Ve çoğu zaman da iktidar mücadelelerini kendi içinde saklar.

Nart mitolojisinde anlatıcılara göre Nart Sosrıko'nun Ejderha'yı öldürme nedeni, onun tarafından tutulan suların serbest bırakılması ve rehin alınan Nart kızlarının kurtarılmasıdır. Hikâyenin başında kaçırılan Nart kızlarını arayan Nart Sosrıko bir ıssız vadide bir ağaca, ağacın üstünde bir kartal yuvasına rast gelirken, bu yuvaya ulaşıp kartalın yavrularını yemek isteyen dev bir yılanı da öldürmek zorunda kalır. Nart Sosrıko bu yılanı öldürdüğünde ise anne kartal, Nart Sosrıko'yu Ölüler Ülkesine götürmüştür.

Dünya mitolojisi içerisinde Ölüler Ülkesi ve Ölüler Ülkesine Seyahat teması sıkça işlenir ve aslında eski mitolojilerin önemli bir kısmı Ölüler Ülkesine yapılan seyahatlerden ibarettir. Sümer mitolojisinde Gılgamış, Eski Mısır'da Osiris-Horus, Yunan mitolojisinde Ullisse ve Çerkes Nart mitolojisinde Nart Aşemez Ölüler Ülkesine yaptıkları zoraki seyahatlerle tanınırlar ve başlarından geçen olaylar ana hatlarıyla benzeşir. Ölüler Ülkesine seyahat hem Anadolu'nun Fırtına tanrısı Teşup'un hem de Nart Sosrıko'nun başlarından geçer. Bu seyahat boyunca her iki karakterin de başlarından geçen olaylar ana hatlarıyla örtüşmektedir.

Bu yukarıda kısaca değindiğimiz ve Nart mitolojisinde yer alan yılan, ağaç ve kartal üçlüsü Hatti-Hitit geleneğinde de karşımıza çıkar. Hatti-Hitit Fırtına tanrısı Teşup'un oğlu Tlepinu kızıp ta dünyadan Ölüler Ülkesine geçtiğinde bir yerde bir ağaca, ağacın tepesinde bir kartala ve ağaca tırmanan bir yılana rast gelir. Vladislav G. Ardzinba Eski Çağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri adlı çalışmasında Kayıp Tanrı Tlepinu ile ilgili bölümde söz konusu bu hayvanlar ve ağaç konusunda şunları yazmıştır:

Söz konusu metinlerde evrenin yapısına ilişkin düşüncelerin yansıtılması bağlamında dikkat çeken şudur: evrenin dikey yapısının üç kısmında hayvanlar dünyasının üç temsilcisi görülür: kartal, arı ve yılan. Görünen o ki, arı ve yılan, evrenin dikey yapısının değişik kısımlarına bağlanmaktaydı. Burada kartal ağacın üst kısmıyla (yeşil tepesiyle), arı ortasıyla ve yılan da (alt kısmıyla) bağlantılıdır. Dünya ağacını yansıtan Hitit mitini esas alarak diyebiliriz ki Hitit mitolojik düşüncesinde muhtemelen yukarı (gökler) dünyası kartal ile, orta (toprak) dünya arı ile, yılan ise alt (yeraltı) dünya ile bağlantılıdır.

Hurri ve Hatti Mitolojilerinde Hanedan Savaşları:

Hurri ve Hatti mitolojilerindeki hanedan savaşlarıyla ilgili tekstler ana hatlarıyla Kafkasyalı özelliklerini korumuştur. Kafkas Nart mitolojisinde her zaman varlığını hissettiren hatta mitolojinin ana temalarını oluşturan hanedan savaşları Hurri kökenli Kumarbi efsanesinde göze çarpmaktadır. Buna göre Allalu, Anu ve Kumarbi gökte dokuzar yıl hüküm sürerler. Biri kral iken bir sonrası onun hizmetçisidir ve hizmetçi beyini tahttan indirir, yerine kendisi oturur. Tahtı en son ele geçiren Kumarbi'dir; ne var ki onun iktidarı da oğlu Fırtına tanrısı Teşup'un tehdidi altındadır.

Konuya eğilen bazı araştırmacılar bu üçlünün yani Allalu, Anu ve Kumarbi'nin Yunan mitolojisindeki Uranos, Kronos ve Zeus ile olan yakınlığını fark etmişler ve Yunan tanrılarının hikâyesini erken dönemde anlatan Hesiodos'un Hurri kültüründen beslendiğini iddia etmişlerdir.

Yunan mitolojisinde Kronos, Uronos ve Zeus Hurri-Hatti mitolojisinde ise Anu, Alalu ve Kumarbi arasında geçen iktidar savaşları her zaman gökyüzündeki iktidarı ele geçirmek için verilmiş savaşlardır. Kafkas Nart mitolojisinde de sözü edilen bu iktidar savaşları Nart mitolojisinin özünü de oluşturur. Gökyüzündeki Harama Tepesi'nde yaşayan Nart Nesren Jak'e, Nart Mar, Nart Marıko, Nart Wezırmes, Nart Aşe, Nart Penıko ve Nart Jılahsten gibi karakterlerin neredeyse tamamı Harama Tepesi'ndeki iktidarı savaşarak ele geçirmişlerdir. Bir kısmı tahtta hüküm sürerken çeşitli entrikalarla öldürülmüşler ve onların intikamını almak arkada bıraktıkları oğullarına kalmıştır. Bu karakterler iktidarları boyunca Nart ulusunu devlerin, cücelerin ve ejderhaların saldırılarından da korumuşlardır. Bu savaşlara Nart mitolojisinin Giganthomakia'sı demek yerinde olacaktır.

Söz konusu olan bu savaşların kesintisizliği nedeniyledir ki hanedana ait yeni doğan erkek çocukları gizlice büyütülmüşlerdir. Bundan amaç erken dönemde öldürülmelerinin önlenmesidir. Nitekim Hurri mitolojisindeki Kumarbi'de tahtı oğlu Teşup'a kaptırdıktan sonra bir kayadan çocuk sahibi olmuş onu gizlice büyütmüştür. Yine Nart Sosrıko'da bir kayadan doğmuş ve gizlice büyütülmüştür.

Kimi düşünürler bu savaşların iyi ile kötünün, aydınlık ile karanlığın arasında yaşanan savaşlar olduğunu iddia ederek durumu rasyonalize etmektedirler. Oysaki yaşanan bir iktidar savaşıdır ve kimin "iyi" kimin "kötü" olacağına kazananlar karar vermiştir. Gerçekte "iyi" ile "kötü"nün mücadelesi yaşanmamaktadır. Yaşanan, hayatın tanrılar tarafından yeni başlatıldığı bir bölgede (yani dünyada) iktidarın kimin elinde olacağının kavgasıdır. Savaşan tarafların hepsi de tanrı soyundan gelmekte ve en az diğerleri kadar gökleri yönetme hakkına sahip olmaktadırlar. Tüm bu savaşlar boyunca amansız mücadeleler veren Tanrılar, devler, ejderhalar ve diğer yaratıkların hepsi Tanrı soyundan gelen ve farklı araçlarla silahlanıp iktidar için savaş veren taraflardır. Savaşın doğası gereği iki tarafta acımasız, hilebaz, korkak veya cesur olabilmektedirler. Bize göre dünya mitolojisi, iyi ile kötünün mücadelesini anlatmaktan çok, savaşı kaybettiği için "kötü" sayılan tanrılar ile savaşı kazandığı için "iyi" oldukları varsayılan tanrıların mücadelesini anlatmaktadır.

Hurri kökenli Kumarbi efsanesi ile Hatti kökenli İlluyanka efsaneleri Fırtına Tanrısı Teşup'un başkahramanlarından sayıldığı anlatılardır. Hatti kökenli olan İlluyanka efsanesi iki nüsha halinde elimize geçmiştir. Bu efsaneye göre İlluyanka adlı yılan Fırtına Tanrısı'nı yenilgiye uğratmıştır. Fırtına tanrısının yardım çağrılarına yalnız koruyucu Tanrıça İnar karşılık vermiş ve bir hile düşünmüştür:

"'Bir ziyafet veriyorum, sen de gel ve ye!' Yılan (çocuklarıyla birlikte) geldi; yediler, içtiler. Tüm içki kaplarını boşalttılar ve doydular. (Sarhoşluktan) kovuklarına geri dönecek halde değildirler. Hupaşiya geldi ve yılanı bir iple bağladı. Fırtına Tanrısı geldi ve Yılanı öldürdü. Tanrılar onun yanındaydılar."

Efsanenin ikinci nüshası biraz daha ayrıntılıdır ve olaylar biraz daha heyecanlı anlatılır. Buna göre yılan, Fırtına Tanrısı'nı sadece yenmekle kalmaz, aynı zamanda onun kalbini ve gözlerini de alır götürür. Yitirdiği uzuvlarını geri alabilmek için Fırtına tanrısı bir hileye başvurur: Fakir bir kimsenin kızıyla evlenir ve ondan bir oğlan çocuğu edinir. Oğlan büyüyünce onu yılanın kızıyla evlendirir ve böylece düşmanıyla akrabalık ilişkisi kurar. Bu akrabalık ilişkisi sayesinde Fırtına Tanrısı tekrar kalbine ve gözlerine kavuşur. Yeniden bir savaş yaşanır ve bu kez Fırtına Tanrısı savaşı kazanır.

Bu anlatılarda karşımıza çıkan temel veriler Nart Sosrıko için de söz konusudur. İlkin Nart Sosrıko'nun da Hatti koruyucu tanrıçası İnar gibi bir koruyucusu vardır: Nart Seteney. Nart Seteney Sosrıko'yu yetiştirten, büyüten, savaşmayı ve silah kullanmak dahil bir savaşçı tanrıya gereken her şeyi öğreten kadındır. Dahası Nart Sosrıko yaşadığı büyük savaşların hepsini Nart Seteney'in yardımları ve silahları sayesinde kazanmıştır. İkinci olarak Fırtına Tanrısı Teşup gibi Nart Sosrıko da her zaman "kurnaz"dır. Nart Sosrıko devleri, ejderhaları ve diğer düşmanlarını her zaman hile ile yenmeyi başarmıştır. Hatti'li Teşup ta yılan İlluyanka'yı hile ile alt etmiştir. Üçüncüsü Nart Sosrıko (ve diğer Nartlar) ile savaşan karakterler hemen her zaman Nartlardan bir şey almışlardır. Bazen Nartların kızlarını, bazen Nartların bitki tohumlarını, bazen de dünyayı bir düzende tutan flütü. Öyle görülüyor ki bu düşmanlar da Nart halkı gibi bir düzen kurmak ve çoğalmak eğilimindedirler. Ancak temel ihtiyaçları olan kadın, bitki tohumları ve düzenin sağlayıcısı olan flüt onlarda yoktur. Hatti efsanesinde ise Fırtına Tanrısının gözü ve kalbi alınmıştır. Dördüncüsü ki, bu özellik Yunan mitolojisinde de göze çarpar: Nart mitolojisindeki ve Hatti-Hurri mitolojisindeki düşman karakterler aslında bir şekilde uzaktan da olsa akrabadırlar. Yahut ta bazı durumlarda şölenlerde ve davetlerde karşılaşırlar. Aralarında sosyal ilişkiler mevcuttur. Nitekim Hatti mitolojisinde yılan İlluyanka'nın bir şölene davet edilmesi gibi, Çerkes Nart mitolojisinde de Ejder Soylu Siyah Adam böyle bir şölen ve kız isteme seremonisinde göze çarpmaktadır..

Nart Sosrıko'nun Ölümü:

Nart Sosrıko'nun öldürülmesi de temelde Nart soyları, devler ve diğer antropomorfiklerin aralarında yaşanan güç mücadelesinin bir sonucudur. Daha önce de değindiğimiz gibi, birçok Nart soyu iktidar için aralarında mücadeleler vermişlerdir. Nart Sosrıko da kendisi ve ailesi için tehlikeli gördüğü kişilerle savaşmış ve onları yok etmiştir. Birçok dev birçok Nart karakteri ve Ejder

Soyundan Siyah adamların bazıları Nart Sosrıko'nun öldürdükleri içerisinde sayılabilir. Fakat Nart Sosrıko'nun öldürdüğü birisi vardır ki, bu ölüm aslında Nart Sosrıko'nun da ölümünü getirir. Nart Sosrıko bir şölen dönüşünde karşılaştığı Nart T'ot'ereş ile çatışmış ve yenilip aman dilemiştir. Eve geldiğinde annesi Nart Seteney'e olanları anlatmıştır. Bu yenilgiyi hazmedemeyen Nart Seteney oğluna yeni silahlar vermiş ve düşmanını öldürmesi için uygulaması gereken taktikleri öğretmiştir. İkinci karşılaşmada Nart Sosrıko Harama Tepesi'nde düşmanını öldürmüştür. Bu ölüm Hatti Fırtına Tanrısı Teşup'un önce yenilip sonra ana tanrıçanın yardımıyla yılan İlluyanka'yı öldürmesi temasıyla aynıdır. Bu düşman aslında Nart Sosrıko'nun öz teyzesi Nart Bırımbıhhu'n öz oğlu Nart T'ot'ereştir.

Nart Bırımbıhhu tıpkı kız kardeşi Nart Seteney gibi akıllı ve bilici bir kadındır. Oğlunun öldürüldüğünü öğrendiğinde hayatını oğlunun katilini bulup öldürmeye adar. Katilin Nart Sosrıko olduğunu öğrendiğinde Nart Sosrıko'yu öldürmek için çareler aramaya başlar. Çünkü bir kayadan doğan ve vücuduna silah işlemeyen Nart Sosrıko'yu öldürmek hiç kolay değildir. Sonunda Bilici Nart Bırımbıhhu Nart Sosrıko'nun zayıf noktasını bulur. Artık diğer Nart soylarını, devleri ve Nart Sosrıko'ya düşman olan herkesi toplamanın zamanı gelmiştir. Nart Sosrıko'nun tüm düşmanları toplanır ve ona meydan okurlar. Nart Sosrıko bu meydan okumayı kabul eder. Ancak düşmanları onu tek zayıf noktası olan ayak topuğundan yaralar. Fakat Nart Sosrıko'yu öldürmek mümkün olmaz. Bunun üzerine Nart Sosrıko yaralı halde iken onun üstünü kayalarla örüp canlı iken gömerler, bu Nart Sosrıko'nun sonu olmuştur.

Urartu-Hatti Tanrısı Teişeba-Teşup

SONUÇ

Hurri-Urartu ve Hatti halklarının Kafkasyalı kökenleri göz önüne alındığında, Hititlerin Anadolu'ya geldiklerinde bu gün elimize geçen mitolojik anlatıların (ve tanrıların) büyükçe bir kısmını hazır buldukları açıktır. Bunun belki de en büyük delili Hititlerin hazırda buldukları tüm tanrıları olduğu gibi korumalarıdır. Öyle ki Hititlere bu nedenle "Bin Tanrılı" denilmiştir. Hititlerin tanrılarının isimlerini aldıkları Anadolu halklarından mitolojilerini de aldıkları düşünülmelidir. Nitekim Hurri-Hatti halkalarından devraldıkları mitolojilerin tamamı tematik olarak Kafkas Nart mitolojisiyle örtüşmektedir. Mitolojik anlamda antik Anadolu mitolojisi Kafkas mitolojisinin bir uzantısı, devamı ve parçasıdır.

Bu ilişki özellikle Fırtına Tanrısı Teişeba-Teşup ve Çerkes mitolojisinde Nart Sosrıko özelinde dikkat çekici bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak, daha ele alınmamış Güneş Tanrısı, Denizler Tanrısı, Bereket Tanrısı, İkiz Tanrılar, Baş Tanrılar, Ana tanrıçalar ve giderek panteonun tamamı söz konusudur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz tematik uyuma ve benzerliğe rağmen, Çerkes Nart mitolojisi temelde dinsel bir metin olmadığı gibi bilinen hiçbir dönemde Kafkas Nart mitolojisi ve bize tanıttığı Nart'lar dinsel bir öğretinin öğesi değildir. Nart mitolojisinin dinsel bir öğreti ve Nartların da bildik pagan Tanrılar olarak algılanmamalarına karşılık, yine Kafkasyalı orijinlerini açık eden Huri-Urartu ve Hatti halklarının aynı temalarla sahip oldukları antropomorfiklerin aynı zamanda o halkların dinlerinde tanrılar olarak anılmaları ilginçtir. Mitolojinin Kafkasya'da yaşatılan örnekleri her zaman din dışı kalmayı başarmış olmasına rağmen, Kafkas kültür havzasından çıktığı en erken dönemlerden itibaren mitolojik temaların aynı

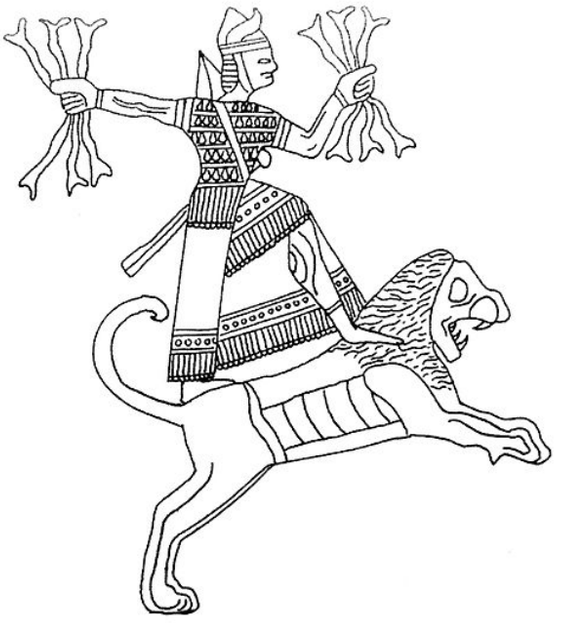

Urartuların Fırtına Tanrısı Teişeba (Yukarı Anzaf Kalesi, Van) (Oktay BELLİ)

zamanda dinsel metinler haline gelmesi ve zamanla rahip sınıfı, dini hiyerarşisi, şeriatı ve tefsircileri ile tam teşekküllü Anadolu dinlerinin ortaya çıkması ilginçtir.

Bu bağlamdan olmak üzere, aslında Çerkes Nart mitolojisindeki aktarımıyla hayli güncel ve sıradan bir kahramanmış, gibi görünen Nart Sosrıko'nun bir kısım özellikleri Anadolu'da ki Fırtına Tanrısı'nın özelliklerine benzemesi, Fırtına Tanrısı'nın Hurri-Urartu kültür havzasında ilk üç tanrıdan birisi olması dahası Hitit örneğinde olduğu gibi krallığın meşruiyet kaynağı ve bir imparatorluğun en başat tanrısı olması baş döndürücü bir dönüşümdür.

Yine de Nart Sosrıko'nun Fırtına tanrısı Teişeba-Teşup ile olan benzerliği Nart mitolojisindeki diğer karakterler ile Anadolu ve Mezopotamya'nın pagan tanrıları arasında yapılacak yeni tematik okumaların önünü açmaktadır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA-SELECTED BIBLIOGRAPHY

AKURGAL, Ekrem, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK, Ankara, 2002,
BER, Hikmet, Adıgece-Çerkesçe- Anlamak ve Düşünmek, Kuban Yayınları, Ankara, 2006.
NAMİTOK, Aytek, Çerkeslerin Kökeni I, KAF-DAV Yayınları, Aysel Çeviker (Çev.) Ankara, 2003.
NAMİTOK, Aytek, Çerkeslerin Kökeni II, KAF-DAV Yayınları, Aysel Çeviker (Çev.) Ankara, 2003.
ASKERBİY, Şorten , Nartlar (Kabardey Mitolojisi), Nalçik, 1951.
ASKER, Hadağatle, Nartlar Cilt 4, Maykop,1970.
BELLİ, Oktay, Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,1998.
ERHAT, Azra-EYÜBOĞLU, Sabahattin, Hesiodos Eseri ve Kaynakları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (Çev.), Ankara, 1977.
ASMAN, Jann, Kültürel Bellek, Ayrıntı Yayınları, Ayşe Tekin (Çev.), İstanbul,2001.
ÜNAL, Ahmet Hititler Devrinde Anadolu II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
ÇÜNATIKO, Met, Yusuf İzzet, Kafkas Tarihi II, Kaf-Dav Yayınları, Doğan Erdin (Çev.), Ankara, 2009.

Ahlat Meydan Mezarlığı (G. Adıyaman)

haiz olmuştur. Bu konumundan dolayı tarihte çeşitli devletlerarasında sürekli el değiştirmiştir. İlim açısından huzur ve güvenliğin bulunması en önemli esaslardan biri olduğu düşünüldüğünde, bu durumun Ahlat'ın bir ilim ve kültür merkezi olmasına engel olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, İslam ülkelerinde ilim adamlarının sürekli ilim merkezlerine seyahat yapmışlardır. Bu bakımdan Ahlatlı pek çok alim de, değişik şehirlerde ilim tahsil etmiş ve yerleşmiştir. Ahlatlı pek çok alim, değişik alanlarda ilmi eserler vermişlerdir. Bunların içinde dini ilimler sahasında şöhret bulanlar olduğu gibi, kimya ve coğrafya gibi tabii ilimlerde de ismini duyuranlar mevcuttur.

A SOURCE THAT SHOWS THE NAME OF VAN LAKE AS THE SEA OF TATVAN IN THE XVI th CENTURY: TEZKİRETÜ'L BÜNYAN

ABSTRACT

In various eras of history different names were used for the Van Lake which is largest lakes in Turkey and one of the largest lakes in the the world. One of the names which used for the Van Lake was the Sea of Tatvan stated in a source dating XVIth century. It has been known that in the original manuscript source called Tezkiret'ül Bünyan exists in the Süleymaniye Ribrary. İt's stated that different activities was carried out in the Van Castle by the Sea of Tatvan. The mentioned source emphasizes the role of the Sea of Tatvan in the Iranian campaign and the constructions there. In this presantotion, the Van Lake as the Sea of Tatvan and its transcription will be analysed.

Key words: The Van Lake, The Sea of Tatvan, The Iranian Campaign, the ship, Lütfi Pasha, Tezkiret'ül Bünyan, Süleymaniye Library, Van Castle.

*Mehmet DEMİRTAŞ **

The Meydan Cemetery in Ahlat (H. Işıkgör)

** Associate Prof. Mehmet DEMİRTAŞ, Bitlis Eren University, Faculty of Sciences and Letters, Department of History, Bitlis-TURKEY*
e-mail: demirtasm@gmail.com

XVI. YÜZYILDA VAN GÖLÜ'NÜN ADININ TATVAN DENİZİ OLDUĞUNU GÖSTEREN BİR KAYNAK: TEZKİRETÜ'L BÜNYAN

GİRİŞ

*Mehmet DEMİRTAŞ **

Van gölü tarihin her döneminde özellikle ulaşım ve ticaret bakımından büyük önemi haiz olmuş ve bu bölgede hâkimiyet tesis etmiş olan devletlere veya beyliklere ayrıcalıklı bir konum sağlamıştır. Bunun en önemli sebebi gölün doğu-batı, kuzey-güney arasında deniz yolu ulaşımını sağlamış olmasıdır. Bu durumun farkında olan her güç gölü tam olarak kontrol etmek için deniz ulaşım araçları tesis etmiş, bu yolla göldeki hâkimiyetini pekiştirmeye gayret etmiştir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde de Van Gölü önemini muhafaza etmiştir. Bunun yanı sıra Van bölgesinde çeşitli sebeplerle meydana gelen kıtlıklarda Van Gölü üzerinden söz konusu bölgeye Diyarbakır, Bitlis taraflarından zahire ulaştırılmıştır.[1]

Van ve çevresinin kereste ihtiyacı da yine Bitlis ormanlarından sağlanan malzeme ile giderilirken Van Gölünde çalışan ulaşım araçları kullanılmıştır. Osmanlı Devleti özellikle İran seferlerinde gölden önemli oranda istifade etmiştir.[2] Bu maksatla Van Gölü üzerinde faaliyet gösteren çeşitli deniz araçları inşa etme gereği duymuştur. Tebliğimizin konusunu teşkil eden Tatvan Denizi tanımlaması da böylesi bir ihtiyacın temini için yapılan çalışmalar vesilesiyle ortaya çıkmıştır.

Tarihte Van Gölü İçin Kullanılan İsimler:
Eserin tanıtımına geçmeden önce Tatvan Denizi dışında Van Gölü için tarihte kullanılan çeşitli isimler hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Böylece bu tebliğin maksadının, gölün adının tartışmaya açılması olmadığını ortaya koymuş olacağız.

Buna göre Van Gölü için ilk çağlardan bu yana kullanılan isimler ve dönemleri şöyledir:[3]

Yüksek Deniz, Batı Yüksek Denizi: Asur Kralı I.Tiglatpleser Kitabesi (M.Ö. 1112)
Nayri Denizi: Asur Kralı II. Tiglatpleser Kitabesi (M.Ö. 965-933)
Nayri Yüksek Denizi: Asur Kralı II. Salamansar Kitabesi-II (M.Ö. 1028)
Batı Denizi: Samsiraman
Bitanın Zamua Denizi: II. Asur Nasiralp (Asur Nasir-Apli (M.Ö. 883-859)
Dalgalı Deniz: Asur Kralı II. Sargon (M.Ö. 722-705
Arsen Gölü: Yunan coğrafyacısı Strabon (M.Ö. 65)
Tosbit Gölü: Dünyanın düz olduğunu savunan Yunan Coğrafyacısı ve Astronumu Batlamyus-Ptolemaius (M.S. 108-168)
Biznurik Rehduni Gölü, Vaspuragan Denizi: Ermeni Tarihçileri
Küçük Deniz: Ermeni Tarihçisi Khrononeli Mouses
Ahlat Gölü: Nüzhet-ül Kulub (H.M. Kazvini)
Ejir Gölü: Ravzattüsafa
Ahlat Deryası: Ahsan üt Tevarih
Deryaçe: Şerefname-Şerefhan
Erciş Gölü: Marifet ül Büldan
Tatvan Deniz: Tezkiretü'l Bünyan,
Derya-yı Tatvan: Tezkiretü'l Bünyan
Van Denizi: Künh ül Ahbar
Van Deryası: Evliya Çelebi.

Tatvan Denizi Tanımlaması Tezkiretü'l Bünyan
Bilindiği üzere Osmanlı Devletinin Doğuya hâkim olma süreci I.Selim (Yavuz) döneminde başlamıştır. Bu süreç özellikle I. Süleyman (Kanunî) döneminde daha da yoğun bir şekilde işlemiştir. Kanunî Süleyman Irak ve İran üzerine çeşitli seferler yapmıştır.[4] Kara ordusunun görev aldığı bu seferlerde deniz gücünden de, daha çok keşif maksadıyla istifade edilmiştir. Bu çerçevede Irak seferine de katılmış olan Mimar Sinan'a Van

[1] *BOA. C. AS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Askeri)-940-40790, 09 B 1154/20 Eylül 1741. Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet Demirtaş,"Van Havzasının Batıya Açılan Kapısı: Tatvan'da Ticaret ve Ulaşım", I. Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Editör: Mehmet Bilen vd. Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 532.*
[2] *BOA. C. BLD (Belediye)-91-4512, 29 Z 1255/04 Mart 1840.*
[3] *Bkz. "Van Gölü", Tren Dergisi 135. Yıl Özel Sayısı, TCDD Basın Ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 52.*
[4] *Demirtaş,"Van Havzasının Batıya Açılan Kapısı: Tatvan'da Ticaret ve Ulaşım", s. 527.*

** Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitlis-TÜRKİYE*
e-posta: demirtasm@gmail.com

Gölü'nde işletilmek üzere gemilerin inşası görevi verilmiş, Mimar Sinan bu görev kapsamında üç adet kadırga yapmıştır.[5] Bu tür faaliyetler Van Gölünü, dolayısıyla Tatvan'ı çok önemli bir liman durumuna getirmiştir. Bazı kaynaklarda Van Gölü'nün adının Tatvan Denizi olarak geçmesi Tatvan'ın suyolu taşımacılığı ve ticaretindeki önemine işaret ettiği gibi Van Gölü'nün de fonksiyonlarını ortaya koymaktadır.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren İran ile çeşitli savaşlar yapıldığı ve bu ülkeye birçok seferler yapıldığı bilinmektedir. Tebliğimizin konusunu meydana getiren Tatvan Denizi[6] tanımlaması da işte bu esnada yapılan yazışmalarda, dolayısıyla kaynaklarda yer almaktadır.

Söz konusu kaynak Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Yazmaları No: 4911'de kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi, bilindiği gibi sıradan bir kütüphane olmayıp bir arşiv hüviyetindedir. Buradan istifade etmenin çeşitli usulleri bulunmakta olup, doküman temini de izne bağlıdır. Yine bu mekândan kopya almak fotokopi yoluyla değil, mikrofilm almak şeklindedir. Kaynağımız bir el yazması eserdir. Bu çalışmayı yaptığımız dönemde Süleymaniye Kütüphanesinde önce bir katalog taraması yapılmış ve esere ulaşılmıştır. Bu esnada bazı kaynaklarda ise Van Gölü'nün adı Tatvan Gölü şeklinde geçtiği de görülmüştür.[7]

Ancak asıl kaynağımız, Tezkiretü'l Bünyan isimli eserdir. Sâî Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan bu eserde aynı zamanda Kanuni'nin Irakeyn seferi esnasında orduda görevli bulunan Mimar Sinan'ın kadırga inşasına dair ayrıntılar da yer almaktadır. Söz konusu eserde Van Gölü'nün adı Tatvan Denizi ve Derya-yı Tatvan olarak geçmektedir. Mimar Sinan'ın yakın dostu ve arkadaşı olan Mustafa Çelebi, Sinan'ın hatıraları mahiyetindeki eserinde kadırga inşasını Sinan'ın ağzından vermektedir. Buna göre, Kanunî Sultan Süleyman'ın Acem diyarına sefere karar vermesi üzerine vezir Lütfi Paşa, Van Kalesi yakınlarındaki Tatvan Denizi adıyla bilinen denizin öbür kenarındaki kızılbaşların durumunu öğrenmek istemiş ve bunun üzerine kendisine gemiler inşa etmesi emrini vermişti.

Kendisi ve arkadaşları, şartlar elverişli olmamasına rağmen kısa süre içinde üç kadırga yapmışlar, bunlar için yelken, demir ve kürekler temin etmişler, kadırgaları top ve tüfeklerle donatmışlardı. Lütfi Paşa'nın emri üzerine kaptanlığı kendisinin üstlenerek sefere çıktıklarını ve bir süre sonra kızılbaş askerlerinin durumunu öğrenerek paşaya bildirdiklerini söyleyen Mimar Sinan, bunun üzerine paşanın kendisini taltif ettiğini ilave etmektedir.[8] Eserde konu ile ilgili bilgiler, varak 3b ve 4a'da yer almaktadır. Buna göre bu iki varakın transkribe dilmiş hali şu şekildedir.

"Saadetlü Sultan Süleyman Han ale'l rahmet ve'l rahman Diyar-ı Aceme sefer eyleyüp Van Kalesi tarafında Tatvan Denizi namı ile ma'ruf derya kenarında Kızılbaş-ı Evbâşa hüküm mukarrer olunca vezir Lütfi Paşa hazretleri Derya-yı Tatvan üzerinde gemiler olup deryanın öte yakasında Kızılbaş askerlerinin ahvâlinden haber etmek murad-ı şerifleri olmağın bu hakiri davet idüp gemiler binasına mukayyed ol diyü tezkire ile sipariş buyurdular. İnayet-i Allah ü Teâlâ ol mahalde nefer üzerine esbab-ı müsâade değil iken yoldaşlarım ile mukayyed olup az zamanda üç kadırga bina idüp, tamam yelken ve demirlerini ve küreklerini tedarik idüp top ve tüfek ve esbab-ı cenk mehtiya itdügün mezkûr paşa hazretleri kapudanlığı yine sen eyle diyü emr idüp ber-mûcib-i emr-i murad-ı şerifleri muktezasınca yoldaşlarımla revan olup muradlarınca Kızılbaş asakirinin ahvâlin vukuf hâsıl idüp kemâl-i mertebe sefa eyleyüp bu hakirni iltifatlarıyla mümtâz eylediler".

SONUÇ

Tarihin her döneminde Van Gölü için çok çeşitli isimler kullanılmıştır. Bunlardan biri de Tatvan Denizi'dir. Yine Derya-yı Tatvan isminin de kullanılanlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi Tatvan'ın söz konusu dönemde önemli bir liman kenti olmasının yanı sıra bir iskeleye de sahip olmasıdır. Yine ilk çağlardan itibaren deniz yolu gerek insanların ulaşımı, gerekse ticari faaliyetlerde kara yoluna göre daha yaygın olarak kullanılmıştır. Tatvan'ın sahip olduğu konum kentte ticari faaliyetlerin ve ulaşımın canlı olmasını sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Tatvan'ın Van Gölü ile olan irtibatı da oldukça yoğun olmuştur. Bu da göle Tatvan adının verilmesini gerekli kılan en önemli unsurdur. Ancak dönemlere göre bu irtibatta, dolayısıyla Tatvan'ın önemi konusunda bir gevşeklik meydana geldiği

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi-II, TTK Yayınları, Beşinci Baskı, Ankara 1988, s. 646.
6 Bkz. "Van Gölü", Tren Dergisi 135. Yıl Özel Sayısı, s. 52.
7 "Bitlis", Yurt Ansiklopedisi-II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 1440 (CCIX)
8 Sâî Mustafa Çelebi, Tezkiretü'l Bünyan, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, No. 4911, vr. 3b, 4a.

anlaşılmaktadır. Göle değişik dönemlerde başka isimlerin verilmiş olması da bunu göstermektedir. Kesin olan şey ise Tatvan'ın XVI. yüzyılda oldukça önemli bir fonksiyona sahip olduğudur ki, bu dönemde Van Gölü kentin ismiyle anılmıştır.

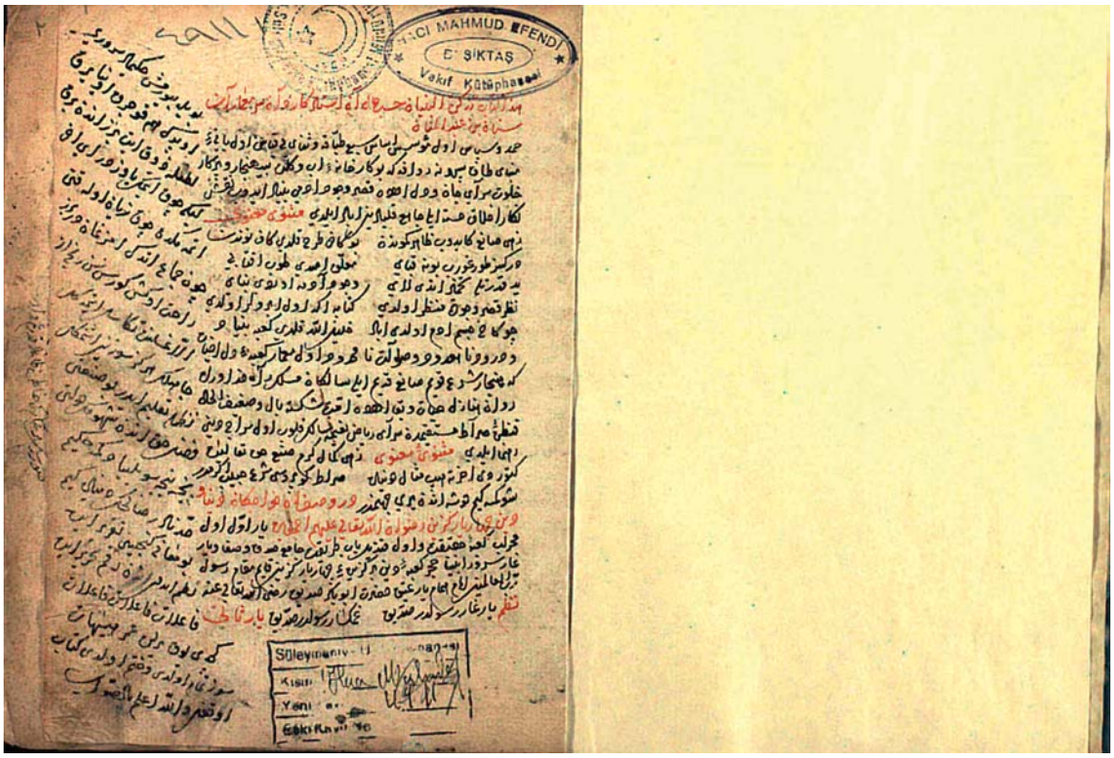

EK-I: Tezkiretü'l Bünyan İsimli Eserin Giriş Sayfası

EK-II: Tezkiretü'l Bünyan İsimli Eserin İlgili Sayfası